

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2017. augusztus 20.

XVII. évfolyam, 3. sz.

ARACS

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Megjelenik évente négyszer.

Alapító: Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Alapítók: dr. Gubás Jenő (elnök), Utasi Jenő (főszerkesztő), dr. Vajda Gábor (felelős szerkesztő)

Kiadó: Aracs Alapítvány, Horgos

Főszerkesztő: Bata János (bata.horgos@gmail.com)

Olvasószerkesztő: Gubás Ágota

Lektor: Kulhanek Edina

Művészeti szerkesztő és fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Számitógépes tördelés: Harangozó Attila

Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka

Nyomdaigazgató: Özvegy Károly

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bata János, Gubás Ágota, Gubás Jenő, Gyurkovics Hunor, Mihályi Katalin, Mirnics Károly, Utasi Jenő

A szerkesztőség címe: 24000 Szabadka – Subotica, Prvog ustanka 20.

Telefon/fax: (+381)-24/542-069

E-mail: gubasagi@gmail.com

A folyóirat olvasható a www.aracs.org.rs honlapon.

E számunkban id. Bertha Zoltán alkotásai láthatók.

A címlapon: Életfa (Szándék és megvalósítás)

A hátlapon: Adyra gondolva IV. („Az én magyarságom”)

Támogatók:

Számunk szerkesztésében együttműködő partnerünk volt a Magyar Művészeti Akadémia.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

008+32(497.113)

ARACS : a délvidéki magyarság közéleti folyóirata /
főszerkesztő Bata János. – 1. évf., 1. sz. (2001) –
– Horgos : Fondacija Aracs = Aracs Alapítvány, 2001–. –
Ilustr. ; 29 cm

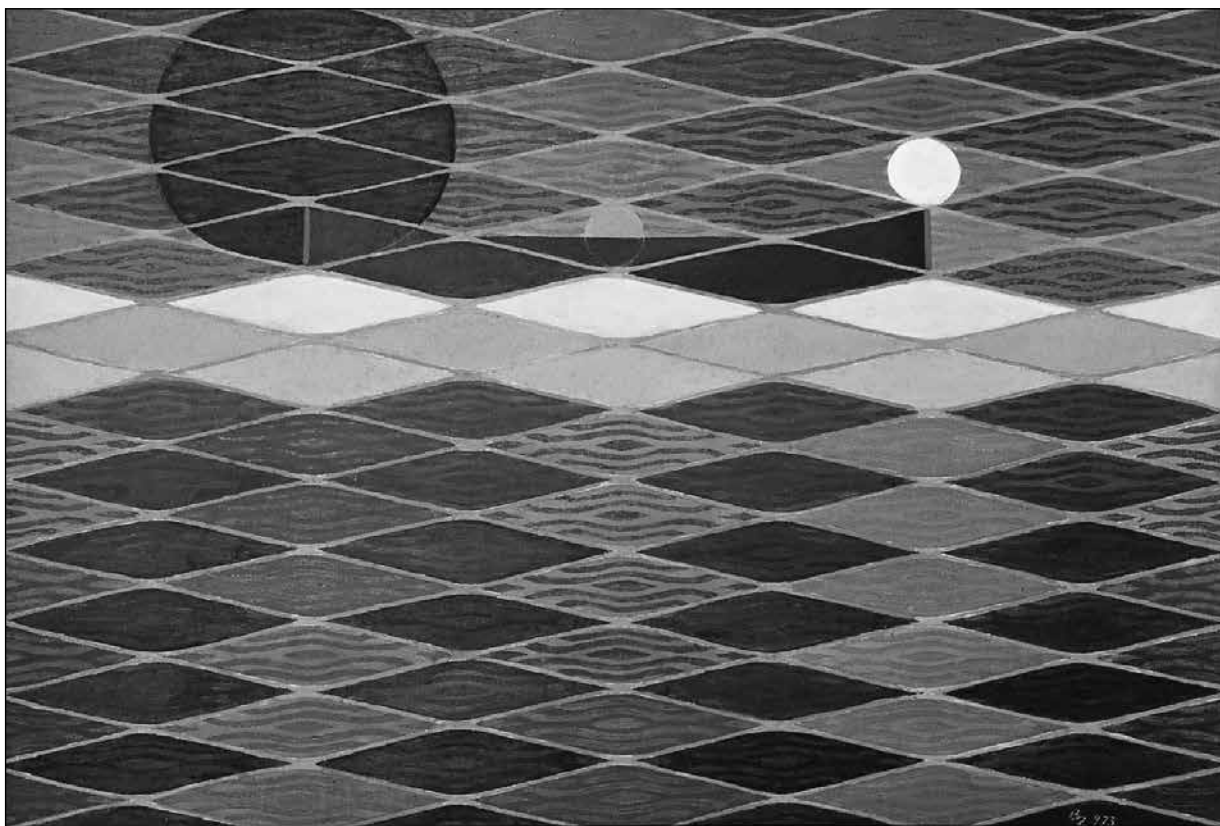
Tromesečno.
ISSN 1451-1762 = Aracs

COBISS.SR-ID 94357250

Tartalom

Iancu Laura	Versek	5
Juhász György	Newton mozgástörvényeitől '56-on át az autonómiáig	6
Hódi Sándor	Kései sirató	11
Domonkos László	A nemzet cselekvője – sors és fordulat; <i>Emlékezés Juhász Györgyre – a beszélgetőtárs Molnár Pál</i>	13
Mérey Katalin	Összetartozás	15
Gubás Jenő	Egy szépet álmodó pacséri művész	18
Tóth Bálint	Magyar litánia – vers	22
Molnár Pál	A kardtárs végcsatája	23
Tary Orsolya	Tóth Bálint értékelése és megítélése	25
Mirnics Károly	A nagy ámítás korszakának áldozata: az ifjú nemzedék ..	31
Apró István	Az új világ	34
Bertha Zoltán	Társak a Gondban – <i>Tamási Áronról és Sütő Andrásról</i> ..	43
Radnai István	Régi kenyér – novella	53
Csapó Endre	Klímahisztéria – politikailag korrekt	55
Julesz János	Konyhamba ventilátort ruháztam be, s nézzétek, megfiallott ...	61
Kabdebó Lóránt	Főnix-példázat magyar módra	63
Diószegi György Antal	Boldog emlékű Hunyadi János	67
Gyémánt Richárd	A katonai határőrvidék vázlatos történelme és statisztikája ...	73
Sági Zoltán	Kedves illúzióink	84
Tráser László	Cédulák XVI.	86
Raffay Ernő	A konzerválás, az állag folyamatos megóvása a legfontosabb az aracsi pusztatemplom sorsát illetően – beszélgetőtárs Stanyó Tóth Gizella	90
SR. Beatrix Van den Borre FSO	Nyugati szemmel a Közép-európai szakralitás	106
Vitéz Ferenc	A hitben fakadt párbeszéd képei – <i>id. Bertha Zoltán művészetéről</i>	109
Színes melléklet		117

E számunkat id. Bertha Zoltán műveivel illusztráltuk.

Styx

Hógolyózók

Halálmadár a diófán

Ott ült most is,
verébalakban,
tudja, hogy a szemem a fákon
megpihen
mikor az égre
emelem,
és tudja, hogy Isten nincsen az égben,
csak Illés próféta jár oda
néha,
dörgő felhő lovas kocsija.
Most galambok hányódnak

a tépő szélben

Lefogom őszülő hajam.
Fiatal vagyok még, látod! – mondom,
és lobbanok tovább, mint tarlón a szikra,
fehérlő hamu lábnyomom.

Így hajtja akolba nyáját a pásztor,
így lesz a ketrec koporsó...
Én csak a kaputól tartottam
ajtónk felé,
innen már nem látni el a fáig,
a kétágú fészület elfedi.

Nádszálak

Felhősödik, s az Isten
most éppen háttal van,
mereng, mintha anyámat
látnám ujját tördelni szorgosan,
már csak ül, már csak öregszik
libabőrös gyolcsingben;
pohár vízért sem kiált
tegnap óta Isten.
Vergődik a harangnyelv,
kettőt búcsúzik, egyet üzen,
nyakába veszi a világot,
mintha meleg halott volna,
ki tudja, melyik templom
hányadik tornyába;
ütéseire meg-megrezzen Isten
hajladozó háta.

Még egy-két nap

és aztán megágyaz az ősz,
harmatvizes reggelek
várják ébredésed.
Te nem tudhatod: én neked is megteríték.
Minden hiány a te tested.
Néha hátranézek,
szeretem, ahogy
a köd lehajol érted.

Minden este eltévedek
a hazaúton –
a távolság már bejárhatatlan.
Magam sem tudom
miféle krizantém illatú irgalom
léptet át időtlen éveken,
hogy csak ott vagyok,
ahol te nem.

Newton mozgástörvényeitől

'56-on át az autonómiáig

*„Az idő korántsem olyan, amilyennek látszik.
Nemcsak egy irányban halad, hanem
egyszerre létezik benne a jövő a múlttal.”*

(Albert Einstein)

Matematika-fizika tagozaton érettségiztem, annak ellenére, hogy még a kockás papírt sem szerettem. Inkább vonzott az irodalom, a történelem, az idegen nyelvek (az orosz kivételével), a színház és különösen a film világa. Ugyan soha nem buktam meg se matekból, se fizikából, a fix elégségesem mindig „megadatott”, néha hármas is, de az érettségim, 1972-ben (Newton első és második törvényét húztam), nagyon kellett a tanári jóindulat a közepeshez. Istennek hála ez megvolt. Heti öt-öt óra e két tárgyból maga volt a rémálom. Nem is értettem, el- és lemaradtam, nem is érdekelt, pedig a szüleim nagyon szerették volna, ha mérnöki vagy bármilyen más műszaki értelmiségi pályára megyek. Álmuk volt a Műszaki Egyetem vagy legalább egy főiskola, melyekre bejutni sem volt esélyem. Még logaritmussal sem tudtam számolni, a függvénytáblát használni egyszer sem sikerült, hiába próbálgattam.

Magam úgy gondoltam, hogy szüleim inspirációja családi indíttatású. Egyik nagybátyám, dr. Horányi Róbert kétszeres állami díjas (ez a Kosuth-díj műszaki megfelelője volt a '60-as, '70-es években) mérnök volt, kandidátus, az MTA levelező tagja, a budapesti centrifugagyár főkonstruktőr főmérnöke. És egy jó humorú magyar „gyerek”, aki négy világnyelven beszélt, gépkocsit vezetett, pincét ástott és épített, nem csavarodott bele a tudományba, amelyet pedig igen magas szinten művelt. Maga röhögött azokon az elvarázsolt kollégáin, akiknek már egy asztalról

leeső kanál is gravitált. A hetvenes-nyolcvanas években három védett magyar- és öt világszabadalma volt, Svájcban bejegyezve. Horányi mérnök úr jobban elboldogult a szabadalmi licenceivel Bernben, mint Budapesten, ahol a bor-, sör- és gyógyszereszeparátorait (speciális centrifugák) kikísérletezte, megalkotta a nullszériát, majd következett a sorozatgyártás. A világszínvonalú termékekért sorban álltak a megrendelők mind Ausztriából, mind Dániából és Norvégiából, valamint Moszkvából is. Érdekes, hogy amikor ez a magas-mackós ember szép nyílt, palócos ákkal magyarázta a fizikát, értettem. Egy szegény mátranováki bányászcsalád tehetséges fia volt, aki soha nem akart többnek látszani, mint ami, nem voltak allűrjei, és ha választania kellett egy jó vörösboros nagyfröccs és egy pohár Campari vagy whisky között, az elsőt választotta. Fekete kendős édesanyja közvetlen mellette ül kiemelt kitüntetéseiért átvételekor is a Parlamentben. De nem ő volt a családi motiváció és a példa, még ha kézenfekvő lett is volna.

Felsőfokú tanulmányaimba már nem szóltak bele a szüleim, beletörődtek a humán irányba, a bölcsészetbe. Apám 1986-ban ment nyugdíjba, anyám pár évvel korábban. Ez idő tájt már a ljubljanaei egyetemen tanítottam, s meghívtam „fiatal nyugdíjas” (akkor ez egy kategória volt Magyarországon) szüleimet Szlovéniába. Igyekeztem mindent megmutatni Bohinjtól Bleden át Kranjska Goráig, majd Maribort és „szűkebb” városomat, Ljubljanát. Érdekes hely volt ez idő tájt

a szlovén főváros, ekkor kezdtek el megjelenni a YU helyett a YU-Slovenija matricák az autókön, a Sončno strane Alpe (az Alpok napos oldala) és a Moja Dežela Slovenija (az én szülőföldem Szlovénia) feliratúakkal együtt. Felbátorodtak a lapok is, elsősorban a Delo, a Mladinát nem kellett bátorítani.

Körutazásunk a szlovén tengerparton folytatódott, s a koperi kikötőben kérdeztem rá az apámra, hogy miért forszírozták nálam a reál-szakos gimnáziumot. Anyámat nem érdekelték a hatalmas szállítóhajók, az emelő-, csúszó- és gördülődaruk meg a konténerhegyek, így ketten, dohányozva csavarogtunk, bámészkodtunk. Apám elmondta, hogy a kezdés éve (1968) is nagyon viharos volt. Őt már a párizsi anarchia is zavarta, de a prágai bevonulás még jobban. Meg hát, fiam, nagyon közel volt még 1956 emléke, s mi azt szerettük volna anyáddal, ha minél messzebb kerülsz az ideológiától. Úgy gondoltuk a kétszer kettő józanságával, hogy az „eszme”, s itt elnevelte magát, a műszaki területen van a leg-távolabb a normális embertől, és a hidak, utak, gyárak, ipari eszközök nem ideológiai alapon készülnek. Egy mérnökön talán nincs akkora direkt nyomás, mint egy tanáron, újságírórn vagy egy filmrendezőn. Mire a daru helyére emelt egy katonai konténert, mindent megértettem. Hallgattam, egy kicsit szégyelltem magam. Nem jöttem rá magamtól arra, a szüleim féltettek, aggódtak értem, mert olyan szellemben neveltek, hogy volt mitől tartaniuk. Azt vártam, apám folytatja, mert igazán két dologról szeretett mesélni, az 1945–1948-as koalíciós korszakról, benne a Paraszt-párttal, a népi írókkal, és az 1956-os forradalomról, de ezúttal hallgatott.

Magát még a rendszerváltás után sem tartotta '56-osnak. Ha rákérdeztem az öt év segédmunkásságra, csak legyintett, s annyit mondott: „Tudod, fiam, az én ügyem csak egy szűnyogcsípés ahhoz képest, amit más emberek elszenvedtek, a kivégzésektől a hosszú börtönbüntetésekéig, a családok tönkretételéig. Mi olcsón megúsztuk.” Az „öreg” Juhász 1957 januárjában vagy februárjában kapott a munkahelyén a személyzetistől egy stencilezett határozatot, amelynek lényege az volt, hogy az ellenforradalom alatt tanúsított méltatlan magatartása miatt öt évig csak fizikai állományban dolgozhat, eltiltják minden szellemi

tevékenységtől. Az elvtársak mindenre figyeltek, s már ki is jelölték (kényszer)munkahelyét. Bár megmutatta a papírt több, jogot végzett ismerősének, azt a tanácsot kapta, fogadja el, mert bármit is tett vagy nem tett, ezzel a végzéssel az ügye le van zárva. Történt már olyan is, mesélték neki az ügyvédek, hogy tanúnak idézték az illetőt, és pár nap múlva öt év börtönbüntetésre ítélték. Még a fellebbezés is életveszélyes, mert belepíszkálhat valaki.

Apám nem fellebbezett, belebújt a munkaruhájába (bőrkötény), s állandó éjszakásként az Áfor (a MOL elődje) egyik telepén, pallókon görgette az iparvágányon érkezett vagonokról a földre a háromszáz kilós olajshordókat, majd merte szét a tartalmukat húszliteres fém marmonkannákba. Az első pár hónap, ahogy korábban elmesélte, nemcsak a baromi nehéz fizikai munka miatt volt szinte elviselhetetlen, hanem azért is, mert a többi melós azt hitte, „telepített, beépített ember”, s szabályosan kiközösítették. Fél év is eltelt, mire megkínálták pálinkával, ami annak a jele volt, hogy befogadták. Segítettek is, itt-ott már könnyebb munkát kapott, valamit még a fizetésén is emeltek. Később váltott műszakba került, napközben kezelhette a benzinkutakat, brigádban egy-két óra alatt elintézték a dögnagy hordókat. Már rendes benzinkutas overálja is volt. Aztán '62 tavaszán, egy délutáni műszak után egy ballonkabátos illető várta, aki be sem mutatkozott. (Az ÁVH-s bőrkabátot ballonra cserélték a „fiúk”.) Azt közölte az apámmal, letelt az ideje, s „főnt nagyon remélik, megtanulta a leckét!”. Amúgy meg mehet vissza a régi munkahelyére. Apám másnap rohant vissza... Vissza a könyvtárba.

Nagy Imrét 1958. június 16-án vasárnap(!) kora reggel végezték ki. Másnap, hétfőn egy fiatalasszony hajnali fél ötkor indult a munkahelyére, a Nagyvásártelepre, hogy 6-ra beérjen. (Ha a kedves Aracs-olvasó Szabadka–Szeged felől gépkocsival érkezik az M5-ös autópályán Budapestre, a város határában hatalmas táblákat lát nagybani piac felirattal, ennek elődje volt a Nagyvásártelep.) A Kossuth rádió 6 órás híreit már könyvelő kolléganőivel hallgatja. A hírolvasó bemondó közölte Nagy Imre halálos ítéletét, s az ítélet végrehajtását. Az asszony elsírja magát, folynak a könnyei, de meg sem szólal. Nyolc óra

után hívatják a személyzeti osztályra, fél kilenckor már nincs állása, utcára teszik, mert elsírta magát, mi több, zokogott. Az asszony az édesanyám volt. Az éjszakás hordógurigató segédmunkás felesége.

Koperből Portorožba autóztunk. A szlovén kisváros nemcsak szépségében vetekszik Dubrovnikkal, hanem áraiban is, így Piranban ebédeltünk. Visszafelé az öbölből a szerpentinúton kapaszkodtunk fölfelé a Postojna felé vezető országútra. Lassan vezettem, nem siettem, hadd lássák a szüleim a páratlan szépségű, virággal borított épületeket, régi villákat, Monarchia korabeli panziókat és hoteleket, háttérben az egyre távolodó és kisebbedő tengerrel. Egy felújított századfordulós udvarházban működő cukrászdánál álltunk meg kávézni. Apám váratlanul szólalt meg, tekintetét végigjáratva az elegáns, de nem hivalkodó faborítású, tengerre néző, félig nyitott helyiségben: „Nekünk is lehetne ilyen!” Édesanyámmal összenéztünk, nem is értettük, mire gondol, a kávézóra, az épületre vagy a többi villára. Apám látta zavarunkat, és segített. No jó, nem itt, hanem otthon a Rózsadombon vagy a Gellérthegyén, csak akkor ésnél kellett volna lenni, s nem kapkodni. Ha én '62-ben nem szaladok vissza a kultúrába, s maradok a benzinkúton kutasnak, folytatta, akkor ma már két villánk lenne a jattokból. (Így hívták egymás között a kutasok a borraivalót.) Már valami kezdett derengeni a fejemben, hogy jó, tényleg, erre nem is gondoltam korábban. Apám, mintha magának tenne szemrehányást, azt mondta, már látta a meginduló motorizációt Pesten, bár még a motorkerékpárok voltak túlsúlyban, de 1960 tájáknál kezdtek előbújni a pénzes pasasok, művészek, jól menő maszekok, s egyre több lett az autó, s kezdett csöpögni a lé. (Egy másik kutas kifejezés a borraivalóra.) Azután meg már csorgott, majd a nyolcvanas években meg szinte ömlött. A magyar borraivalós szakmákat úgy vezették a benzinkutasok, hogy a válóperes ügyvédek vagy nőgyógyászok a közelükbe sem értek, de felvétel nem volt sehol. A hetvenes években csak kihalásos alapon lehetett bejutni bármelyik töltőállomásra, a Shellhez még úgy sem, magyarázta tovább az öreg Juhász. Szerinte a miniszteri protekció is kevés volt, talán az ENSZ főttkára el tudta volna intézni, hogy az utcáról valaki bekerüljön kutasnak az Áforhoz. Egy

ilyen hülye családon, mint a mienk, vélte apám, még a nagybetűs párt (Magyar Szocialista munkáspárt) sem tud segíteni. Benne voltam a jóban, a tutiban, én meg eljöttem, fejezte be. Ekkor már neveltünk anyámmal, szinte dőlünk a röhögéstől. Végig az úton a postojnai barlangig kacagva azt latolgattuk, hogy hol is lehetett volna még villánk, talán a Balatonon, a Dunakanyarban, ha az apám „nem olyan élhetetlen”. A villa helyett egy másfél szobás tanácsi (állami) bérlakásban éltünk a szüleimmel egy hatemeletes ház negyedik emeletén, igaz, Budán, és nem egy külvárosi panelrengtegben. Innen jártam iskolába, a Petőfi Sándor Gimnáziumba is, ahol nem a matematika és a fizika kötött le.

Bő negyven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy életemet-munkámat újra a számok, a grafikonok, a függvények, a függvény alatti területek, koordinátatengelyek, számsorok, számarányok, aránypárok, idő- és térsíkok, súlyozott átlagok határozzák meg, s ne tévedjek el a szerb, az ukrán és részben a szlovák statisztikákban, adatsorokban, s egzakt módon is ki tudjam fejezni azt, amit a kisebbségi társadalmak kutatásakor szociológiailag mások elkennek, elfednek, elmiszolásnak. Azt, hogy ezt megtehetem, a matematika-fizika tagozatnak köszönhetem, s annak a két embernek, akik ide beíratk, s már évek óta valahonnan nagyon fölről figyelik, hogy mit teszek, mit csinállok.

Apám pályám kezdetén a tévtanoktól akart távol tartani, ma biztosan az illúziókeltéstől óvna, amely legalább akkora bűn, mint az agymosás. Munka közben jöttem rá, szinte csak a számok nem hazudnak, legyenek azok évek, korok, városok, járasok vagy népek, kisebbségek, szórványok. Az autonómiakutatás alapvetően humán töltésű tevékenység, csak a summája (népesség, terület) válik reáliává, ténnyé, számmá.

Az illúziókeltés a becsapás egyik legkifinomultabb formája. Becsapni mindenkit be lehet, mind embereket, mind csoportokat, kisebbségeket, akár egész népeket is. A legrosszabb dolog, ha magunkat csapjuk be, vagy engedjük becsapni. Ezt akadályozza meg a matematika, a statisztika és a térképészet. Nem engedik meg ezek a tudományágak, hogy hamis illúziókba ringassuk magunkat, múltba révedjünk, álmodozzunk – sokszor akár a cselekvés kárára is –, amire

mi, magyarok igen fogékonyak vagyunk. Ahhoz, hogy a 2017-re kialakult helyzetünket elemezzük, valahonnan el kell indulnunk, s mérni kell a teljesítményünket, pontosan-precízen, akár matematikailag is kifejezve. Ha a rendszerváltástól indulunk, s megnézzük, hogy hova jutottunk a magyar autonómiák megvalósítása területén, akkor azt láthatjuk, hogy közel három évtized elteltével a teljesítményünk 0 (nulla). Én ezt még így leírva nem láttam sehol, pedig ennyi. Azt, hogy miért ennyi, lehet magyarázni, elemezni, de attól még a nulla (0) nulla marad. A természettudomány nem ismer ilyen fogalmakat, hogy összefogás hiánya, két magyar három párt, alkalmatlan program, rossz nemzetközi környezet stb. A tények, az adatok magukban hordják a lehetőségeket, azok megvalósíthatóságát, annak matematikai lehetőségét és esélyeit. Persze hogy kell hozzá egy összehangolt jó kül- és belpolitika, de kotta és karmester nélkül a világ legjobb zenekara sem tud végigjátszani egy operát vagy egy szimfóniát, előbb-utóbb szétcsúsznak a szólamok, s kakofónia lesz a zenéből. Ez történt nálunk is, velünk is, miközben részeredményeink vannak, biztató és aggasztó jeleket egyaránt látunk, csak valahogy az egész, maga az autonómia nem áll össze, mintha nem találnánk meg az ördöglatat kulcsát, amelyet akár egy számkombináció részeként is fölfoghatnánk. Rosszul föltett kérdésre szinte lehetetlen jó választ adni, s ez a téves kérdésfölvétel a magyar autonómiák esetében – igen nagy látenciával – úgy fogalmazódik meg, hogy „akarják-e igazán a határon túli magyarok az autonómiát?”. Erre lehetetlen egzakt választ adni, mert akkor minden magyarral beszélni kellene. Ilyenkor akár meg is lehet fordítani a kérdést (ez is egy matematikai módszer), s rögtön közelebb kerülünk az igazsághoz, amely már másként hangzik. Nyugodtan állíthatjuk: „Még nem találkoztunk olyan magyar emberrel Erdélyben, Felvidéken, Délvidéken vagy Kárpátalján, aki azt mondta volna, hogy jobb az autonómiánál a jelenlegi helyzet, amikor minden percben veszélyben van valami, hol az anyanyelv, hol az iskolák, hol a zászló...” Ez jelenti azt az igent, amit ha nem pontosan kérdezünk, soha nem kapunk meg. Innen már könnyebb elindulni, s könnyebb föltenni a második helyes, térben és időben is értelmezhető kérdést, tételesen, hogy pontosan hol.

Ahhoz, hogy erre helyesen és főleg geográfiai-lag precízen válaszolhassunk, érdemes tenni egy kis kitérőt Nyugatra és Keletre (felénk, hozzánk). Több tízezer oldal autonómiairodalom évekig tartó átolvasása, kijegyzetelése után százszázalékos biztonsággal állíthatom, hogy szakadék van a nemzetközi és a magyar publikációk között. Minden nyugati szakmunka elején megtalálható a térkép, amely az adott autonómiára vonatkozik, mellette a területi és a népességi adatok sorakoznak, legyen szó Katalóniáról, Korzikáról, Dél-Tirolról, az Åland- vagy a Feröer-szigetéről, és sorolhatnánk tovább a körülbelül húsz (nyugat-)európai autonómiát. Ezzel szemben a szórt, eldugott, nehezen föllelhető, töredezett magyar szakirodalomban (kötetek, esszék, tanulmányok) még elvétve is alig találunk egy-egy térképet, precíz terület- és népességszámítást vagy még úgyse. Ködös utalások (Vajdaság, Kárpátalja stb.) szerepelnek, konkrét népességszám, többség/kisebbség arányok nélkül utalásszerűen, homályosan, elfedve azt a kiindulópontot, centrumot, amelyet azok az elcsatolt területek alkotnak, ahol még mindig szignifikáns a magyar többség.

Üdítő kivételt csak az Izsák Balázs vezetete erdélyi székely munkacsoport jelent, amely konkrétan jelzi az általuk meghatározott (térképeszeti szakkifejezéssel kimetszett) magyar autonómiaterületet: Székelyföld, 9980 km², amely nyolc székből (Bardóc-Miklósvárszék, Csíkszék, Gyergyószék, Kézdiszék, Marossszék, Orbaiszék, Sepsiszék, Udvarhelyszék) áll, lakossága 809 ezer fő, közülük székely-magyar 613 ezer személy. A matematikában az ilyen leírást hívják definíciónak. Annyit azonban érdemes megjegyezni, mert a közlendő adatok tendenciát, divatos szóval trendet jelölnek, hogy a korábbi, 1952-től 1968-ig létezett, Marosvásárhely székhelyű MAT majd MMAT (Magyar Autonóm Tartomány, Maros–Magyar Autonóm Tartomány) 13 500 km² területű volt, s a létesítendő autonóm terület így több mint 25%-kal kisebb!

*

Itt ért véget egy tudós elme munkássága. Úgy szakad félbe ez az esszé-tanulmány (ez is Gyuri találánya!), ahogy kettétört az Ő élete. Talán a tudatalattijában már érezte, mennyire közel a

vég, hiszen ebben az utolsó írásában mintegy visszatekint az életére. Csakhogy a sors kegyetlen: nem engedte meg, hogy ezt az esszé-tanulmányt befejezze. Bizton állítom: az erdélyi autonómiatervezet bemutatását követte volna az Általa kidolgozott többi, elcsatolt terület autonómiájára vonatkozó egzakt számadat, és amit szintén Ő alkotott meg – a térkép, amely nélkül semmit sem érnek a számok, az adatok.

Juhász György 2017. május 1-jén a dolgozószobájában, az íróasztala előtt lett rosszul, s távozott közülünk, talán már ott, talán a mentőautóban.

Sorsa, halála kísértetiesen emlékeztet Vajda Gáboréra, vagy inkább azonos vele. Neki még arra sem volt ideje, hogy számítógépét kikap-

csolja. Utolsó munkáját Gubás Ágota mentette el, aki Gábor hívására, mert annyi ereje még volt, hogy telefonáljon, azonnal rohant, hogy segítsen neki... Annak idején, 2008-ban Gábor halála kapcsán ezt mondtam: felénk az emberek a munkájukba hálnak bele. Abba halt bele Vajda Gábor, a másik legendás szerkesztő, az úgyszintén a haláláig hűséges és konok Keszég Károly, az örök pap, moholi plébános Danyi László, aki az első között beszélt a halálra kínzott és meggyalázott délvidéki papokról, meg a munkájába halt bele az az öreg paraszt is, feleségem egyik nagybátyja, aki a traktora mellett esett össze és halt halálnak halálával, miközben arra várt, hogy a learatott búzáját átvegye a magyarkanizsai malom.

B. J.

Gyümölcscsendélet

Kései sirató

Búcsú Juhász Györgytől

Széljegyzeteket fűzni nekrológokhoz nem szokásos, de sajnálatos módon, ha késve is, Gyuritól el kell búcsúznom. Többször nekimerészkedtem, hogy megfogalmazzam veszteségérzetemet, de az írás nem ment. A szörnyű hír, hogy elhunyt a barát, a pályatárs, a határon túli magyar kisebbségek autonómiatörekvéseinek fáradhatatlan támogatója – a közíró, hungarológus, irodalomtörténész, a délszláv térség kutatója, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum (Retörki) tudományos főmunkatársa –, letaglózott, és azóta is fogva tart. Miután meghalottam a hírt, újraolvastam az Aracs folyóiratban vele készült interjút: *Meg kell állítani a népeségfogyást, az elvándorlást és az asszimilációt* – amely, nem tudok szabadulni a gondolattól, akaratlanul is Gyuri szellemi végrendeletévé vált. Lehetséges, hogy az interjúban megfogalmazott üzenetét számadásnak, programnak szánta, ezt sohasem tudjuk meg, de váratlan halálával üzenete szellemi végrendeletté vált számunkra. Elvégre az alkotó ember, amilyen Juhász Gyuri is volt, műveiben fejezi ki végakarátát.

Mielőtt a végzet szíven ütötte volna, levelet küldött nekem, talán legutolsó magyar autonómiatervezetének vázlatát. A közelmúltban őt, az autonómiákat bemutató írása jelent meg az Aracsban. Utolsó találkozásunkon megállapodtunk abban, hogy a nyár folyamán visszatérünk az autonómiák kérdésére, jöllehet tisztában voltunk vele mindketten, hogy az idők nem kedveznek erőfeszítéseinknek. Valljuk be ezekben a szomorú percekben, hogy nemcsak nem kedveznek, de sokkal inkább az elhallgatás a jellemző. Ha nyílt elutasításról nem is beszélhetünk, sokan azok is, akik szavakban az autonómiák szükségessége mellett nyilatkoztak, önmagukban már rég feladták az értük való küzdelmet,

elfásultak, belefáradtak. Nem úgy Juhász Gyuri, aki képtelen volt belenyugodni abba, hogy a kedvezőtlen politikai széljárás miatt a magyarság feladja ősi szállásterületeit. Nincs szükség az én tanúvallomásomra, hogy bár az idő és körülmények késleltetik terveink valóra váltását, Gyuri az utolsó pillanatig sem adta föl hitét.

Ismeretségünk-barátságunk valamikor az 1990-es évek elején a Magyarok Világszövetségében kezdődött, később az Aracs című folyóirat munkatársaként foglalmaztuk meg egymásnak és magunknak nemzetmentő gondolatainkat, amelyek az utóbbi időben a magyar kisebbségek autonómiatörekvéseinek szinte rögeszmés vállálásában csúcsosodtak ki. Odafentről bizonyára sok mindent másként látni, mint idelent, de tudom, hogy ha a barátunknak jut ideje, hogy feltárja, lajstromozza, értékeli tusakodásainkat idelenn, hogy szívtelen, érzéketlen, semmi-embernek fosztanak meg bennünket ma is a tisztességes élettől, állhatatosan kitart korábbi elképzelése mellett. És ha kérdéseinkre, melyeket szeretnénk feltenni neki, nem is tud válaszolni, ő maga, illetve szellemi égi mása, a maga csökkent állhatatosságában a sérelmek és megpróbáltatások ellenére kitartásra biztat bennünket. Csak azt akarom mondani, hogy halálával Gyuri nem hajózott ismeretlen világtengerekre, hanem tükröt tart elénk. Sajnálatos módon halálával az a pályáiv megtört, amely alapvetően a kisebbségi magyar autonómiák megteremtésére irányult.

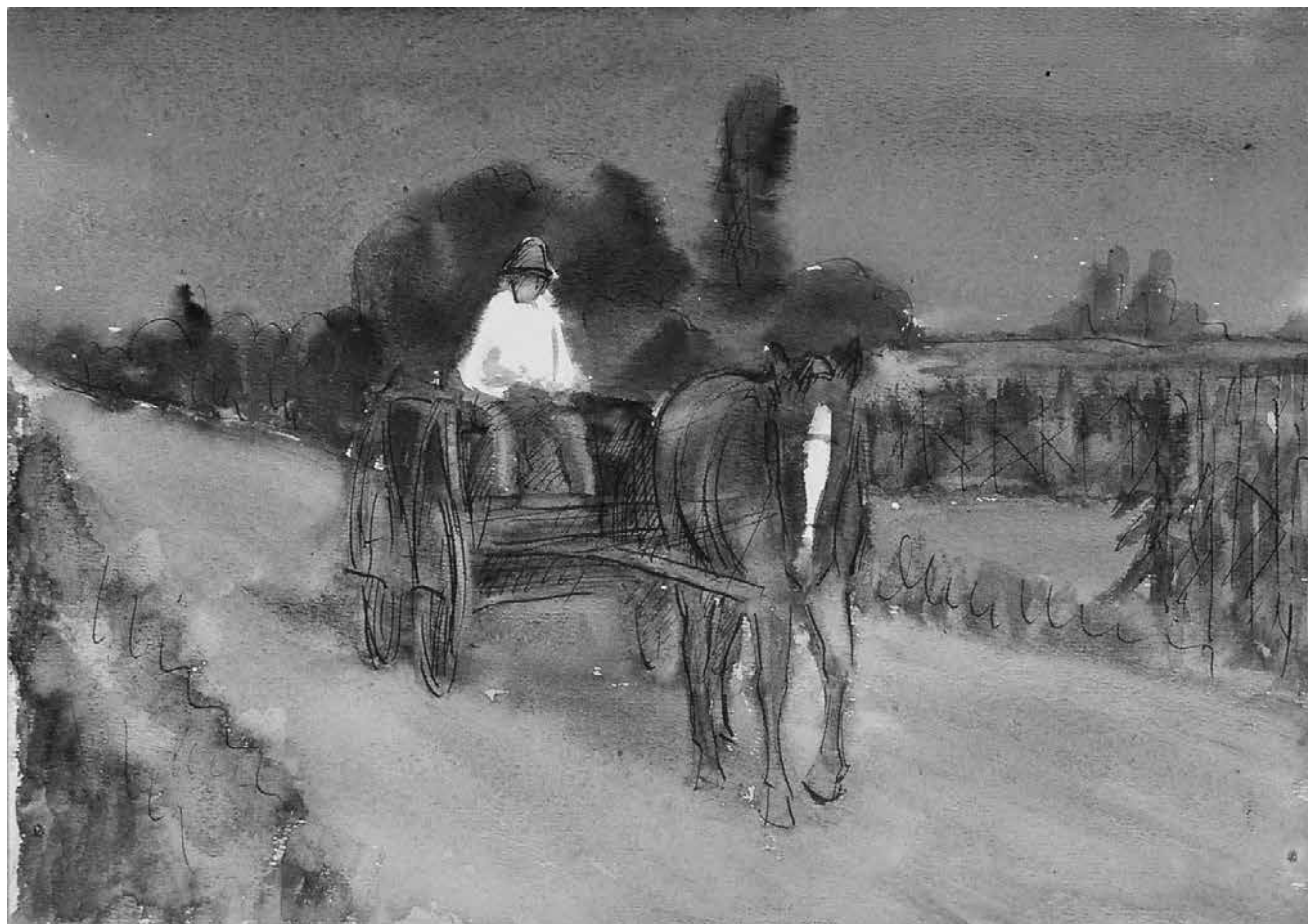
A róla szóló megemlékezések „szellemi végrendeletének” nem adnak hangot, ezt hiányolom, viszont tisztességgel felsorolják mindazt, ami hozzánk – vajdasági magyarokhoz – fűzte: 1977-től 1979-ig az Újvidéki Egyetem magyarországi posztgraduális ösztöndíjasa volt. 1981 és 1988 között a Ljubljanoi Egyetem Összehason-

lító Nyelvészeti és Orientalisztikai Tanszékének első magyarországi vendégoktatója, a magyar lektorátus alapítója. 1985-ben elkészítette a Maribori Egyetem Magyar Tanszékének az oktatási programját. 2004-től 2009-ig az Eszéki Egyetem Idegen Nyelvi Tanszékének vendégprofesszora. Több mint száz publikációja és számos kötete (köztük az *Utak és útvesztők*, a *Mikor kezdődik a XXI. század?*, a *Mezsgyén*) jelent meg.

Azt mondják, csak látogató utasként jövünk a világra. Az elmúlás szomorú gondolatán nehezen tudom túltenni magamat. Gyuri úgy él bennem, mint aki tele van tenni akarással. Nemzete sorsáért aggódó, felelős tudós, gondolkodó író, felelős politikus volt.

Mindaddig tesszük a dolgunkat, amíg a nagy vadász meg nem húzza a tévedhetetlen ravaszt.

Halálának körülményeiről, előzményeiről nem tudok semmi bizonyosat. Annyit tudok, hogy gondolatait sokszor félreértették, tetteit félremagyarázták, nem egy programadó eszméltető írását lekicsinyelték, akikhez szólni kívánt, talán el sem olvasták. Úgy érzem, az a szomorú és nyomasztó kötelesség hárul rám, hogy a barátok, kortársak, tanítványok után én is búcsút vegyek tőle. Búcsút vegyek abban a folyóiratban, amelynek szorgos munkatársa volt, s amelynek lapjain teljesíteni igyekezett azt a feladatot, amely mindnyájunk vállát (lelkét) nyomja. Szomorú szívvel próbáljuk számba venni Juhász Gyuri távozásával előállt veszteségünket, hogy mennyi tudástól, értéktől, hittől és erőttől fosztott meg (ismételten) a sors bennünket.

Hazafelé

A nemzet cselekvője – sors és fordulat*

Emlékezés Juhász Györgyre – a beszélgetőtárs Molnár Pál

„Évekig kilincselte a lemészárolt délvidéki negyvenezer magyar emlékére állítandó budapesti emlékmű ügyében. Számolt, rajzolt, töprengett és összegzett az elszakított magyar nemzetrészek utolsó életmentő lehetőségeit kínáló autonómiák koncepciójának kialakításához – írta Juhász Györgyről, a nemrég váratlanul elhunyt hungarológusról Domonkos László újságíró.

Szerkesztő úr, Juhász György nem „csak” szellemi teljesítményével, hanem szorgalmával és bátorságával is hiányozni fog a hazai magyar szellemi életből. Önnek mit jelent egy barát erőt adó kisugárzásának váratlan elvesztése?

– Egy régi barát erőt adó kisugárzásának elvesztése mindig azt is jelenti, hogy ilyenkor kicsit mindig mi is meghalunk vele. A mondás, miszerint az ember valahányszor átmegy a trianoni határon, mindig meghal egy kicsit, így és ekképpen transzponálható az olyan veszteségekre, amelyeket nem fed le a kifejezés, hogy „pótolhatatlan” meg „felmérhetetlen” meg ilyesmik. Gyuri egyszer, közös idős barátunkat és harcostársunkat, a 75 éves Bíró Zoltánt köszöntve azt írta kettőnk barátságáról, kicsit olyan, mint Lezsák Sándor és Bíró Zoltán barátsága: nemcsak régi és sok-sok gondon-bajon átalment, de harcokban edződött is...

– Az Aracsot, az Aracsot ne hagyjátok! Ez volt Juhász György – sok közül – egyik fontos intelme. Mintha a templomot s az iskolát együtt féltette volna, s valóban: a gyönyörű magyar templomrom és a folyóirat egyként fontos a magyar jövőnek. Mit tehetünk azért, hogy a pár hónappal ezelőtt még a Hitel MOM-beli estjén a magyar autonómiákról elmélyült és fájdalmasan realista előadást tartó Juhász György Aracs-intelme Csíkszeredától Chicagóig minél több magyarhoz eljusson?

– Éppen Gyuri kutatásainak, kitartó küszködéseinek szívóssága győzhet meg bennünket arról, hogy akár folyóiratok sorsáról, akár az elszakított területeken élő magyar közösségek sorsának más, az autonómiát – és egyáltalán: az életet! – jelentő vetületeiről van szó, „mégis, mégis fáradozni kell”. Gyuri sokat emlegette a nemzetstratégiai célok és külpolitika „összjátékának” elengedhetetlenségét – igen, nem kell hagyni. Így, szó szerint. Ahogyan az Tompa László Lófürösztés című kiváló versében van: „Szorítsad, Imre!” és „Ne hagyd magad, Áron!”... Imre szorítsa – Áron pedig nem hagyja – ne hagyja! – magát...

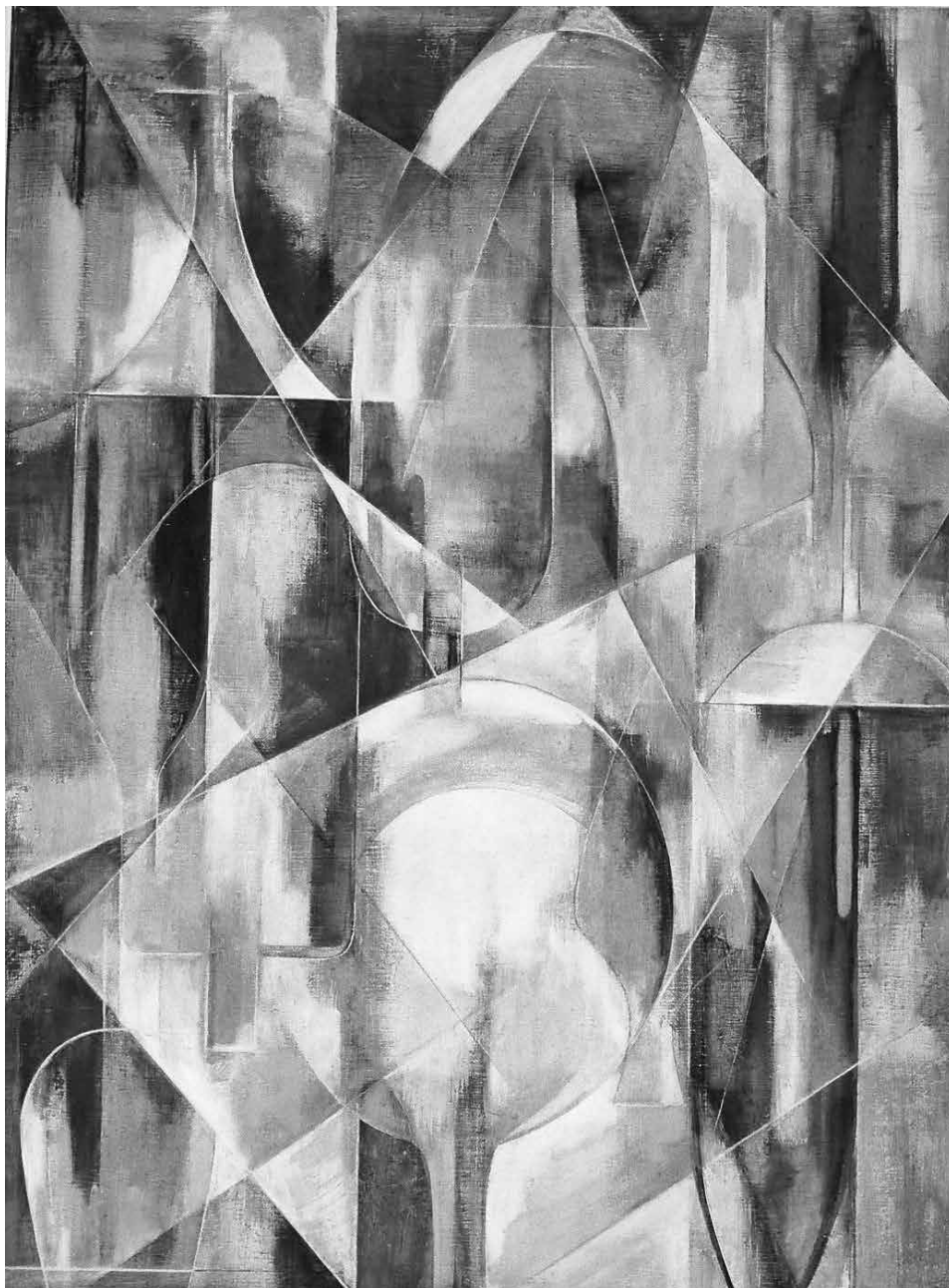
– Bő évtizede Juhász György vitte ki a Balassi Bálint-emlékkardot Rómába, a kitüntetett olasz poéta, Armando Nuzzo szülővárosába. Vitte a fegyvert kocsijában, megküzdött az értetlen olasz vámosokkal, s teljesítette a feladatot, noha pontosan akkor még nem tudta, mi is a Balassikard, de azzal tisztában volt, hogy nemes magyar ügyről van szó. Maga a Balassi-kard szervezője is csak évtizeddel később – tőle magától – tudta meg, hogyan került ki a szablya a napfényes Itália fővárosába. Az ilyen, látszólag apró, de nagyon is fontos epizódok hogyan jellemzik Juhász György nemzetszolgálatát?

– Ebből a „kardkivitel”-példából pontosan rá lehet ismerni a „juhászgyuriségra”. Azt hiszem, a nemzeti ügyek szolgálatában ez a robotos mivolt, ez a páratlan hűség, dac, akaraterő és kitartás az a „népi-nemzeti eszmekör”-talapzaton álló kristálypalota, amelynek megléte miatt becsülte őt Bíró Zoltán éppúgy, mint Pozsgay Imre, Hornyik Miklós éppúgy, mint Lóránt Károly, Csoóri Sándor ugyanúgy, mint Sára Sándor, Makovecz Imre vagy Kahler Frigyes. Kevesen ismerték annyira a dél-

szláv világot és a délvidéki magyarságot, mint ő – de ezekből az ismeretekből ő mindig egyetlenegy érdemi, lényegi következtetésre fűzött fel mindig minden tapasztalatot, ismeretet – mit, hogyan és mennyire tud mindez az egyetemes magyarság, a haza, a nemzet – a fajtánk – javára-hasznára lenni. Kevés emberre illik annyira, amit Csoóri Sándor, összekapcsolva Csokonait és a Csokonait megíró

Németh Lászlót, így jellemzett: „...egyszerre volt a világ dolgai fölött álló, nagy műveltségű gondolkodó és minden magyar előrehaladásáért térden csúszkáló lakáj. Ez a meghatározó az ő magyarságában.” Ez bizony.

**Megjelent a Présház című internetes hírportálon 2017. május 13-án.*

Üvegvilág

Összetartozás

„Nem kell beszélni róla sohasem,
De mindig, mindig gondoljunk reá.
Mert nem lehet feledni, nem, soha”
(Juhász Gyula: Trianon)

Hát persze! Olyan sokáig csak az emlékeimben élt. Gyerekkoromban két titkos, hazahúzó versünk volt; a Nem! Nem! Soha!, ez József Attiláé, és nemrég kutattam föl; most pedig... most végre megvan ez a másik is, megtaláltam. Ez az a vers, amelyet Gizi néni a homályos, belső szobában mutató ujját fölemelve halkan, titokban eluttogott nekünk.* Nem tudom, pontosan mikor volt, de emlékszem rá, tehát valamikor '48 és '52 között lehetett. '45 még nem emlék, hanem elevenen élő jelen, '41, '42, '43 pedig elevenen élő, sajgó, szaggató múlt. Elevenen él az elszakítás, a visszacsatolás és a fölszabadulás; fordulatként, véletlen elszólásként meg létezik a nem, nem, soha, s a nem kell beszélni róla sohasem, de mindig, mindig...

A legendák élnek...

Gizi néni közben éjszaka titokban, aprópénzért varr; apám éjszaka behúzott spaletták mögött, a belső szobában még nagyobb titokban szintén aprópénzért a megélhetésünkért könyvel, a padláson mellékesen galambot nevel, s nem mellékesen a kémény mögött magyar zászlót rejteget; a nagymama éjszaka, dagasztás közben tört krumplival szaporítja a kenyértésztát, az udvaron tyúkot, kacsát, nyulat tart; Gyszi bácsi este a vágóhídról a feneketlen mészároscekkerében, amikor csak lehet, pacalt hoz; Margittal moslékért járunk a szomszédba, csalánt szedünk az árokparton, békalencsét a Kronics-palota eliszaposodott halastavában, otthagyt zöldet kotrunk össze piac után; év végére pedig nagy nehezen fölnevelkedik egy disznó.

És megbocsátunk...

Megbocsátunk – mi persze, mindig megbocsátunk. Sőt, bocsánatot is kérünk, és újra meg

újra megtesszük, de emlékezünk. Emlékezni fogunk, emlékeznünk kell, akkor is, ha nem ajánlatos, ha nem ildomos, ha rossz emlékeket ébreszt a lecsatolóknak. Pál pátriárka ez alatt a zűrzavaros, megnevezhetetlen, keserves testvérháború alatt megfogalmazta: megbocsátunk, de nem felejtünk. Én finomítanám: Megbocsátunk, de emlékezünk.

Ülünk a lépcsőn, fagyaltozunk. Ő most indul befelé, én már nagyon kifelé megyek az erdőből... Meleg van, rekkenő hőség, a levegő mozdulatlan, egészen elpilledtem, s valahogy mintha fuldokolnék. Szemben a Kráter (hivatalos nevén Országzászló),** a Kráteren túl pedig az összetartozás emlékműve, rajta a Magyar Hiszekegy. Gyerekkoromban nem lehetett magyar hiszekegy, még a nem, nem soha szintjén sem, mégis tudtunk róla, s tudtuk, hogy nincs benne semmi rossz, még visszacsatolás sincs, csak föltámadás...

Megüti a fülem egy mondat, nyomban megszólalok: Nem, nem! Az országnak nem egy, hanem kétharmadát vették el, csatolták le, szakították el június 4-én. Tovább ütöm a vasat – mint amikor nem három almád van, hanem csak egy, mert kettőt valaki elvett, és másnak adott. Menj csak át a Kráteren túlra, nézd meg, mi van a zászló talapzatára írva!... Tudod, mi a föltámadás?

Látom, hogy megzavarodott, kis fejében összezavarodtak a dolgok, nem nagyon érti. Hogy is érthetné, hisz legtöbbször nem értik. Jókai Anna értette, végtelen együttérzéssel megírta nekünk Szegény Sudár Annát, de – jaj – most elment ő is... Adatok vannak, számok vannak, statisztikák, sőt történelmek is... Ezek magyarázhatók,

csűrni-csavarni lehet őket, de a csűr-t-csavart adatok mögött emberek vannak, akiket lecsatoltak, elszakítottak, határon túlra löktek, s akiknek kisebbségi létüknél fogva annyi minden nem adatott meg...

1920. június 4.

És igen... Vannak túlélők, és vannak olyanok, akik nem éltek túl, vannak máig szétszakított családok, egymás szavát nem értő testvérek, nagyszüleiket nem értő unokák... Sőt, sajnos egyre többen vannak. Majdnem minden, amit mondhatok, hazug és frázis, őszintétlen és elkendőző, sanda és megalkuvó... Talán valóban nem kell beszélni róla, de mindig, mindig gondoljunk reá... Eszembe jut az apám: a megyeháza pincéjébe elhurcolt, a Bezdáni úton sírásásra kényszerített, a Kronics-palota alagsorában megöszült, egyre-másra becitált, kihallgatott, fájós térdű, sajgó hátú, megtöretett, görnyedt apám...

Amikor a Himnuszt hallgatom, mindig minden eszembe jut; eszembe jut ő, és eszembe jut minden, amit elvettek tőle, ami nem adatott meg neki...

Elszakított föld... Még száz éve sincs...

Nemzeti összetartozás napja... a három nap-táram közül egy sem jelzi...

Mi van azokkal, akik nem tudják, mit jelent? Akiknek nem volt aranyosan irredenta Gizi néni-jük, akiknek nem volt olyan József Attila-kötetük,

amelynek végén keményen, konokon közli a kiadó: „Nem tartalmazza kiadásunk a Nem! Nem! Soha! c. zsempét sem, mert – talán – sértené a szomszéd népek nemzeti érzését.” ***

És...

mi van azokkal, akik szerint 1920. június 4. pusztá megemlézése is főbenjáró bűn, akik szerint túl sokat trianonozunk, akik szerint '56 munkakerülő csőcselék megmozdulása volt, akik szerint mindenki csal, lop és hazudik...

Mi van azokkal, akik előtt iskolában, otthon és mindenütt elhallgatják, ezért nem is tudják, mi az, amiről nem kell beszélni sohasem, de amire mindig, mindig gondolniuk kellene?

Végre valahára valahonnan kósza kis szellő érkezik, eljátszik a téren, meglengeti az emlékmű szomorkodó zászlóját, kibontja a három színt. Ocsúdok. A mozduló időben tisztán hallom: téged nem szakítottak el..., mama...

2017. június 6.

* Papp Váry Elemérné: Magyar Hiszekegy

** A Kráter a szegedi Árpád téren levő térjáték (akár szimbólum is)

*** József Attila minden verse és versfordítása, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Papp Váry Elemérné

Magyar Hiszekegy

*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!*

*Ez az én vallásom, ez az én életem,
Ezért a keresztet vállaimra veszem,
Ezért magamat is reá feszítetem.*

*Szeretném harsogni kétkedők fülébe,
Szeretném égetni reszketők lelkébe,
Lángbetűkkel írni véres magyar égre:*

*Ez a hit a fegyver, hatalom és élet,
Ezzel porba zúzod minden ellenséged,
Ezzel megválthatod minden szenvedésed.*

*E jelszót, ha írod lobogód selymére,
Ezt, ha belevésed kardod pengéjébe,
Halottak országát feltámasztod véle.*

*Harcos, ki ezt hiszed, csatádat megnyerted,
Munkás, ki ennek élsz, boldog jövőd veted,
Asszony, ki tanítod, áldott lesz a neved.*

Férfi, ki ennek élsz, dicsőséget vettél,
Polgár, ki ezzel kélsz, új hazát szereztél,
Magyar, e szent hittel mindent visszanyertél.

Mert a hit az erő, mert aki hisz, győzött,
Mert az minden halál és kárhozat fölött
Az élet Urával szövetséget kötött.

Annak nincs többé rém, mitől megijedjen,
Annak vas a szíve minden vésszel szemben,
Minden pokol ellen, mert véle az Isten!

Annak lába nyomán zöldül a temető,
Virágdíszbe borul az eltiport mező,
Édes madárdaltól hangos lesz az erdő.

Napsugártól fényes lesz a házatája,
Mézes a kenye, boldogság tanyája,
Minden nemzetségén az Isten áldása.

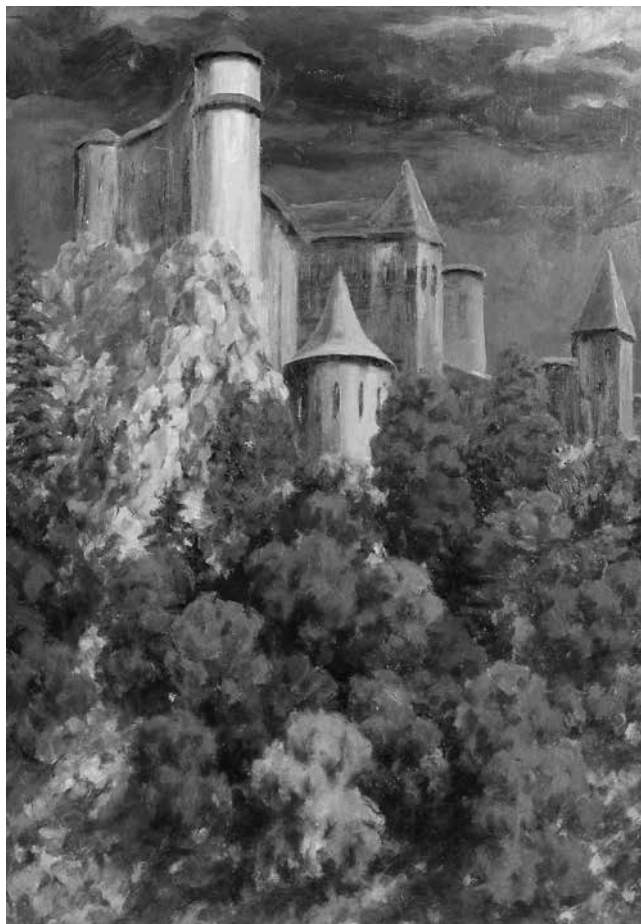
Magyar! te most árva, elhagyott, veszendő,
Minden nemzetek közt lenn a földön fekvő,
Magyar legyen hited s tied a jövődő.

Magyar, legyen hited és léssen országod,
Minden nemzetek közt az első, az áldott,
Isten amit néked címeredbe vágott.

Szíved is dobogja, szavad is hirdesse,
Ajkad ezt rebegje, reggel, délben, este,
Véreddé hogy váljon az ige, az eszme:

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!

Ámen.

Árva vára

Egy szépet álmodó pacséri művész

Száz éve született Erdei Sándor

Azokhoz az alkotóinkhoz tartozott, akiket a történelmi események elsodortak szülőföldjükről. Igaz, őt nem a '44–45-ös partizán megtorlások készítették menekülésre, hanem a második világ-háború vihora vitte a magyar fővárosba.

Pacséron született 1917. május 10-én. Korán árvaságra jutott, és szegényes családi körülményei rövid időn belül Szabadkára kényszerítették. Itt végezte iskoláit is. Rajztehetsége korán kibontakozott, és mint autodidakta karikatúráival igyekezett némi keresethez jutni. A fiatal fiút Gál László karolta fel, ő szerzett neki olcsó lakást és ellátást, valamint karikatúráit a Grimasz rendszeresen közölte. De más szabadkai lapok is, mint pl. a Napló és a Reggeli Újság is megjelentette rajzait. Gál László közbenjárására sikerült ösztöndíjhoz jutnia, és így 1937-ben (más források szerint 1938-ban) beiratkozhatott a belgrádi Képzőművészeti Akadémiára, Petar Dobrović tanítványa lett. Egyetemista éveiben jelentős támogatást kapott az ott működő Bolyai Farkas Magyar Művelődési Egyesülettől, ahol barátjával, Hanguya Andrással viszonzásul a segítségnyújtásért, az egyesület számára meghívókat, képeslapokat rajzolt. A háború kitörése után, 1941-től Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán folytatta, majd fejezte is be tanulmányait mint Boldizsár István tanítványa. A mindig baloldali érzelmű művész a háború után Pesten maradt, és a Szabad Nép, valamint a Ludas Matyi című satirikus lap rajzolója, vezető munkatársa lett.

Pályája kezdetén mestere, Dobrović volt rá nagy hatással. „A figurális kompozícióit nagyvonalakkal, merész színekkel festette.” (Balázs Arth Valéria) Később inkább a grafikát művelte, de a festészethez sem lett hűtlen. „Különösen

nagyméretű akvarelljei magas színvonalúak, bizonyítva, hogy az akvarell nem alacsonyabb rendű műfaj, mint az olajfestés.” (Gajdos Tibor)

Számunkra a legjelentősebb az 1938-ban a szabadkai Népkörben megrendezett kiállítás, amelyen a Délvidék legrangosabb alkotóival közösen vett részt. Fontos megemlíteni, hogy a Népkörhöz mind a halála napjáig szoros szálak fűzték, és az egykori tagokkal, mint pl. Vujkovné Lippay Etelkával rendszeres levelezést folytatott. Szívében sohasem szakadt el a szülőföldjétől.

Karrierjét természetesen számtalan egyéni és közös kiállítás is fémjelzi. A legjelentősebbek: a Szépműves Céh kiállítása (1942), Fényes Adolf-terem (1954, egyéni), Szinyei-terem (1959, egyéni), Kőbányai Képzőművészeti Biennále (1997) stb. Munkásságáért Ezüst Gerely-díjat kapott.

2002. november 2-án, 85 éves korában halt meg Budapesten. 1997-ben budapesti otthonában meglátogattam a 80 éves festőt, akkor készült néhány fotó a munkáiról, de sajnos róla csak egy, amint az egyik műve mögött áll a X. kerületi Hatház utca 5. sz. épületének IV. emeleti lakásának balkonján. Egy másik fotóm pedig az egyetemista éveiből származik. 1939-ben Újvidéken Veselinović Schulz Magdolnával, az ugyancsak Belgrádban tanuló egyetemistával látható Magdáék újvidéki kertjében.

Erdei Sándor mindig hű maradt ehhez a tájhoz. Évekig készült hazalátogatni, de a sors mindig valamilyen akadályt gördített elé. Számunkra viszont kötelességgként itt marad, hogy munkásságát a szakemberek értékeljék, elhelyezzék a délvidéki magyar képzőművészet alkotóinak sorában, s emlékezzünk rá, nem csak születésének centenáriuma alkalmából.

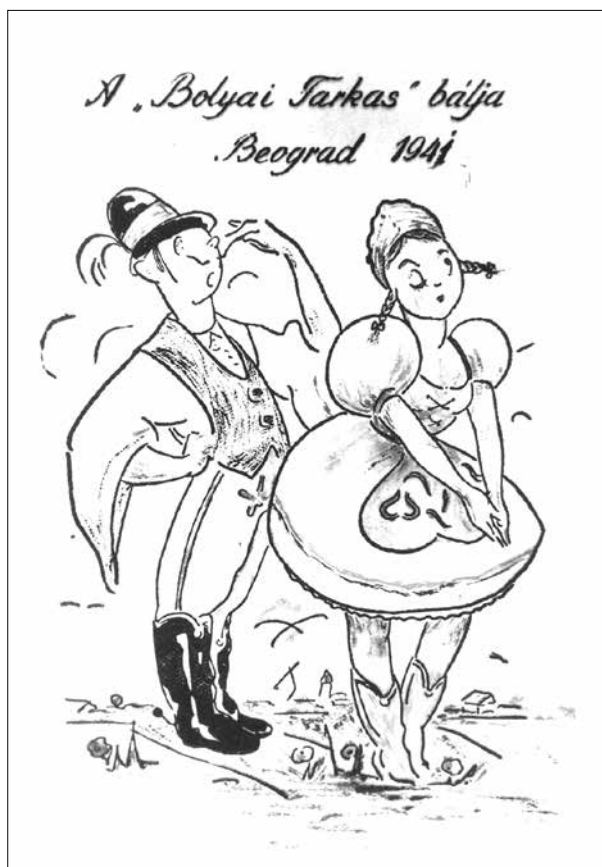

Erdi Sándor 1939-ben Újvidéken és 1997-ben budapesti otthonában.

Önarckép

Erdei Sándor festményei és rajzai

*A „Bolyai Farkas” bálja
Beograd 1941*

S. K. L. U. „BÓLYAI FARKAS”

M. E. H. K. E. „BÓLYAI FARKAS”

Magyar litánia

Hallottátok, hogy mondatott: Szemet szemért és fogat fogért...

Hallottátok, hogy mondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségeidet.

Én pedig mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket...

(Máté 5, 38, 43, 44)

Sokat kérsz, Jézus, nagyon is sokat:
feledni éjszakai vad hánykolódásokat,
(egy hónapban két éjjelt börtönben töltök,
és kéthavonként felakasztanak.)
Sokat kérsz, Jézus, nagyon is sokat:
hogyan megszeressem a hóhérokát,
s imádkozzam ellenségeimért...
Pedig tudom, ez az egyetlen út.
ki megnyithatja a szent kaput
az oltárhoz, hol a szeretet ég,
de befogadni az igaz ígét -,
hogyan magam előtt se legyek hazug -,
tudod, Uram, ez száz szentnek elég!

Igaz, ha annyi vagyok, mint ők,
semmi vagyok.

Nézem, Krisztus, a tévét:
ez mind élőhalott:
pöszög, dadog,
nem bánt meg semmit,
nem kér bocsánatot.
Hadd kérjem Tőled:
Én megbocsáthatok?
Megbocsáthatok-e
a cvikkeres Nagyért,
a hórihorgas Pálincás őrnagyért,
Maléterért és Mansfeld Péterért,
a Kossuth téren meggyilkoltakért,
Magyaróváron meggyilkoltakért,
Salgótarjánban meggyilkoltakért,

a háromszázakért, az ötszázakért,
és a ki tudja hogy hány ezrekért;
a Pesti Srácokért, s a Pesti Lányokért,
Angyalért és az angyali Géreczért.
S a korábbiakért:
Donáthért, Kiss Szalézért
és Apor Vilmosért,
a Recsken holtakért,
a vallatáskor agyonvertékért,
a börtönökben égis kínzottakért,
tyúkketrecbe telepítettekért,
és a határon agyonlőttékért.

S a későbbiekért:
Bériért, Gáliért,
s ki tudja még kiért,
ki korábban halt, mint rendeltetett,
Uram, itt valaki felfejtette
a te szent törvényedet!

Hány sor kéne ide,
hány sírkő s kopjafa,
mert ezt a magyar litániát
nem fejezhetjük be soha.

És mégis, mégis fejezzük be,
mi nem kezdhetjük újra,
de véssétek gránitba, bazalttömbbe,
minden időkre minden bűnös nevét,
jegyezzétek fel, ennyi elég -,
mi nem kezdhetjük újra.

A kardtárs végcsatája

Fotó: Csigó László

Tóth Bálint

A kard természetesen ott függött szobája falán... 2017. január másodikán kerestem föl a budai bencés szeretetházban a már több mint egy évtizede ott betegeskedő poétát. Tóth Bálint, az első Balassi-kardos költő – mint azt nem sejteni, hanem tudni lehetett – erőt merített a kard közelségéből. Ágyából fölkelni már nehezen tudott, a kard azonban a szemközti falon – a fölötte lévő Balassi-képpel együtt – a nap minden órájában üzente látogatóinak, s neki magának is, hogy harcfi lakik a kis szobában.

Noha évek óta nem találkoztunk, úgy üdvözölt, mintha az előző nap délutánján köszöntünk volna el. Áadtam neki a nem sokkal korábban megjelent *Balassi kardtársai* című kötet néhány példányát, jelezve, hogy az ő versei vannak az első helyen – de aztán kijavítottam magam, hiszen Balassi az első, ám erről az akkor készített interjúban is nyilatkozik. Szavait a Présház hírportálon tettem nyilvánossá, az alábbiak szerint:

„Húsz éve, 1997 februárjában elsőként vette át a magyar alapítású – 2002 óta nemzetközi – irodalmi díjat, a *Balassi Bálint-emlékkardot* Tóth Bálint. A 87 éves poétát ebből az alkalomból kereste föl otthonában, egy budapesti szeretetházban a díj alapítója, Molnár Pál. A szerkesztő átadta a költőnek a most megjelent *Balassi kardtársai* című antológiát, amelyben Balassi-kardos költők versei sorakoznak, majd fölvette kérdéseit. 2016. január 4.

– Mester, fontos-e nekünk, XXI. századi magyaroknak a több mint négy évszázada elhunyt Balassi Bálint életműve?

– Nagyon fontos! Mert ő volt az első költő, aki élvezhetően olvasható verseket írt. Költeményeit ma is élvezettel olvashatjuk. Igaz, Zrínyi időben közelebb van hozzánk, mégis Balassi verseibe könnyebb belemerülnünk. Ennek oka nem az, hogy régiesnek tűnik Zrínyi szövege, hanem az, hogy Balassi mint költő nagyobb volt Zrínyinél. Ez a most megjelent antológia is azt sugallja, hogy nagyon nagy költő volt Balassi Bálint. Nagyon örülök neki, hogy a kötetben verseim Balassi Bálint költeményei után következnek. Azért, hogy Balassi egy könyvben megelőzi, még Ady Endre sem sértődött volna meg.

– Az az öröm- és erőforrás, amely a négy évszázada eltávozott költő életművéből fakad, mennyire járja át a ma emberét?

– Az a forrás nem apadt el. Az a jó bennünk, magyarokban, hogy ha minket minél erősebben ütnek, annál jobban megkeményedünk – és annál keményebben ütünk vissza. Ezért okosabb, ha jóban vannak velünk az ellenfelek. Igaz, kevesen vagyunk. Ha ki tudtuk volna futni azt a formát, amelyet még Hunyadi János indított el, és Mátyás folytatott, akkor most mi lennénk Közép-Európa vezető hatalma. Történelmi okokból ez nem sikerült, fogadjuk el, csak hagyjanak minket békén. Ezt üzeni a kard is falon. Nagyon sok embernek tetszett, költők is lelkesen megdicsérték. A magyar ember szívét a kard megdobogtatja.

– A mai huszonéves magyarnak miért fontos Balassi költészete?

– Az önérzet miatt. Balassi idejében már nem voltunk nagyhatalom, de akkor is megvolt az önérzetünk. Ezért az ő költészetének mindig lesz jelentősége. Mint ahogy maga a költészet is mindig eleven marad. Annak idején a mozi nem tudta eltüntetni a színházat. Irodalom már jóval Kleopátra előtt is létezett. A művészet fennmaradt

és hatott. Az emberiség folyamatosan létrehoz gépeket, és azokat fejleszti – ez így van rendjén. De emellett a művészet is él, és életével betölti küldetését.

– Mi ad okot a bizakodásunkra?

– Hát erre sok okunk nincs. Az egyik baj az, hogy a magyar nép vezetői nem egészen fair emberek. A másik, hogy kicsik vagyunk, és rokonság sehol...

– De vannak barátaink, így a lengyelek!

– És mondj már még egyet!... Én a lengyeleket nagyon szeretem, van bennem lengyel vér is. Rokonlelkű népek vagyunk. Ők is szalmalángok. Ugyanakkor ha fölemelik a kardot, akkor jobb, ha elszaladnak az ellenfelek...

Eddig tartott az interjú – amely az utolsó volt Tóth Bálint életében. Pár hónappal később egy MTI-hírből értesültem a végcsata kimeneteléről. Noha a kardtársak közül nem ő volt az első, aki elment, hiszen Wass Albert, Nagy Gáspár, Csokits János, Csoóri Sándor ebben megelőzte, az első kardosként most – Nagy Gáspár szavait kölcsönvéve – angyalok kürtszaván az Úr táborába megtért...

Még 1997 januárjában született a döntés: Tóth Bálint „kardoztassék fel” az indító alkalommal. Az akkor 68 éves poéta a legjobb versköltők közé tartozott, és sorsában végigküzdötte a politikával való szembesülést. Még 1951 és 1955 között „államellenes szervezkedés” vádjával – többek közt a magyar politikai, tudományos és irodalmi elit tagjait „vendégül látó”, valamikor Mária Terézia által konviktusnak fölépítettetett váci fegyházban. Itt kapott szint a Füveskert elnevezéssel illetett költői csoport, amelyben a posztumusz Balassi-karddal 2000-ben jutalmazott Gérecz Attila is alkotótárs volt. Tóth Bálint amnesztiával szabadult, ám 1956 novemberében a Politikai Foglyok Forradalmi Bizottságának tagjaként tevékenykedett. A kádári „konszolidáció” egyik mozzanataként 1957 nyarán „kémkedés

gyanújával” letartóztatták, s csak ugyanezen évtelén – a legendák szerint Illyés Gyula közbenjárására – bocsátották szabadon: „vádemelés nélkül”. Ezután hosszú évekig hengerművi dolgozóként, kocsikísérőként, raktári munkásként, majd utcai könyvárusként gyűjthette az élettapasztalatokat novelláihoz, verseihez. És hozzátehetjük: műfordításaihoz. Hét nyelvről ültette át a verseket magyarra, miközben saját poézise is kiteljesedett. A szakirodalom a „dunántúli tájköltészet” gazdagítását is kiemeli, lévén keszthelyi születésű, pannonhalmi diákévekben pallérozdó irodalmár. Pannonhalmán Várszegi Asztrik apát barátian őrzi emlékét, néhány évvel ezelőtt megnyugtatóan közölte velem a főpap, hogy épp korábbi kérésemre ő is fölkereste Tóth Bálintot „kis szobájában.”

Temetése cudar időben zajlott. Döbrentei Kornél Balassi-kardos költő a verselők nevében köszönt el a költőtárstól, akihez ötvenéves barátság fűzte. Még a búcsúzás elején jegyezte meg: éppen Tóth Bálint mondta valamikor, hogy udvariatlanság a Teremtőtől, ha valakinek a temetésén rossz idő van. Nos, Tóth Bálint temetésekor az eső is esett, és hideg szél is fújt a Farkasréten. Talán ezért is: a búcsúzóknak elfértek a Makovecz-ravatalozóban.

Koporsójánál is elhangzott lázadása, melyet a *Magyar litánia* című híres versében szegezett az Emberfiának ama parancsolatra: „Szeressétek ellenségeiteket.” Igen, Tóth Bálintnak minden bizonnyal emlékezetébe tolultak a váci esztendők s a további megpróbáltatások: „Sokat kérsz, Jézus, nagyon sokat / feledni éjszakai vad hánykolódásokat, / [...] Sokat kérsz, Jézus, hogy megszeressem a hóhérokat / s imádkozzam ellenségeimért...” Ám a versben lefojtatott belső küzdelem végén a keresztény költő odajut: „véssétek gránitba, bazalttömbbe / minden időre minden bűnös nevét, / jegyezzétek fel, ennyi elég-, / mi nem kezdhetjük újra.”

A konok lázadást és a szigorú megbékélést a végcsatáját immár megvívó kardtárs az itt hagyott költeményei révén az utókornak adja – maradandó élményül.

Tóth Bálint értékelése és megítélése

(Részlet a Magyar Művészeti Akadémia gondozásában 2015-ben megjelent *Közelképek írókról* című monográfiásorozatról)

Tóth Bálint mindenekelőtt etikai szemléletű költő. Lírájának ez a törzse, mely a társadalmi és bölcséleti költészet, a szerelmi költészet, a vallásos költészet, a tájköltészet, és az alkalmi költészet felé ágazik el. Irodalomtörténetileg besorolni nehézségekbe ütközik. Életműve antikvitás, középkor, reneszánsz, klasszika, romantika és modernség versformáinak és versnyelveinek szintézisét teremti meg. Az időmértékes verseléstől az „idom nélküli” szabadversekig, a himnikus, pátosszal telt emelkedő versnyelvtől a köznapi, akár vulgáris nyelvhasználatig mindent kipróbál. Kísérletező, de a verseiben megjelenített erkölcsi meggyőződést tekintve mégis önisméltásra hajlamos: következetes költő. Lírai és prózai munkásságának is egy „könyörtelen szubjektív etika”¹ adja bázisát: igazságvágytól vezettetve a lehetséges morális magatartásmintákat keresi a hazugság és erkölcstelenség uralta világban. Társadalmi-bölcséleti költészetét a halál perspektívájára fűzi fel. Minden lehetőséget megragad, hogy az egyén, a magyarság, az emberiség végpusztulását megakadályozza. Szerelmi költészete az érzelmek mindhárom fázisát bejárja: az éteri-kozmikus lebegést, a hétköznapi örömet és a testi-erotikus vágyat. Érdekes csoportot alkotnak a szerelem végét bemutató versek, melyekben vagy az érzés elmúlása tematizálódik, vagy a szerelemtől, a szerelmestől való szabadulási vágy dominál. Vallásos költészetében hit és remény dialektikáját fedezhetjük fel. A börtönévek megtartó hitét az isteni „igazságszolgáltatás” reménye táplálta. Reményeit veszítve a *Hetedik évadban* egy kegyetlen Isten képe és a hi-

tetlenség kísérti meg. A pesszimizmus később nemcsak visszaváltozik hitté, de meg is újul: a megbocsátásra törekvés és az üdvösségben való reménykedés lesz hangsúlyos. Tájköltészetét leginkább a dunántúli táj határozza meg. A hegyes-dombos vízparti panoráma, a környező állat- és növényvilág visszatérő témái, elemei műveinek. Többek közt e borvidék hajlamosítja a költőt bordalok és egyéb alkalmi költemények írására. Ajánlásos, levélszerű versei mindig az életet szolgálják. Ars poeticák nemcsak az értelmiség szerepéről, de létharcáról is. A címzetek névsorát áttekintve kiviláglik a primer közeg, melyben otthonosan mozog, mozgott: többek közt Ágh Istvánt, Bella Istvánt, Csoóri Sándort, Döbrentei Kornélt, Marsall Lászlót, Nagy Lászlót, Novotny Vilmost sorolhatjuk ide.

Nemzedékét meghatározni alig lehetséges. 1969-ben, negyvenévesen a költő már „idősnek” minősül a hatvanas évek közepén-végén indult Hetek vagy Kilencek fiataljaihoz. S az új nemzedékek morális és társadalmi irányultságával hiába is mutatott egyezést Tóth Bálint művészete, élettapasztalatai, börtönviseltsége elszigetelte tőlük. Ha népi kollégista lett volna, talán az ő indulása is bekövetkezhett volna húszévesen 1949-ben, mint a huszonnégy éves Nagy Lászlóé és a huszonegy éves Juhász Ferencé. De nem így alakult... Egy elveszett nemzedék tagja lett: az ötvenes évek kerébe tört karrierű nemzedékének tagja. Az ötvenes évek számára Tóth Bálint túl katolikus volt és túl büszke. Ha nem kerül börtönbe, akkor sem tudott volna pályára lépni. Nem tudott volna idomulni a „szocialista realizmus” eszményéhez, vagyis nem felelt volna meg a pártnak. Hozzá kell tennünk: a pártnak megfelelni még azoknak sem volt könnyű, akik megpróbálták. A társadalomkritikát, a szociográfiát nem támogatta, mert „túlzó” volt, az

¹ Kis Pintér Imre: *Helyzetjelentés*. Bp., 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 236. o.

esztéticizmust pedig felesleges érzelgésnek tartotta a haladás és emberi ideál szempontjából. Keserű évek voltak. „Miután a magyar írórtársadalom nagyobbik hányadát kiiktatták az irodalmi életből, s a megmaradók közül is csak kevesen voltak képesek napról napra megfelelni Révaiék igényeinek, szabad tér nyílt a féltehetségek és a dilettánsok számára”² – írja Vasy Géza. Tóth Bálint e szerencsétlen, „kiiktatott” generáción belül is a legismeretlenebb csoporthoz tartozik: a füveskertiekhez. A legújabb, legtágasabb spektrumú irodalomtörténeti munkában, *A magyar irodalom történeteiben*, nemhogy a váci költők, de még a csoportnév sem kerül említésre. (Ha a generáció itthon maradottjai nem is, de legalább az emigránsok, például Faludy György és Hattár Győző, már fel-felbukkannak a kánonban.) A Füveskert érdekes, „szenzációs” téma. Ennek ellenére csak kisebb meglepetéseket okoz az irodalomértők számára, a „nagy” reveláció még várat magára. S nemcsak a még alkotó költők kanonizációja nem történt meg, de a már lezárult életművel rendelkező elhunytaké sem; pedig Béri Géza, Gérecz Attila és Szathmáry György szövegeit is megjelentette Kárpáti Kamil a Stádium Kiadó gondozásában.

Tóth Bálint felfedezése akadályokba ütközik. Sokszínű életművében, szertelen, hajlékony stílusában rengeteg erő rejlik, ez azonban nem kedvez a befogadásnak. A költő hagyja magát sodródni érzelmeivel, emlékeivel. „Ha van ember, aki szinte mindent megenged ösztöneinek, indulatainak, aki teljesen átadja magát minden gyönyörnek és gyötremnek, minden ragadozó vágynak, könnyelmű szándéknak, véges kalandnak anélkül, hogy elveszítené az egész áldását, eltévesztené önmagát, akkor Tóth Bálint ilyen”³ – mondja a költőről Varga Lajos Márton. Elragadtatásában mégsem csak élménylírárt művel, nemcsak az egyén öntudata hangsúlyos, de a közösségé (a magyarságé) is. Egyéni érzelmek és emlékek ezért történelmi emlékekkel, a jelen igazságai-val válnak totálissá. Krónikásként ugyanis talán erre törekszik: természet, isten, haza, szerelem, élet és halál, bor, művészet, kortársak és elődök

olyan harmóniában reprezentálódnak az életműben, mintha a világot akarná megírni a költő. Innen az érzelmi totalitás is: tragikumtól a komikumig, káromkodástól az ódáig. Vonzódik az ellentétekhez, az ellenpontosító versszerkesztéshez. Fegyelmezettség és ösztönös indulat egyaránt jellemzi. Ihletője a római költészet és mitológia, s nyitott az időmértékes versformákra. Nyelvhasználatát világos, retorikusságra hajlamos. A klasszicista költészet jegyeit viseli magán, de a kötött versformákban is szélsőséges érzelmeket él át és ábrázol. Könnyedén jelenít meg szenvedélyt és szenvedést görög ritmusban (mint például Catullus, Berzsenyi és Radnóti). Ellentétekre épülő verseinek szinte természetkultusza és akár váteszszerepéig növekvő társadalmi elhivatottsága, öntudata a romantikához köti. Pomogáts Béla szerint e költészet stílusjegyei alapján „romantikára alapozott, romantikával átszőtt klasszicizmus”.⁴ De a romantika sem magától értetődő. Introvertált és extrovertált válfajai egyaránt jelen vannak, de egyik sem maradéktalanul, csak árnyalatokban. Befelé és kifelé is szemlélődik, de nem „érzeleg”; vallomásos és lázadó lelkiület egyszerre hevíti.

Öntudata erőteljes, de nem ragadja szertelen végletekbe: cselekvő szándékkal teli, alkalom szülte váteszként definiálható a költő. Alkalom szülte, mert küldetéstudatát saját maga generálja és irányítja; s mert nem megváltani, megváltoztatni akarja a világot, csak emlékeztetni: múltakra és értékekre (erkölcsre, felelősségtudatra). Hajlik a pózra, de verseiben nagyobb hangsúly esik a küldetésre, mint a küldetést vállalóra. Tóth Bálint befolyását veszített madárjós-ként látja, érti és magyarázza a jeleket, de hogy nyitott fülekre talál-e, nem tőle függ. Illyés Gyula példája áll előtte, de Tóth nem népi költő; népnyelvtől, népi irányultságtól távol áll. A népi íróktól a társadalomkritikát, a közélet határozott véleményezését, a problémák tudatosításának ösztönét, s a megoldáskeresést „örökölte”. Gál Ferenc 1988-as (lényegében a költő korszerűtlenségén sajnálkozó) írásában kijelenti, hogy „a szilárd értékrendre támaszkodó, kritikus közéleti hang manapság ritka

² Vasy Géza: Az ötvenes évek és a magyar irodalom. In uő: *Klasszikusok és kortársak. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2007, Krónika Nova Kiadó, 17. o.

³ Varga Lajos Márton: „Életlen túl, halálon innen”. *Jelenkor*, 1981/5. 469. o.

⁴ Pomogáts: i. m. 119. o.

madár. Még ritkább, hogy olyan formakultúrával párosul, amilyennel Tóth Bálint dolgozik.”⁵ A költőre valóban érdekes szintézis jellemző, népi és urbánus: mind a kettő és egyik sem. Vidék és város határán áll: a kertben.

A Nyugat első három nemzedékének hatása ugyanúgy összeolvad az alkotóban, mint klaszszicizmus és romantika. A l'art pour l'art politikamentes, elefántcsonttorony természetkultusza, a tiszta szépség ábrázolásának vágya elegyedik társadalomkritikával, retorikussággal; a kötött formaművészet pedig a pulzálóan „hanyag” modernséggel. Tóth Bálint munkássága egyszerre énköltészet és közösségi költészet, szubjektivitás és kollektivitás, s mindebben a hagyomány organikusan van jelen. Az *elkötelezettségről* című „vallomásában” a következőket írja a tradíciókról: „Minden kultúrának – a kívülről, a világból, a személyes tapasztalatokból gyűjtött és könyvekből szerzett tudáson túl – van egy mély genetikusan rétege, az ősök felgyűlt tapasztalatainak, tudásának magtára. Nemzedékek tudása, tapasztalata testesül meg a költő által kimondott ígében – mely testté lőn – a költészetben. Nem csak helyettük, de általuk is beszél költő.”⁶

Nemzedéki besorolás helyett, talán érdekesebb a költőminták alapján képet alkotni az életműről. Elődei, példaképei népük szolgálatára esküdtek fel és/vagy erkölcsös jellemről tettek tanúbizonyságot. Az antikvitásból leginkább Catullus szenvedélyes szerelmi költészete, Caesar-kritikája ragadja meg; valamint Horatius életelvei, s kemény magatartása: „Augustus minden unszolása ellenére sem lett a császár titkára”.⁷ Dantét életszeretete, áhítatos Beatrice-szerelme miatt kedveli. S mert ez az öntörvényű politikus hihetetlen erőfeszítést tett, hogy a „középkor enciklopédiájában”, az *Isteni színjáték*ban az antik kultúrát beemelje a keresztény világképbe. A két öntörvényű költő közti analógiát Ágh István így érzékelteti: „Ahogy Dante a »riszáló rimák«, »nagyügyes kis hímek«, köpönyegforgatók, koncra lesők közül kiválva íráshoz ült, a főlíánsra hajlott, s úgy építette föl az Isteni színjáték ka-

tetrálisát, nagy verseivel Tóth Bálint is teremtette a magáét, mindig valami ellenében valamiért.”⁸ Dante mellett Janus Pannonius is közel áll szívéhez. Humanista műveltsége, hedonista élet-rajongása, pannon költői öntudata, mely meghonosítja a latin költészetet Magyarországon (*Pannónia dicsérete*) méltán keltette fel a keszthelyi költő figyelmét. S megemlítené magyar és európai érdekeket néző politikai szerepvállalása is, mely összeesküvésre sarkallta Mátyás király ellen, mikor az kisebb-nagyobb megállapodásokat kötött a török ellenséggel. A „rút”, a testi szerelem megéneklőjeként Catulluson kívül, a villoni hagyományhoz való tartozást jelenthetjük ki. Balassiban és Zrínyiben a hazaszeretetet, a hitet és a vitézséget méltányolja. A haza iránt érzett elkötelezettséget, mely szorgalmazta a török elleni védőháborúban való részvételüket: „Valedicit patriae és Török áfium nélkül sokkal nehezebben éltük volna át a szétszórátást és a százötven éves török megszállást”.⁹ A romantika határán álló Berzsenyi lélekben egyszerre volt katona, magányos gazda és költő. Ellentétek küzdenek benne, akárcsak Tóth Bálintban. Szenvédélyeivel viaskodva a mértékletesség mellett tesz hitet, akkor is, ha az indulatok, a boldogtalanság szétfeszítik klasszikus versformákba fegyelmezett költeményeit. Vörösmarty magyarságban és emberiségben gondolkodó elhivatott felelősségtudata, Petőfi forradalmisága, hősi halál reménye ugyancsak foglalkoztatja, követendő példaként áll előtte (Petőfi életképeiből, zsánereiből is sokat merít). Arany János bravúros életműve mind formailag, mind nyelvi sokrétűségében csodálatra készteti. Vele kapcsolatban leginkább mégis a széles tömegeknek szánt irodalom gondolata érdekli: mely egyfelől a nemzeti tudatvilágot akarja kifejezni, másfelől tisztelettel és izgalommal fordul a múlt felé. Használ és gyönyörködött, ahogyan Horatius is hirdeti. (Arany személyisége nem állt távol Tóth Bálintétól: semmilyen „közösködésre” nem volt hajlandó a szabadságharcot leverő Ferenc József császárral. Mikor felkérték, hogy írjon üdvözlőverset számára, megtagadta;

⁵ Gál Ferenc: Tóth Bálint: Nyiss kaput, angyal. *Életünk*, 1988/10. 957. o.

⁶ Tóth Bálint. Az elkötelezettségről. i. m. 99. o.

⁷ Uo.

⁸ ÁGH István: Tóth Bálint misztériumszínpada. In: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/AGH/agh00424_kv.html

⁹ Tóth: i. m.

1867-ben pedig visszautasította a Szent István-rend kiskeresztjét.) A Nyugatosok közül Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti és Vas István ihletik leginkább. Ady domináns személyisége társadalmi szempontból imponál neki: magyarságverseinek kritikussága, igazsága, szókimondó dühe, önfejtű gőgje (melyet Byronból is magáénak érez Tóth Bálint). A gőg, mely azt mondja „siker-asszony-nak”, hogy ha „tilinkós álparasztok” és „finom kultúrlegények” társaságába akarja vonni, akkor jobb lesz inkább egyedül: „Ezekkel együtt? Nem, nem. Köszönöm” (*Búcsú siker-asszonytól*). Babitsnál magas műveltsége, formai fegyelme, katolicizmusa mellett hagyománytiszteletét, metafizikusságát, etikusságát lehet kiemelni: „semmi vagy, ha nem vagy ellenállás. / Vigyázz, ne fújjon rajtad át a szél! [...] Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő / s ing-leng a hitvány jövődök szelében. / De makacs csontod a virág alatt / üljön súlyosan és keményen” (*Ha nem vagy ellenállás*). Tóth Bálint szívének kedves verseket idézve Kosztolányi következik, legkedvesebb költője, aki minden politikai hányattatás és becsmélés ellenére csak költő akart maradni. S kiben végességtudata mámoros életszeretetet, világra csodálkozást alakított ki. Létfürkésző magatartásán túl, figyelemre méltó részvétetikája, az áldozatok „érdekképviselete”, a Trianonnal elcsatoltak iránti felelősség-érzete. Esztétizáló, hajlékony stílus, szépségteremtő és kiváló műfordítói képesség Kosztolányi mellett Tóth Árpádot is jellemzi. A magány elégikus költője európai hagyományokra támaszkodva törekedett megteremteni az ellehetetlenült harmóniát. A következő nemzedékből leginkább az indulatok a lázadó és/vagy bölcséleti magatartás, a társadalom és igazság kérdései foglalkoztatják. Szabó Lőrinc ambivalens szerelmi költészete, a világ széttöredezetttségének intellektuális belátása, József Attila otthonosságvágya, Németh László művelt szelleme, minőségelve, szolgálatetikája; Illyés Gyula váteszs szerepe, közösségi érdekű ars poeticája („»Szorítva könyvem kebelemre, / nevetve nézek ellenemre...« – az illyési tanítás megmaradt bennem”¹⁰ – mondja

a költő 1998-ban). A „harmadik” nemzedékből Radnóti Miklós rendületlen kitartása, megalázások és sanyargatások közben is egységes személyisége készletre Tóth Bálintot; a „nem adom fel” öntudata. S idillt teremtő vagy idillre vágyó, klasszicizáló verseivel is rokonságban áll a költő. Vas Istvánnal kapcsolatban így nyilatkozik: „lehet modern verset írni antik formában. Eerre Vas István döbbsentett rá. Takáts Gyula bácsi meg erre a kék-zöld Pannóniára. Ott van a szőlője nagyapám volt villájától körülbelül egy kilométerre.”¹¹ Morált és tartást Nagy Lászlótól és Pilinszkytól is tanult, előbbtől a vezérét, a „kidönthetetlen fáét”, utóbbtől a kifosztottak és kiszolgáltatottak „kö-nyugalmát” (s tárgyias formanyelvével is megpróbálkozik). A lista természetesen még mindig folytatható, bővíthető. Tóth barátja, Ágh István ugyancsak keresve a megfelelő skatulyát, a következőre jut: „Talán az én nemzedékemhez tartozik, aki kilenc évvel fiatalabb vagyok, de öregebb a megjelenésben? Oda sem. Marad egyedül maga, barátok szeretetében bor mellett, a szigligeti strandon, marad sokunkkal, mert szeretjük.”¹²

E rövid irodalomtörténeti áttekintés is rávilágított a hagyomány szerves beépülésére Tóth Bálint költészetébe. A szerves beépülés leginkább hozzáállásban, s nem a szöveg szintjén mutatkozik meg. Nem intertextuálisan kapcsolódik a magyar és európai irodalomhoz, hanem gyökereiben. Tradicionális költő, a szó legjobb értelmében. A hagyományból táplálkozik, s hű krónikásként, legendamásolóként viszi tovább az örökséget, hozzátéve önmagát, életét, mi adatott. Totalitásra törekszik. Tóth Bálint nem posztmodern költő, mert vágyik az eltörött egész restaurációjára. Molnár László írja a költőről, hogy „[o]lyan költői hagyományt vállal Tóth Bálint, amelynek alapja, hogy az alkotó szubjektum képes a világ értelmezésére, az igazság feltárására és őrzésére az értelmét vesztett vagy ellenséges közegben”.¹³ A költő egyfajta középkori vallásosságtól vezetve, hiszi, érzi, hogy a világban minden okkal és jelentéssel van ellátva. S az Egy metafizikai jelentés jobban érdekli, mint a jelentések játéka.

¹⁰ Tóth Bálint: A HITELE ünnepére. *Hitel*, 1998/11. 27–28. o.

¹¹ Albert Zsuzsa: i. m. 60. o.

¹² Ágh István: Túl a vesztett kert fáin. Egy álom következményei. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/AGH/agh00592_kv.html

¹³ Molnár László: Tóth Bálint: Krisztinavárosi körmenet. *Alföld*, 1992/7. 70. o.

„Tóth Bálint szinte kihívóan hisz még a hagyományos emberi értékekben, tud az üdvösségről, tisztességről, igazságról vagy a kárhozatról, mert végtelenül hisz a szóban, a szépségben, a művészetben”.¹⁴ A szakirodalomban előfordul, hogy mindezt anakronizmusként értelmezik, hiszen a korban, ahol az igazságok megkérdőjeleződnek, a jelentések polarizálódnak, nem korszerű már semmilyen abszolútum létezését feltételezni. Öntörvényűsége azonban sosem alkalmazkodott divatokhoz és korszellemhez, sem magánemberként, sem költőként. Pomogáts Béla írja, hogy „a költői archaizálás Tóth Bálintnál is a felemelkedés, a küzdeni tudás jele.”¹⁵ Németh G. Béla már nem ilyen mély empátiával nyilatkozik, bár jó érzékkel mutat rá, hogy e költészet olykor hajlamos „retorikába fulladni”,¹⁶ tanulmánya mégis megreked a „konvencionalitás”, az életrajziság és élménylíra kiváltotta ellenszenvben. Tóth Bálint valóban nem újítja meg a költészet nyelvét, nem teremt saját nyelvet (bár meg kell említenünk az önkényes, már-már expresszionista egybeírások gyakoriságát). Ellenben magabiztosan beszéli a költészet nyelveit: művészete tudatosan kumulálja, folytatja mind az apollóni, mind a dionüszosi jellegű hagyományt. S a hagyományhoz való viszonyában maximálisan beleillik a hetvenes évek törekvéseibe, még ha formanyelve távol is áll a posztmodern „új” irodalomfelfogásától. Tóth Bálint az irodalomra nem szöveggént, hanem élő erőként tekint. Lehet, hogy „korszerűtlen”, mert reménytelenségét, bizonytalanságát le akarja és le is tudja vetkőzni. A vas és acél korszakában bátorodik ezüst- és aranykorról álmodni... Nem hisz az élet értelmetlenségében és a halál utáni semmiben, költészetének aktív motivációja a „mentés másként”-elve. Meg kell öröközni a szépségeket, ki kell mondani az igazságokat. Élménylíra és szónoklat ellentétes pólusaiból pedig bejárja a költészeti hagyományt a pásztoridilltől a tárgyias-intellektuális versekig, a saját emlékek leírásától a szereplíráig, stílusimitációkig. Egyetlen tendencia van, mely nem, vagy csak stílusgyakorlatként jellemzi Tóth Bálint költészetét: a teljes tárgyiasítás, az elszemélytelenítés, a lírai

én felszámolása, a személyiség bomlasztása – melyek fokozatosan kerítették hatalmukba az 1945 utáni magyar irodalmat. Nem csinált belőle programot, de problémát sem (utalok ezzel Petri György megfogalmazására). Különbségét persze senki sem róhatja fel neki; csak az irodalmat teleologikusan elgondolkodó művészet-elképzelés nem szereti a kakukktojásokat. Mi viszont szeretjük a sokszínűséget, s nem tartjuk korszerűtlennek, elmaradottnak, ha valaki az „én” integritásáért küzd a „senkivel” vagy az „énkével” szemben. Mai impulzusoktól és manipulációktól hemzsegő világunkban ez az igazán nagy feladat. S nem minősülhet hibának az sem, hogy a versbeli beszélő „én” gyakran azonos a biográfiai „énnel”. Ha a szövegművészetnek valamely ága igazán szubjektív, az a líra. Akkor is, ha a posztmodern játékosan megcáfolja, olykor már túl is játssza ezt az axiómát. Tóth Bálint nem ennyire játékos, nem a kétely és nem az ironia szemüvegén keresztül látja világot. Egyfelől túl heves érzelmei, másfelől céljai nem engedik. Kis Pintér Imre írja a költő kapcsán, hogy a „túlcsordulóan is gazdag érzéki szépség [...] könnyörtelen szellemi tartással, abszolútát sóvárgó művészetikával lobban össze, hogy a lélek végletes drámaítt villantsa fel a versben.”¹⁷ Emocionális végletességében összeegyeztethető, hogy képes mind uralkodni, meg feloldódni a természetben, simogatni és taposni a szerelemben, krónikásként panoptikumot felállítani, nevelőként erkölcsi példatárat létrehozni. Irányít és fohászkodik.

Már többször utaltunk rá, hogy az életmű színessége gyengeségnek minősül, etikai alapvetése pedig idejétműltnak. Kegyetlen ítélet ez egy remek életmű felett, mely már több mint negyvenöt éve vár befogadásra... De a kortárs költészetnek nincs igazán közönsége; a költők szakmai besorolásoknak kiszolgáltatva csak a történelmi távlat igazságszolgáltatásában bízhatnak. Tóth Bálint esetében még a történelmi távlatban rejlő lehetőség sem biztos. A *Füveskert* három nagy halottja, az ötvenhatos hős Gérecz Attila, az öngyilkossá lett Béri Géza, a bázongorista-ként „visszavonuló” Szathmáry György (eltekin-

¹⁴ Kis Pintér: i. m. 164. o.

¹⁵ Pomogáts: i. m. 116. o.

¹⁶ Németh G. Béla: Egy nehéz életút – lírában. *Magyar Napló*, 1992/7. 37. o.

¹⁷ Kis Pintér: i. m. 237. o.

ve néhány alkalom szülte megemlékezéstől) még mindig méltatlanul periférikus helyet kapnak az irodalomtörténetünkben; pedig megérdemelnék az irodalomtörténészek figyelmét, hasznos volna, ha minden elméleti irányból megtörténne életművük elemzése. (Bár hozzá kell tennünk, hogy a Magyar Írószövetség posztumusz tagjai, Tóth Bálintot pedig örökös tag.) Méltatlanul elfeledve, büntetlenül bűnhődnek tovább. Dante huszadik századi poklában bizonyosan lenne egy bugyor az oktatlanul szenvedők számára is. Könnyű elkeseredni és sajnálkozni a sok kirekesztett vagy „csak” kirekedt írón és költőn, de nemcsak az elméleti divatokat okolhatjuk. A magyar irodalom (szerencsés) bősége roppant frusztrációkat okoz, s a kánonba bekerülni hasonlóan nehéz, mint megőrizni a „kivívott” pozíciót. Tóth Bálint nem reformer, hanem szintetizáló költő. A belé ömlött kulturális örökségek folytatója. S csak az idő lesz a megmondhatója, hogy az irodalomtörténet fog-e rá valamilyen proceszuszus láncszemként tekinteni. Most éppen nem

a klasszicizáló törekvések divatosak, még csak nem is a romantikusak, hanem a verstelenítés, képtelenítés, éntelenítés. A posztmodern kivételes irányzat, újraértelmez, átértelmez, átír, hagyomány és újítás izgalmas keveréke. S mégis olybá tűnik sokszor, mintha nem lenne mögötte emberi érzelem, valódi élményanyag; mintha hiányosságait leplezné azzal, hogy a nyelvben keresi a témát. Tóth Bálintot nem érte el a „nyelvi fordulat”. Az élet korán megismertette a halálközelséggel, a költemény ezért számára nem lehet a tipográfia oltárán feláldozható „formai bukfenc”. A vers számára vallomás, a legintimebb én-kifejezés. S a „történelem végén”, a „nagy elbeszélések” (vagyis a bizonyosságok) idejének lejártakor Tóth Bálint három kulcsfogalma is érvényes ideál maradt: haza, én és Isten. Előbb-utóbb azonban, mint mindig a történelem során, a divat meggyökeresedik, megunt „klasszikus” lesz, s újra az élet szerelmes vagy a romlásnak ellenszegülő indulatai foglalják el a költészet tereit.

Testvérek

A nagy ámítás korszakának áldozata: az ifjú nemzedék

Az amerikai természettudományos és műszaki kutatómunka az egyetemeken és az intézetekben – nem lehet más szavakat találni – lenyűgöző mind méretében, mind tartalmában. A számunkra látszólag teljesen értelmetlen tárgykörű kutatásokat is nagy összegekkel finanszírozzák. Mindenben fantáziát látnak, minden iránt kíváncsiak.

Sohasem lehet tudni, melyik felfedezésből lehet pénzt csinálni. A növények és az állatok tulajdonságai és viselkedése továbbra is rengeteg hasznosítható titkot rejt az ember számára. Az amerikaiak a kutatásaik eredményeit hitetetlenül gyorsan alkalmazzák a gazdasági életben – műszaki megoldások születnek, ezek az amerikaiak számára profitot hoznak, az emberiségnek jobb életet.

Több évvel ezelőtt olvastam a New York Times tudományos mellékletében egy közleményt a hangyákról. Az ember nem hinné, hogy milyen sokféle hangya él a földön. A többszázféle hangya mind az amerikai tudományos kutatás tárgya. A hangyák valamennyi fajtája hatalmas és szervezett közösségekben él. Ezek a hangyabolyok. Van egy „centrifugális” tulajdonságuk, amely a hangyaboly állandó növekedését és terjeszkedését serkenti.

Nehéz kétségbe vonni ezt az ösztönüket, ha tudományos kutatások bizonyítják.

Azt az állítást azonban nem látom bizonyíthatónak, hogy párhuzamot lássunk a hangyák és az emberi közösség között. Hova vezet az ilyen következtetés?

1. Az emberek is egyre nagyobb közösségekben szeretnek élni. Létezik egy bennük rejlő ösztön, titokzatos centrifugális erő, amely mindig nagyobb közösségbe tömöríti őket:

a) akik falvakban élnek, ösztönszerűen el akarnak költözni a kisvárosokba;

b) akik kisvárosokban laknak, a nagyvárosokba szeretnének letelepedni;

c) akik nagyvárosokban élnek, onnan is el akarnak költözni a megalopoliszokba, mert igazi ösztönüktől vezérelve csak ott érzik boldognak magukat;

2. Ösztönétől vezérelve az emberiség csupán néhány ilyen nagy megalopoliszban szeretne élni. Az emberiség már most ennek az ösztönös folyamatnak az egyik szakaszában van, ami a végső cél felé vezet. Azt hiszem, hogy ez a szabályozatlan kapitalizmusnak az ideológiája, amelyet ma népszerűen globalizációnak neveznek. Úgy vélem, hogy ez a globalizációs eszme egy katasztrofálisan téves politikának a következménye. Ez a téveszme egy világhatalmi politikát és annak törekvését akarja tudományos alapra helyezni.

Az USA egyeduralma és eddigi világhatalmi törekvése a világ többi országát is belerángatja ebbe a folyamatba. Ennek az egyes szakaszait mindig újabbnál újabb észérvekkel támasztja alá, mintha a cél is értelmes volna. Hova vezet ez a folyamat? Nézzük meg a mi kis közösségünk példáján:

1. Azt látjuk, hogy a délvidéki magyarság Szerbiában – akár a magyarországi lakosság – tömegesen hagyja el az országot, kivándorol. Természetesen meg kell különböztetni a vendégmunkásokat a kivándorlóktól. Csakhogy most a nyugati országok az Európai Unión belül nem szívesen látják a vendégmunkásokat. Ugyanakkor a fizetés jár nekik, mint a munkaadó ország munkásainak. Ezt számukra rossz, előnytelen költségnek tartják. A bevándorló esetében viszont az ország emberi erőforrásba való beruházása ott marad. Ingyen jutnak hozzá ahhoz, ami a kis országok vérverejtéke, amit vállalnak még a gazdasági lemaradásuk árán is.

2. A magyarországi s ugyanígy a délvidéki fiatal népesség minden meggyőzés ellenére tö-

megesen hagyja el a falvakat és kisvárosokat. „Közvetlenül” – Nyugaton – keresi a boldogulást a nagyvárosokban, de nemcsak egzisztenciális okokból, hanem azért is, mert állítólag ott érzi jól magát – az említett emberi ösztönéből kifolyólag, amely a hangyabolyéhoz hasonlatos. Ha így van, akkor ez a fiatal nemzedék nagy átverés és becsapás áldozata lesz.

3. Nem hiszek sem az egzisztenciális okokban, sem a jobb közérzetről szóló „globalista meggyőzésben”.

a) Az egzisztencialista okokban azért nem hiszek, mert az előző nemzedékek is (függetlenül a politikai rendszertől) teremtettek szellemi hagyatékat és anyagi örökséget, amelyet nem lehet fölélteni.

b) A jobb közérzet meséjében azért nem hiszek, mert a „hangyabolyöszönt” akarja a jobb életre, érvényesülésre, boldogulásra való törekvés szociális ösztönével helyettesíteni úgy, hogy az ismét csak a hangyaboly ösztönén belül érhető el.

Az én meggyőződése az, hogy a globalizációs ideológia, de mondhatnám azt is, hogy a nyugati országok művelődéspolitikája olyan értékeket terjeszt, amelyek a fiatalokat hiszékenynyé teszik az erőszakos tartalmak befogadására. Arra kényszerítik őket, hogy elfeledjék saját nemzeti kultúrájukat. Azokat jutalmazza, akik ezt a féltett kincset többé nem tartják értéknek.

A kis kelet-európai népek kultúrájával szemben úgy viselkednek, mint a volt gyarmataikon élő bennszülöttek törzsi szokásaival szemben. Mi ennek az alattomos, agyafúrt, álnok művelődéspolitikának a módszereit, mesterfogásait, manipulációs készletét, töltetét, tartalékait és állandóan megújuló támadóképeségét nem ismerjük. Ezért vagyunk áldozatok. Tudás híján képtelenek vagyunk ellene védekezni.

Ez a művelődéspolitikai ma mélyen áthatja az ifjú nemzedék érzelme- és gondolatvilágát. Csak egy kevéske fantázia kellene ahhoz, hogy bárki is rádöbbenjen arra: Nyugaton sem lehet jobban élni, mint a szülőföldön, a saját nemzeti és társadalmi közösségében, amely kinevelte. Csak hogy ez a globalizációs művelődéspolitikai éppen ettől a kevéske kis fantáziától foszt meg évente több tízezer fiatalembert, aki útra kel az egzisztenciális jólét reményében. A valóság más:

a) a legtöbb esetben anyagilag nem fog jobban élni;

b) a legtöbb esetben nem fog tudni családot alapítani;

c) társasági kapcsolataitól megfosztja a tömegtársadalom, közéletet biztosan nem fog élni sehol – mert félni fog tőle;

d) többé nem fogja érezni, hogy emberi méltóságában becsüli a környezete is (a jó törvényeken kívül erre is szüksége van az embernek!), a tömegtársadalomban ő nem becsülni való lény;

e) a tőkés vállalat, amelynek a profit kitermelése a célja, nem helyettesítheti sem a családi, sem a társasági kapcsolatrendszer (a bevándorló ezért legtöbbször arra hivatkozik, hogy jó és emberséges a „gazdája”);

Nem tudunk feleletet adni arra, hogy miért vagyunk olyan tehetetlenek ezzel a globalizációs művelődéspolitikával szemben:

1. Nincs kevesebb demokratikus intézményünk, mint Nyugaton;

2. Az emberi jogok törvényesített polgári jogokká váltak;

3. Amit a globalizált világ fogyasztásra kínál az anyagi termékek választékában, idehaza is megtalálható, elérhető és megvehető. Igaz, státusszimbólumokat az emberek keresete nem tesz lehetővé, de lehetővé teszi a jelenlétet korunk civilizációs javainak a használatában az autótól a komputerig. A státusszimbólum nem titok-őrző kozmetikája-e a tőkés társadalomnak? Ez az igazi nagy kérdés!

4. A Nyugaton ismert mindenféle szórakozási lehetőség és divatos tartalom szinte már másnap teret hódít magának, ismertté válik, száz és százezer fiatal együtt örvöng érte közös vonaglásban a testi végkimerülésig;

5. A nemek közti szexuális és párkapcsolatok lehetősége idehaza hovatovább szélesebb körű, mint egy kivándorló/bevándorló esetében. A családalapításhoz béke és biztonság kell. Ezt itt van, és nem ott. Családot nem lehet „útközben” alapítani. Könnyebb ott, ahol három nemzedék segíti egymást. Ez itt van: a szülőföldön, a hazában, a nemzeti közösségben.

6. A baráti kapcsolatok és társasági élet lehetőségei a szülőföldön, a hazában itt eleve adóttak, ott, az „idegenben” évtizedek kellenek kialakításukhoz.

7. Az egyéni felemelkedés és érvényesülés lehetősége: az ismertség és az egyén megbecsülése a szülőföldön tartós, ott egy-két napig tart, addig, amíg az egyén a „gazdának” pénzt hoz;

8. A család és utódok társadalmi felemelkedése (tanulás és szakképzés útján) a szülőföldön (még itt a viharvert Szerbiában is) valóban lehetséges. A bevándorló Nyugaton ilyet ne reméljen!

A Nyugat többé nem Edison és a „földfoglaló pionírok” eldorádója. Ez egy személytelen tömegtársadalom, ahol az érvényesülés lehetőségeit kiskanállal adagolják, még önmaguknak is – hát még a „betáncolt idegennek”.

Mi a nagy becsapás és ámítás korában élünk. Nem tudjuk, hogyan védekezzünk ellene. Amíg ez ellen nem tudunk védekezni (hátha lehet?), nemzeti értékeinket féltve kell őrizni és hagyományainkhoz ragaszkodni.

Világot látni, akár egy meghatározott időre vendégmunkát is vállalni (miért ne, ha jól megfizetik!) – de visszatérni a szülőföldre és családot alapítani –, ez lehetséges ifjúságpolitikai program. Tízezreket véd meg a szociális leszakadástól. Akár százezreket a szociális rabságba taszítástól, a hiábavaló élet kilátástalanságától.

A vesztesek azok lesznek, akik – akár száz-ezer számra – hisznek az ámításnak. Akik azt hiszik, hogy a cipő talpán elvihetik a hazájukat, és ott, a Nyugaton ezért még külön is meg fogják jutalmazni őket.

Amit lehet, meg kell tenni ez ellen!

Tudományos ifjúságkutatásra van szükség. A fiatalok problémáit folyamatosan tanulmányozni kell, a politikának pedig minden szinten cselekednie kell. Máskülönben baj lesz belőle. Veszélyben forog a kis népek sorsa, és az embertelenség cinkosaivá válunk.

Babakocsi

Az új világ

Mitől új? A „szép új világ” kifejezés Aldous Huxley azonos című korszakos műve által híresült el, és él velünk azóta is, számtalan parafrázisban, formában és jelentéssel. Üzenete komplex: használatos mind negatív, mind felmagasztaló attitűddel, alkalmazzák ironikus célzattal, és végtelenen pesszimista víziók közvetítésére. Leginkább az utóbbira, hiszen az eredeti, a „komolyan” optimista jelentés legfeljebb még a 19. század álmaiban élt, a huszadik gyorsan gondoskodott a markáns jelentésmódosulásról.

Manuel Castells víziói

Manuel Castells *Az identitás hatalma* c. könyvében¹ megdöbbentő következetességgel leplezi le és ennél is meglepőbb könnyedséggel ábrázolja a hagyományos nyugati világ, a jóléti kapitalizmus, a liberális demokrácia, a nemzetállamok és a hagyományos identitások válságjelenségeit. Okok, okozatok, történeti áttekintés, összegzés és várható kilátások mind ott sorakoznak közérthető és logikus okfejtéseiben, miközben állításait nem felejtí el gazdagon és megbízhatóan dokumentálni. Munkája már csak ezért is megkerülhetetlen és különösen figyelemreméltó, mert bár a leírt jelenségek megítélésében korántsem semleges, ábrázolásukban maximálisan korrekt. Nem rejti véka alá, hogy a nemzetállamok idült válságát a globális hálózatok korában személy szerint pozitívként értékeli, ennek értelmében pedig rokonszenvez az azok pilléreit jelentő hagyományos identitások, a család, a nemzeti és vallási közösségek lebontását célul kitűző mozgalmakkal. Megérti és korrekt módon feltárja azonban azoknak a tömegeknek a motivációját is, amelyek a globalizációban világuk összeomlását, értékmentő identitásukban pedig végső menedéket látnak. Ezt a tárgyszerű szemlélet-

módot fenntartja a szélsőséges jelenségek és mozgalmak esetében is. Márpedig egy ilyen módon összeállított elemzés nem kevesebbet, mint az olvasó/felhasználó saját értékítéletét teszi lehetővé. Ritka nagylelkűség ebben a tárgykörben! És persze nem lenne illendő visszaélni vele... Meggyőződésünk szerint nem visszaélés, hanem éppen a szerző által felkínált lehetőség, hogy ki-k saját értékrendje szerint értelmezze a kapott információkat, azaz ugyanazon gondolatmenetet akár egy másik szálon gondoljon tovább. (Hiszen a szerző is számos helyen leszögezi, hogy a történelem egyáltalán nem lezárt entitás, a személyes meggyőződése szerint kíváncsian végkifejlet egyáltalán nem az egyetlen és szükségszerű út.) Amit viszont feltétlenül el kell tanulnunk tőle, az a tények és vélemények tisztelete, a korrektség, akár súlyos véleménykülönbségek esetén is. Castells ebben kétségkívül járható utat mutat: az általa összegyűjtött nagyszerű tényanyagból egy más eszmei alapokon álló olvasó talán merőben más következtetéseket von le. Megteheti, mert magukkal a tényekkel nem kell vitatkozni, azok hitelességét nem szükséges kétségbe vonnia, éppen a szerző korrektségének köszönhetően. A világ azonban összetett és sokszínű (éppen Castells tárja fel bravúrosan), mindenképpen legitim tehát az ugyanarról a jelenségről alkotott különböző vélemény. Vagyis ki-k eldöntheti, hogy a globalizáció kíméletlen tarolásától vagy a halódó nemzetállamok újraéledésétől fél-e inkább. Nem vagyunk egyformák, félelmeink sem azok.

Manuel Castells premisszája az új világrendről a *hálózati állam*. Cél, következmény, lehetséges végkifejlet? Erre a kérdésre ő maga sem kíván egyértelmű választ adni, mert túlságosan tiszteli a tényeket ahhoz, hogy jóslatokba bocsátkozzon. Az információs technológia forradalma és a ka-

¹ Manuel Castells: *Az identitás hatalma*. Gondolat – Infonia, Budapest, 2006

pitalizmus átstrukturálódása hozza létre ezt az új társadalmat, amelyet a stratégiai gazdasági tevékenységek globalizálódása és a szerveződések hálózati formája jellemez. „Akár szép, akár nem – új világ született” – állítja. Azt azonban nem rejti véka alá, hogy személy szerint a régi rend lebontásával járó, új koncepciónak szurkol. Éppen ez a nézőpont teszi különösen értékesé elfogulatlan elemzéseit az ezredforduló társadalmi mozgalmairól. Az ismert világ (újfent) eresztékeiben recseg-ropog, valamennyi szilárdnak hitt érték és norma megkérdőjeleződik, rémülettel töltve el az emberek egyik felét, csodálkozással vagy éppen ujjongással másokat.

Ugyanakkor élnünk kell a gyanúperrel, hogy a társadalmi diskurzus és a magasra csapó indulatok valójában nem is a tényleges dilemmákról szólnak. A tömegek, amelyek tüntetnek, felvonulnak, tiltakoznak és felháborodnak, talán nincsenek is tisztában még a kérdésekkel sem, nemhogy a válaszok ügyében kompetensek lennének. A tömegeket használják, az őket alkotó individuumok pedig elhiszik, hogy saját véleményük, meggyőződésük van. A manipuláció eszköze természetesen (a jól bevált) média, amelynek eszköztára azonban jelentősen bővült és egyre bővül. A tömegmédia után a közösséginek nevezett médiafelületek sokszorosan ütőkéesebbek, mint elődeik, ráadásul tovább fokozzák az illúziót, hogy az egyén ténylegesen beleszólhat a világ dolgainak alakításába. A színpompás díszlet ehhez nagyon is adott, az újfajta manipulációk pedig minden korábbinál kifinomultabbak.

Castells hisz a hálózati média pozitív erejében, és hosszan sorolja a példákat, amikor a korábbi típusú tömegmédia manipulációit sikeresen megghiúsították a hálózatot újszerűen használó spontán mozgalmak. Azt viszont ő is sejti, hogy ehhez tényleg HIT kell, mert egyrészt sokasodnak a jelek, hogy ezt az új eszközt is lehet éppen úgy rosszra is használni, mint bármi mást. Erősen leegyszerűsítve, nagyon valószínű, hogy a régi bölcselkedéshez jutunk: ahogyan a kés a sebész kezében életmentő műszer, a martalóc kezében gyilkos fegyver. Netán – hogy közelebb oldalazzunk az egyik legfőbb vitatott problematikához – a nemzet és a nemzetállam nem is olyan rég még a legkorszerűbb liberális haladó eszme volt, amelynek segítségével maradéktala-

nul sikerült lerombolni a feudális társadalom évezredes rendszerét. Aligha lehet tehát a hálózati társadalom afféle önmagában ható csodaszer, észszerűbb azt feltételezni, hogy kétséggkívül új és számtalan lehetőséget hordozó, minden bizonnyal minden korábbinál globálisabb jelenség. Előjelet hozzárendelni nehéz, mert természetéből adódóan irányítani is igen nehéz. Ez alap tulajdonságának tűnik, ha optimisták vagyunk, legfőbb erényének is beállíthatjuk, de ugyanezért akár félelmetesnek is láthatjuk. (A jövő társadalmi modellje egy irányíthatatlan szisztémán alapszik?!) Azok, akik dühödtt vehemenciával a „rég rend” feltétel nélküli lerombolásán dolgoznak, nyilván fel sem teszik ezt a kérdést. A régi, lerombolásra ítélt világ értékrendje tűzzel-vassal kiirtandó, még akkor is, ha történelmi pillanat éppenséggel nem kedvez az efféle kísérleteknek. (Ha egy társadalom, amely önvédelmi képességeit leépíti, miközben az egyre nyomasztóbb számbeli fölényre szert tevő, az ő megsemmisítését egyik fő célként megjelölő ellenség döngeti a kapukat, minden megfontolás szerint pusztulásra van ítélve.)

A nemzetállam és a hagyományos nyugati társadalmi rend felszámolására több, eleinte marginálisnak hitt mozgalom és társadalmi csoport esküdött föl. Ma már jól látható, hogy ezek a mozgalmak igenis képesek alapjaiban megingatni a hagyományos társadalom legfőbb pilléreit. Az is nyilvánvaló azonban, hogy csakis a média révén és annak hathatós támogatásával rendelkeznek ezzel az elsöprő erővel. Okkal merül fel tehát a gyanú, hogy mégiscsak irányított folyamatokról van szó, vagyis manipulációról. A hatalmi góccok a gazdasági erővonalak metszéspontjaiban alakulnak ki, ott kell tehát keresnünk a nagy globális manipuláció mozgatóit is. Lehet ezt összeesküvés-elméletnek nevezni, de egy röpke pillantás a világra akár arról is meggyőzhet bárkit, aki némi józan belátással rendelkezik, hogy az összeesküvés-elméletek vak visszautasítása és tagadása maga is összeesküvés-elmélet.

(Egyébiránt a globális gazdasági világrend aktorai és szószólói nem is tagadják, hogy céljuk saját értékrendjük és érdekhálózatuk totális érvényesítése a világban.)

Ami viszont már tényleg nyílt manipuláció és az információs hatalommal való arcátlan visz-

szaelés, hogy megpróbálják elrejtetni a tényt, hogy a felkínált/fenyegető változások ellenében szintén tömegek sorakoznak fel. Velük szemben megszűnni látszanak a demokrácia és más fenn hangoztatott elvek szabályai. A címkézés gyorsan megy, a demokrácia eszméje alapjaiban sérül, ha az érintettek jelentős része (netán többsége) nem kívánja a „haladást”, és bizonyos értékek védelmében lép fel, s eközben retrográdnak, populistának, nacionalistának stb. nyilvánítják, és egyszerűen diszkvalifikálják a porondról. Vagyis megszületett a semmilyen eltévelyedést nem toleráló „demokrácia”, a véleménykülönbségre lángszóróval ugró „PC liberalizmus”. (Végül is láttunk már ilyet, a „népi demokrácia” és „szocialista konstruktív véleménysszabadság” valami hasonlóan fura madár volt...)

Szubjektív alapozás – nemek közötti és akármiféle egyenlőség

Konzervatív vagyok, és a globalizált tőke mindent letaroló erőszakossága félelemmel tölt el. Elég baloldali vagyok ahhoz, hogy a szövegekbe és hazugságokba burkolt, bolygó méretű kizsákmányolás felháborítson, és elég liberális, hogy féltsem individuális, szerzett jogaimat mindennek elkerülhetetlen következményeitől. Megdöbben a cinikus igazságtalanság, a mód, ahogyan azt egy olcsó trükkel a politikailag korrekt beszéd maszlajával és az emberi jogok bicskanyitogatóan álszent emlegetésével könnyedén lenyomják a tömegek torkán. Még inkább megdöbben, hogy ehhez éppen a baloldali és liberális értelmiség nyújt hangos legitimációt.

Castells szóhasználatával élve, restriktív identitással bírok tehát, az új világ haladó eszméivel szembehelyezkedem, és elavult kategóriákba (család, nemzet, vallási közösség stb.) kapaszkodom. Egynémely (bár nem mindegyik) progresszív identitással viszont kisebb-nagyobb mértékben szembehelyezkedem. Egyikkel sem teljesen, hiszen vagyok annyira liberális, hogy halálosan komolyan vegyem a „virágozzék minden virág” elvét. Teljesen egyiket sem negálom, és természetesen egyiket sem szeretném betiltani, ellehetetleníteni, gyökerestül kiirtani.

Nincs bajom például az egyenlőséggel, sőt. A nemek közötti egyenlőséget pedig nagyon is

fontosnak tartom. Elképesztő és elfogadhatatlan gyakorlatnak tartom, hogy azonos munkáért, azonos beosztásban a nők kisebb fizetést kapjanak, mint a férfiak. Olyannyira, hogy tulajdonképpen el sem tudom képzelni, hogy hogyan fordulhat elő jelenünkben ekkora „böszmeség”. Ha tényleg előfordul (márpedig a különböző nemzetközi kutatások és statisztikák szerint egyáltalán nem ritka, még a legfejlettebb nyugati demokráciákban sem), akkor ott akár büntetőjogi felelősség felvetése is indokolt. Nem valószínű ugyanis, hogy a fejlett demokráciák törvényeiben megtalálható a jogalap efféle diszkriminációra, tehát ha valaki vagy valamely szervezet ilyet tesz, akkor automatikusan törvényt sért. Úgy gondolom, ez az alapvető egyenlőség férfi és nő viszonylatában (természetesen nem csupán a bérezés kérdéskörében) nem megkérdőjelezhető, és ebben tökéletesen egyetérthetnek a konzervatívok, a baloldaliak, a liberálisok és a feministák. Mindössze annyit tennék hozzá, hogy ez a magától értetődő egyenlőség, meggyőződésem szerint, úgy is megvalósítható, hogy nem kell porig rombolni a családi és egyéb közösségi eszményeket és intézményeket. Az emberiséggel egyidős női-férfi szerep- és munkamegosztást sem okvetlenül. Ez a szerepmegosztás nyilván sokat változott az elmúlt százezer és harmincezer évben – miért ne változna napjainkban, amikor a változások tempójához alig tudjuk hozzárendelni a hatványkitevőket? Az ab ovo tagadás azonban esztelenség. Meggyőződésem, hogy mindössze addig lehet elmenni, hogy a józan emberi, társadalmi hasznosság figyelembevételével nyitottak vagyunk a változások irányában, és individuális szinten választható legyen bármely opció. Az olyan társadalmi mozgalmak azonban, amelyek dühödt megszállottsággal az általuk elavulttá nyilvánított struktúrák teljes lerombolására töreksenek, számomra (és sokmillió hasonlóan gondolkodó embertársunk számára) nem lehetnek az új világ példaadó és minden körülmények között támogatandó aktorai. Már csak azért sem, mert ez a fajta agresszív dominancia sérti a legalapvetőbb demokratikus jogokat – amelyek nevében éppenséggel kardot rántanak. A véleménydiktatúra akkor is diktatúra, ha szószólói száz százalékgig meg vannak győződve a saját igazukról és saját igazuk egyetemességéről és

kizárólagosságáról. (Sőt, ettől diktatúra igazán, hiszen melyik diktatúrának nincs meg ez a beteges kényszerképzete?!)

Felháborít tehát – előbbi példánknál maradva – az egyenjogúság semmibevétele a bérezés során, és mint mondtam, ezt egyszerűen bűncselekménynek tartom. Annak tartom továbbá azt is, ha más csoportokkal szemben alkalmazzák ezt az égbekiáltó igazságtalanságot. Gazember az a munkáltató, aki azonos beosztású női alkalmazottjának 20-30 százalékkal kisebb fizetést ad, mint egy férfinak. Továbbá gazember az a munkáltató, aki európai termelési kapacitását kiszervezi egy harmadik világbéli szegény országba, és az ottani munkásnak 80-90 százalékkal kevesebb bért fizet, mint az ugyanezt a terméket előállító európai munkásnak. (Más kérdés, hogy az európai munkást közben persze „leépítették” – ami újabb nem elhanyagolható gazemberiség.) Furcsa, de ez már jóval kevésbé felháborító igazságtalanságnak tűnik, legalábbis ha az uralkodó médiabeszédet és az irányított közvélemény ingerküszöbét figyeljük. Valahogy ez „kóser”, a rendszer sikerrel lenyomta az emberek torkán. Sőt, ha egy serpenyőbe teszem ezt a kétféle – szerintem teljesen egyenrangú – igazságtalanságot és diszkriminációt, akkor azt kockáztatom, hogy a nemek közötti egyenjogúság „relativizálásával” vádolnak meg.

Márpedig a diszkrimináció valós, és már csak azért is veszélyes (sőt bűn!) a szőnyeg alá söpörni, mert rendszerszintű, sőt az új világ alapvető doktrínája. Ez persze nem látszik a régi rendszert támadó mozgalmak perspektívájából – azaz látszik (mert már a Holdról is látszik...), de senki sem akarja látni. Pedig nem fantommal van dolgunk, minden látványos és fanatikus dühvel vívott nyilvános harc mögött ez áll. A média cinikus profizmussal nagyítja fel ezeket a konfliktusokat, és közvetíti azt a látszatot, miszerint ezek lennének a valódi problémák, és éppen ezzel fedi el a tényleges valóságot.

A *keynesi modellnek* nevezett kapitalista doktrína a második világháború után olyan sikertörténet, amelyet jórészt töretlen növekedés, a fejlett piacgazdaságok aranykora jellemzett. Ez volt az a Nyugat, amelyet a harmadik világból és a

szocialista táborból oly nagy csodálattal lehetett szemlélni, és amely egyben a '90-es évek rendszerváltásaiban is a vágyott jövőt jelentette. A sors különös fintora, hogy mire ezek a rendszerváltások lezajlottak, a jóléti kapitalizmus csillaga éppen leáldozott, a modell „kifűjt”. A rendszerváltó államok és népek az álmodott jólét helyett megélhették, ahogyan a szabályozás béklyóiból kiszabaduló tőke minden skrupulus nélkül kiforgatja őket még a maradék vagyonkájukból is, gyáraikat, mezőgazdaságukat (bagóért) jórészt csak azért vásárolja meg, hogy leépítse, piacukat megszerezze, és a kiszolgáltatott olcsó munkaerőt rabszolgamódra használhassa (már ha egyáltalán használja). Tény, hogy a kapitalizmus átalakítása természetesen nem ezt a célt szolgálta, és megváltozott a világ „otthon” is. A tőke, az időközben kiépült globális hatalmat képviselő aktorok segítségével, hatályon kívül helyezte azt a társadalmi szerződést, amely a tőke és munka között évtizedek óta fennállt, és amely a már említett növekedési modell stabilitását biztosította. A 19. és 20. század nagy társadalmi mozgalmai végül valamilyen módon győzedelmeskedtek, az egyik, a szocialista-etatisa vonal pirruszi győzelemnek bizonyult, és elbukott, a másik, a jóléti kapitalizmus egyedül maradt a porondon, de alig élte túl vetélytársát. Az előző bukás nagyon látványos volt, a másodikat azonban a tömegek alig tudatosították, pedig igazán az ő bőrükre ment a játék. Megszaporodtak ugyan a hírekben a *globális* kezdetű szóösszetételek, de az átlagos médiafogyasztó aligha gondolta végig, hogy ez milyen következményekkel jár majd mind a világ egészére, mind pedig közvetlen környezetére és saját életére. Ki figyelt vajon arra, amikor a Nemzetközi Valutaalap (IMF) az 1980-as években új pénzügyi doktrínát kezdett követni, és a pénzbeáramlás mesterséges korlátozásával az általa renitensnek ítélt afrikai és latin-amerikai országokban csökkentette a béreket és az importot (mély válságba sodorva őket), annak érdekében, hogy a globális tőkefelhalmozás feltételei homogenizálódjanak az egész világon?² A másképpen renitens Japán sokáig a technológiai fejlődés és a kooperáció útján próbálta megőrizni versenyképességét, és nem volt hajlandó a kizsákmányo-

² Manuel Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat – Infonia, Budapest, 2005, 55. o.

ló doktrína átvételére, de a nemzetközi nyomás végül ott is kikényszerítette a termelő beruházások külföldre telepítését és a védelem nélküli másodlagos munkaerőpiac kiszélesítését. A legfejlettebb kapitalista országokban tehát végleges politikai vereséget szenvedett a szervezett munkaerő, az OECD-országok diktálta gazdasági fegyelem pedig kötelezővé vált. A globális pénzpiacok kialakulásával a független nemzeti pénzügyi politika ellehetetlenült, így a kulturális, történelmi és egyéb különbségek ellenére az egyes országok kénytelenek az új játékszabályokhoz igazodni. Ezek a diktált szabályok tehát mindenkire kötelezőek és megkerülhetetlenek, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindenki számára kedvezőek. A tőke végre megszabadult a szabályozás láncaitól, és egyetlen, természetéből adódó céljára összpontosíthat: ahol lehet keresni egy centet, azt meg is teszi, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi, ökológiai, humanitárius stb. árat kell fizetni érte. Az új kapitalizmus valódi arca egyáltalán nem barátságos, éppen ezért bújk a média vigyorgó, figyelemelterelő maszkja mögé.

Az új világ kapcsolata a médiával és az információs technológiával azonban korántsem korlátozódik erre a számára nélkülözhetetlen tömegmanipulációs szerepre. Az újfajta kapitalizmus genezisében közvetlenül meghatározó szerepe van a hálózatosodást lehetővé tevő információs technológiának. Az informacionalizmus³ összekapcsolódik a kapitalizmus kiterjesztésével és megújításával, mint ahogyan az iparosítás is magával vonta az ipari termelési mód kialakulását.

Az individualizmus tündöklése (és bukása?)

Kezdjük a végén: a fogyasztói társadalomnak részben célja, részben pedig járulékos következménye volt az atomjaira hullott, elidegenedett egyénekből álló közösség, napjainkban azonban úgy tűnik, hogy éppen a leginkább közösséginek

tekintett információs hálózatok veszélyeztetik az évezredek alatt kiépített egyéni identitást. A globalizáció és az identitáskeresés között fokozódik a feszültség. Raymond Barglow paradoxona szerint miközben a hálózatosodás és az információs rendszerek gyarapítják a szerveződés és az integráció lehetőségét, felbomlasztják az önálló, független személyiség hagyományos nyugati eszméjét. Ilyenformán a technológia éppen azt a világszemléletet rombolja le, amely kialakulását korábban nagyban segítette, és amely nevében a technológiát használók ma is agilisen fellépnek. Vagyis ez az eszköz azokat is átveri, akik látszólag tudatosan használják, mégpedig fegyverként, éppen a túlzottan individualista, elidegenedett világot elutasítók ellenében. Ebben a tekintetben, úgy tűnik, hasonlatos az atombombához, amely a legyőzöttet és a győztest egyaránt elpusztítja. Az én válsága egyrészt az elszigeteltség reménytelenségében gyökerezik, és a hálózatok nyújtotta új, kollektív identitások vonzereje óriási, a lehetséges kapcsolatok szinte korlátlan száma pedig növeli az illúziót. Másrészt a lerombolt hagyományos identitások helyén keletkező új egymagában is előidézhetheti az újak felé fordulást, akár kritikátlan vagy fanatizált formában is, ami megmagyarázza a radikális vagy fundamentalista ideológiák drasztikus mértékű sikerét. Az, hogy a hálózati identitások valójában csalódást okoznak, és nem pótolják a valós kapcsolatokon alapuló „elavult” társaikat, ma még nem igazolható tény, de számos jel erre utal.

Az egyéni identitás görög filozófusok által kidolgozott eszméje hosszú fejlődésen ment keresztül az elmúlt kétezer évben. Meg kellett küzdenie a kereszténység kollektívizáló világképével, amelyet Szent Ágoston vésett kőbe, és amely évszázadokig hatott.⁴ Az egyén háttérbe szorult, s bár birtokában van a szabad akaratnak, nem ismerheti a kozmikus magányt, hiszen Isten mindenütt és mindenkor vele van. Ez jótékony hatással lehet az elveszett középkori emberre, olyan menedék, amelyre nagy szüksége van a

³ Castells kifejezése az industrializmus analógiájára, amely a növekedésre, az output maximalizálására összpontosít, miközben az informacionalizmus a technológiai fejlesztésre, a tudás felhalmozására és az információfeldolgozás terén a komplexitás egyre magasabb szintjének elérésére irányul.

⁴ A kereszténység ismeri és elismeri az individualitást: az ember egyed, szellemisége révén azonban az általános része is. Szent Ágoston óta az önmagába tudatosan zárkózó én a bűn fő forrása.

káoszban. Magány és szorongás nélkül viszont nincs alkotó kétely és nyugtalanság, az ember tehát másodszor is kitör a neki szánt paradicsomból, és kalandra indul. A nyugtalan lelkek számára feloldhatatlan dilemma feszül a lelkükben érzett melankólia és az annak még csak lehetőségét is tagadó üdvönyt között. Majd csak Aquinói Szent Tamás hoz némi könnyítést, aki a lélek egyediségét kiegészíti a test egyediségével. Mivel a lélek természeténél fogva, egyedisége ellenére végtelenné tud válni, az igazi (ámde egyben korlátolt) egyediség az anyagi testhez kötődik. Ezzel némileg sikerül horgonyt vetni az anyagi világban, és a lélek egyedisége is fenn tartható, hiszen: „*A test nem tartozik a lélek lényegéhez, a lélek legbensőbb lényege szerint egybekapcsolódik a testtel.*” (Summa theologiae I. q 75. a. 7.) A teremtmények a Teremtőtől való függésük mellett teljes autonómiával is rendelkeznek, Isten ugyanis tiszteletben tartja minden teremtmény sajátos létmódját, és ebből a sajátos létmódból eredeztethető törvényszerűségek szerinti cselekedeteit.

Az alapvető dilemma viszont még nem oldódott fel, a test egyedisége a lélek által felmagasztosul, a vágyott magány mélységeibe tekintve azonban a teremtet ember beleszédül. Odáig merészkedik, hogy önmagát emeli abszolútummá, de ekkor Isten magányával szembesül, ami feloldhatatlanul nyomasztó. Újra és újra kénytelen belátni, hogy a metafizikai magány ebben a zárt világban csupán megfoghatatlan vágy maradhat, de nem tud lemondani erről a vágyakozásról. Tagadna mindent, de nem létezik végső, mindenre kiterjedő tagadás, ezért itt is kénytelen beérni a tagadás vágyával. A középkori melankolikus lázadó számára nem akadt kiút ebből a körből, legfeljebb a végső önmagába fordulás vagy az örület. Ezen már csak a reneszánsz ember, a *maga sorsáért felelős* ember tud túllépni, de az ő osztályrésze is fájdalmas magány, talán minden eddiginél félelmetesebb magány. A világot ő maga teremti, de tudja, hogy bukásra van ítélve, hiszen a magányosan teremtet saját világ kizárólag az ő világa, más világokkal nem érintkezik, és roppant kísértetét sem a menny, sem a föld nem méltányolja. Aztán Petrarca „feltalálja”

a világfájdalmat. Innen pedig már egyenes, bár – mondanunk sem kell – továbbra is gyötrelmes út vezet Nietzschéig.

Az újkori individuum magánya mélyen benne gyökerezik a középkor és a reneszánsz autonóm emberének dilemmáiban. „Aki abszolút autonóm létezésre törekszik, azt (nem maga választotta) magány és csend veszi körül, és alkotásának az az ára, hogy semmi egyébről nem vehet tudomást.”⁵ Közvetlenül szembe kell néznie a kérelhetetlen halállal, és nap mint nap megtapasztalnia, hogy a tudás végtelen, soha nem csituló szomorúság: a tudatlanság tudata.

Ebből a rendkívül szomorú és kilátástalan szellemi alaphelyzetből kreálta azután a modern, ipusztériális kor a maga felszínes, öntelt és harsány individuummodelljét, amelyet járványszerűen elterjesztett a javak és élvezetek szüntelen és mértéktelen fogyasztására kondicionált embertömegek között. A gyanakvás és a csömör (a rendszer működőképességét messze nem veszélyeztető mértékben való) megjelenése megjósolható volt, és ezeket a jelenségeket detektálták is az arra hivatott figyelő szervek. Az azonban alighanem mindenki számára meglepő, hogy éppen amikor a régi hagyományos rend alapjai látszanak megrendülni, a mindent elsöpörő új fegyver, a média hatásfokát meghatványozó digitális hálózatok fogják kikezdeni az újfajta individualizmus alapjait.

Mi a valódi cél?

Amikor feminizmusról, leszbikus- vagy melegmozgalmakról, még inkább, ha a környezetvédelemre szakosodott civil szervezetekről esik szó, a haladás jegyében pozitív attitűddel fordulunk feléjük. A sokszor ugyanezeket a mozgalmakat többé-kevésbé gyűjtőhalmazként magába foglaló antiglobalizációs megmozdulásokat viszont már több ambivalenciával kezeljük – pontosan úgy, ahogyan azt a mainstream média sugallja. Mindezen társadalmi mozgalmak alapüzenete ugyanis a legtöbb ember számára elfogadható, olyasvalami, ami mellett (legalábbis elvi szinten) maga is kiállna. Nagy kérdés azonban, hogy az alapüzenet mennyiben felel meg a

⁵ Földényi F. László: *Melankólia*. Kalligram, Pozsony, 2003, 152. o.

tényleges célkitűzésnek, és ezzel a céllal vajon a társadalomalkotó egyének hány százaléka ért egyet ténylegesen. További kérdések sora vetődik fel, ha nem csupán egyéni szinten, hanem a társadalom bizonyos szegmenseinek és csoportjainak szemszögéből vizsgáljuk ugyanezt, abból kiindulva, hogy amennyiben ezek a mozgalmak olyan célokat tűztek ki, amelyek direkt vagy indirekt módon éppen bizonyos, önazonosság-tudattal és érdekvédelmi reflexszel rendelkező csoportok normái ellen irányulnak, akkor az ütközés és konfliktus elkerülhetetlen. A régi rend elemeit vagy egészét lerombolni kívánó mozgalmak persze nem is rejtik véka alá, hogy a társadalom egészének megváltoztatását tartják kívánatosnak. Miközben gyakran éppen a demokrácia és a szabadság nevében lépnek fel, és furcsamód ezzel igazolják erőszakosságukat is, megvonják a jogot az általuk retrográdnak ítélt csoportoktól a védekezésre és végső soron a pusztá fennmaradásra is. (Ezeket a mozgalmakat immár nem érdekli az Egyesült Államok jogi gyakorlatában oly gyakori egyenlőség kontra szabadság vita. A szólásszabadság védelme fel sem merül, ha az övékkel ellentétes véleménnyel találkoznak. Éppenséggel nagyon is jogosnak, sőt magától értetődőnek találják, hogy „az egyik résztvevő számára engedélyezettek a ketrecharc módszerei, miközben a másik köteles betartani a sportszerű ökölvívás szabályait”.⁶ Vagyis, a harcos liberális csoportok bármilyen eszközt, így a legszélsőségesebb verbális támadásokat – pl. az ellenvéleményen levő „lenácizását” is megengedhetik maguknak, míg az általuk elvárt, polkorrekt beszédétől való legkisebb eltérésre is heves hisztériával reagálnak.) Ez a nyílt, kérlelhetetlen erőszakosság azonban mégsem nyilvánvaló mindenki számára, ahogyan a végső célok (és következmények) sem azok. Az azonos érdekeltségű globális rend és annak hű rohamosztagosai, a tömegmédia meghatározó aktorai ugyanis jól kidolgozott módszerekkel hitetik el a manipulált tö-

megekkel, hogy min illik és min nem illik felháborodni, függetlenül akár a legnyilvánvalóbb saját érdekeiktől is. Eközben valószínűsíthető, maguk a szóban forgó mozgalmak tagjai és támogatói sincsenek tisztában a célokkal és következményekkel. A jól kitalált lözongok és részcélok számukra éppen úgy megtévesztőek lehetnek, mint a szélesebb közönség számára. Az, hogy hosszú távon akár saját maguknak vagy utódaiknak is kárt okozhatnak, már szintén divatjamúlt gondolkodási sémának számít, és nem is érdemel egyebet legyintésnél. (Amikor egy olajipari nagyvállalat pénzel jó nevű kutatókat, hogy dolgozzanak ki környezetvédelmi programot a trópusi őserdő egy-egy kicsiny szegletének védelmére, aztán ezt a környezetvédelmi Patyomkin-falut mutogatva tarolnak le néhány száz kilométerrel odébb fekvő, országnyi méretű esőerdőt, az már nem is számít különösebben nagy manipulációnak és átverésnek. Jól megfizetett sajtómunkatársak hadai fognak hosszasan lelkendezni a példamutató kezdeményezésről, jól megfizetett tudósok adataira hivatkozva, és a környezetvédők is ünnepelni fogják győzelmüket. A letarolt erdőkről és nyersolajjal elárasztott halott vizekről nem készülnek felvételek, mert egyrészt ott lőnek a kíváncsiskodókra, másrészt pedig a riporterek, környezetvédők autóit és repülőit is az az olaj hajtja, amit ott kitermelnek. Ez is egy globális színjáték.⁷)

Reakciók a globalizációra

A globalizáció a gazdaság, a technológia és a hatalom hálózatai révén válik mindenhatóvá, így valósítja meg céljait, amelyek között legfőbb pozitívumként a termelési kapacitás, a kulturális kreativitás és a kommunikációs képességek megnövekedését szokás leginkább kiemelni. Ezek az előnyök azonban önmagukban is hordoznak ellenmondást (különösen az első, a termelési kapacitások növekedése ad okot sok

⁶ 1992-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette St. Paul városának rendeletét, amelyben különbséget tesz a rasszista indítékból származó „támadó szavak” és az antirasszisták „támadó szavai” között. Ebben az esetben Scalia bíró az első alkotmánymódosításra hivatkozva a szólásszabadságot részesítette előnyben a szintén alapvető egyenlőség elvével szemben. A szabadság és egyenlőség viszonylatában, a példaként felhozott, kiélezett helyzetben számos vitatott ítélet született már az Államok történetében. Lásd bővebben: Fiss, M. Owen: *Megosztott liberalizmus*. Bp. Complex, 2013, 162. o.

⁷ A témát számos dokumentált példával alátámasztva részletesen tárgyalja Jared Diamond *Összeomlás* c. könyvében (Typotex, Budapest, 2009).

vitára), járulékos következményeik pedig még súlyosabbak. A társadalmak elveszítik a választás és az irányítás lehetőségét, az egyén mind térben, mind időben kiszolgáltatottá válik, többé szinte már semmiben sem dönthet. A társadalmi ellenőrzés és politikai képviselő hagyományos mechanizmusai többé már nem működnek, és a kis számú, „globopolitáknak” is nevezett eliten kívül az emberek ennek nem örülnek. A legszorosabban vett hétköznapi élet, közvetlen életkörnyezet, a munka, a kultúra, a gazdaság, az ország és végső soron a bolygó feletti ellenőrzés elvesztése enyhén szólva is ijesztő fejlemény. Egy ilyen hatalommal szemben a társadalmi fejlődés régi törvénye szerint alakul ki az ellenállás, amely megkérdőjelezi a globalizáció logikáját. Azt a logikát, amelyet egyre többen érzékelnek a világban eluralkodó káoszként vagy éppen a káosz okozójaként.

A reakciók sokfélék, és az új, valamint régi eszközök változatos használata jellemzi őket. Csoportok, mozgalmak, kezdeményezések sorolhatók ide, de bizonyos megnyilvánulásaikban nem csupán civilek, hanem nagyobb politikai egységek, kormányok és nemzetállamok is szembehelyezkedhetnek a globalizáció sodrával.

Miért nincs vége a történelemnek? A globális kapitalizmus arcai

Ezek az arcok próbálnak mosolygósak lenni, de nem nagyon megy nekik. A globális kapitalizmus ebben is (mint mindenben) rendkívül erőszakos: tessék elhinni, hogy ő jószágos, hogy a haladás és az emberi boldogság elkötelezett híve, és testvér doktrínájával, a nyugati típusú liberális demokráciával együtt minden gondra az egyetlen megoldás, az egyetlen adható értelmes válasz. Aki ebben kételkedik, netán ezt ki is meri mondani, az populistá, nacionalistá, fasisztá stb., stb. – az ismerős verkli szerint.

A hétköznapi kisember persze alaptól, helyzetéből adódóan „populista”. Fejcsóválva hallgatja a kinyilatkoztatásokat, miszerint a szabadpiac, a tőke és munkaerő szabad áramlása magától elhozza majd a Kánaánt, hiszen ez a kapitalizmus Szent Grálja. A kisemberben ott motoszkál a kisördög, aki azt duruzsolja a fülébe, hogy egy nagy frászt, a szabadjára engedett tőke és

az „egészséges önzés” doktrínája egy valamit old meg, de azt minden eszközzel és bármilyen áron: minél rövidebb idő alatt minél nagyobb profitot megvalósítani a tőke tulajdonosainak. Ezt látja, ha kinyitja az újságot vagy bekapcsolja a tévét, ez ömlik rá, bárhová lép. Látja, hogy a gazdagok rohamtempóban még gazdagabbak lesznek – akár a világválságok ellenére vagy éppen azoknak köszönhetően – neki és a hozzá hasonló emberek milliárdjainak pedig esélye sincs a felemelkedésre. Még a kiváltságos kevesek, a fejlett országok középosztályai is azzal szembesülnek, hogy a jóléti kapitalizmus halott, és ami a helyébe lép, attól mindenkinek összeszorul a gyomra. Választhat, hogy „populista” lesz, vagy irigykedő, megkérdőjelezi a megkérdőjelezhetetlen rendszert, vagy beáll a vágyakozók sorába, és abban reménykedik, hogy valamilyen csoda folytán felemelkedhet a kiváltságosok sorába. (A legtöbben nem is választanak, vegyítik a kettőt – eredményesség szempontjából egyre megy.)

Egy amerikai tanulmány új, máris tömegesnek mondható pszichiátriai jelenségre hívja fel a figyelmet, a nyugati társadalmakban egyre több a beteges álmodozó. *„Ábrándozás az élet megrontója, / Mely, kancsalúl, festett egekbe néz”* – írta valamikor Vörösmarty, egy olyan világban, amely számos tekintetben, így pl. tempójában, alig hasonlított a miénkhez. (Számos vonatkozásban pedig nyilván igen, de ennek taglalása messzire vezetne.) A megoldatlan és megoldhatatlan élethelyzetek és a „kancsalúl festett eget” minden mennyiségben az emberekre zúdító média együttes hatása, közös kreatúrája ez a szimptóma. Nyilván az emberek természetükből adódóan mindig is hajlamosak voltak az álmodozásra, de a mostani kutatások alanyai közül több mint 50 százalékban akadtak olyanok, akik beismerték, hogy naponta sok-sok órát töltenek képzelt világukban, ahol sikeresek, ismert emberek a barátaik, és persze mindezzel elkápráztatják mostani, valós környezetüket. Értelmeszerűen az ezzel töltött idő a munka, a pihenés, a valódi élet rovására megy, amivel egyre távolabb kerülnek a jó vagy jobb élettől. A kulcs itt is, mint annyi más esetben, a mérték: a kutatók szerint egyre több ember esetében beszélhetünk kóros személyiségzavarról, amely boldogtalanná teszi a benne szenvedőket. Nyilván ez ugyanaz az

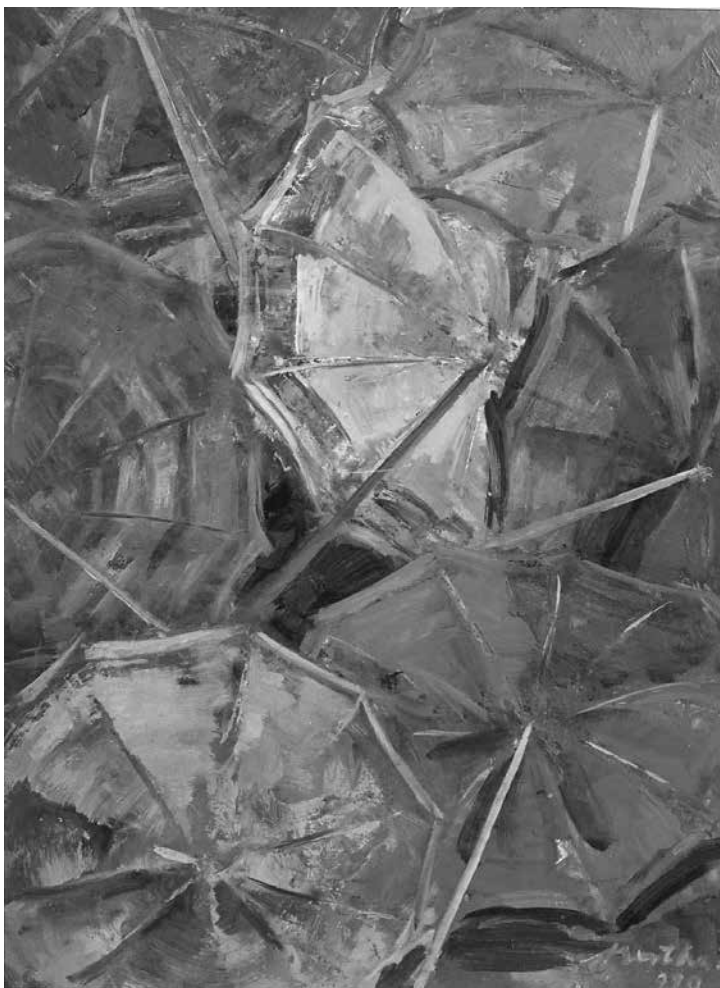
örvény, amely a virtuális világba szippantja be a fiatalok tömegeit. Az alapvető ok az elérhetetlensége, a felkorbácsolt, fogyasztásközpontú individuális vágyak és igények szakadatlan áradata, amely meghatározza életünket.

A bírálhatatlan globális kapitalizmust és az őt kiszolgáló tömegmédiát valójában sokan kritizálják. Hangjuk azonban ritkán éri el azt az ingerküszöböt, amitől a globális rend urai tartanak. Ha mégis túl hangos lenne valaki, beindul az ellengépezet, a lojális véleményformálók hada, és minden szinten ízekre szedik a renitens műveket, állításokat. Ez azonban valójában csak marginális csatározás, a tömegek eközben is zavartalanul tömnek magukba a reklámozott szeméti élelmiszereket, amelyekből persze elhízottak és

betegségek lesznek, és ettől mérhetetlen összeget költenek a gyógyszergyárak reklámozott favorit termékeire, közben pedig rendületlenül fogyasztják a médiamonopóliumok által eléjük tált tartalmakat. A rendszer működik.

Ha mégis érdekelt valakit a kritika, amellyel a „rendszer” egyes renitensek illetik, akkor azért sok érdekes, amúgy egyáltalán nem elzárt vagy különösebben titkolt tényre lelhetünk. (Ennek oka a fentiekben kívül vélhetően az, hogy ezeket a tényeket valójában lehetetlen eltitkolni vagy megmáskosítani.) Bármilyen jól is hangzik, azért ma már kevesen mernék egy az egyben vállalni Fukuyama⁸ bombasztikus állítását, miszerint a piacgazdaság és a liberális demokrácia az emberi társadalom fejlődésének csúcsa, „a történelem vége”.

⁸ Fukuyama: *A történelem vége*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014

Esernyők

„Társak a Gondban”

(Tamási Áron és Sütő András rokonszellemisége)

Az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom emblematikus kortárs alakjának, Sütő Andrásnak a metaforikusan mély értelmű megfogalmazása szerint a „közösség homlokráncaiba” mintegy belesűrűsödik, egyszersmind koncentrikus köröket, táguló létezésszférákat kapcsol együvé a nemzetmegtartó paraszti-népi társadalom, a kisebbségbe taszított erdélyi magyarság és az integer össznemzeti magyar közösség minden gondja, fájdalma és megőrizni kívánt reménysége. Életművében sugárzó szerves egységben lélegzik a klasszikusnak nevezhető sorsirodalom összes lényeges eleme: a történelmi küzdelem hitelű és hitvallásos vállalásától az elidegeníthetetlen kollektív életérdek és életigény demonstratív kifejezésén, képviselőtén keresztül a hagyományfolytonosság és a távlatos erkölcsi-esztétikai példaállítás örökérvényű törekvései. A „teljes emberi lét átélésére az egyén képtelen; a teljes lét csak a közösség számára adatott meg, amiként a zenekari muzsika is több hangszeren s több művészkéz révén szólal meg” – halljuk tőle számtalan változatban a felelős gondolkodás és a lenyűgöző nyelv- és írásművészeti esztétizis prózaköltői magasrendűségében fogant aforisztikus bölcséleti elveit, téziseit. Etikum és esztétikum organikus kapcsolatát kikristályosító szentenciák ezek – a kultúrfilozófiai, morálpedagógiai, társadalomaxiológiai, sőt értékpolitikai tanítások atmoszferikus közegében, a végső értékeszmék együttes, szinkretikusan és egzisztenciális vagy metafizikai szintézisben összetartozó minőségét nyomatékosítva. Mintha a „kalokagathia” antik eszményének felelevenítésével is. („A két szóból – 'kalosz' – 'szépség' és 'agathosz' – 'jó' összetett 'kalokagathia' szó jelzi a kategória félig etikai, félig esztétikai tartalmát” – elemzi *Az esztétikai kategóriák története* című munkájában Loszev és

Sesztakov.) A sütői szofizma szerint is: „A szép és az *elkötelezettség*, a szép és az *üzenet*, a szép és valaminek a *szolgálata* egybefonódik.” Egyén és közösség, erény és szépség, valóságosság és eszményiség („reál” és „ideál”) harmonikus ontológiai találkozása zajlik az ilyen tűnődő és vallomásos, gyakran pedig fohászos és „jajkiáltásos” sorshelyzet-értelmezések nyelvi futamaiban. (Hiszen „köztudott dolgok kimondásához kell a mersz”). S a sorsos igazságbeszéd – az (autochton és autonóm) „sajátosság méltóságának” rendületlen hirdetésével például – a folyvást meg-megújuló „hungarocídium” terrorját elszenvedve („szemet szóért” áldozva) pedig valóságos és jelképes mártíriumként is hitelesíthető.

A nyelv tehát a lét háza; „ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa” (Martin Heidegger). Népének szóművészeként és szószólójaként Sütő András szavaink, az „Anyanyelv-lstenség” „Nagyfejedelemségének” őrzőjeként – és nyelvteremtő mestereként – a szociografikus útijegyzet, a lírai konfesszió és a meditatív kontempláció, az esszé műfaj (benne – Ablonczy László találó definíciója szerint – az „esszépanasz”), de az anekdotikus-humoros vagy mesés elbeszélés, a balladás látomás ezerszólamú hangján is híven idézte fel mezősegi családját, szülőföldjét, a népi szegénység és kiszolgáltatottság kálváriáját is: a „hétköznapiakat a keresztfán”. Hogy könnyebb legyen az édesanya ígérte álom, s hogy a torokban eggyel kevesebb legyen a csomó. Biblikus-szakrális emelkedettséggel és igei bensőségességgel kérve-követelve az imádságos „kiáltás jogát”: hogy „engedjétek hozzám jönni a szavakat”. És ugyancsak történelmi-mitológiai perspektívák és jelentésformák gondolatvilágával jelenítve meg egyén és hatalom, szellem és erőszak, kollektív

* A szerző elnyerte a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Írói Díját a köztestület közgyűlésén, 2017. május 25-én.

önazonosság és fajüldöző népiertés engesztelhetetlen konfliktusait a katartikus erejű drámai példázatokban. Sütő András parabolikus tragédiái és groteszk tragikomédiái a veretesen klasszicizáló modern drámaírás világirodalmi jelentőségű darabjai. Bennük az értékpusztítással szembe-
szegülő morális magatartás univerzális antropológiai alapelveként bontakozik ki: „...ha porból lettünk is: emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”! Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző*, az *Advent a Hargitán* és a többi: az egyszerre analízáló és stilizáló lélekábrázolás, a poétikus hitvitázó eszme-színművé vagy szimbolikus drámai emberiségkölteményné szélesedő létezésvízió megannyi műfajteremtő remeke.

A „Gondban” és „az Idő markában” született művek, nemzetföltő és értékmentő eszmefuttatások egyaránt „égtartó” éthoszt revelálnak „omló egék alatt”, szörnyű „erdélyi változatlanóságok”, a valahai „Tündérkert” szakadatlan „nagy romlása” közepette, „Heródes napjai” idején, a „Betlehemből a Golgota hegyére” vezető kálváriás út folyamán: az etnikai üldöztetés, a nemzet- és kisebbségpusztító megfélemlítés, a menekülés- vagy beolvadáskényszer körülményeivel hadakozva is. Autentikus mondataikkal a humanitás, a szabadság-, igazság- és emberszeretet eszméit értelmezték és érzelmét hangsúlyozva: „a fű lehajlik a szélben, és megmarad”; „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”; „a szabadság nem külsőség, hanem a belső ember”; „ott kezdődik az ember, amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották”; „maradok, másként nem tehetek”; „vagyunk, akik voltunk, leszünk, akik vagyunk”; „maradunk, ahol voltunk és leszünk, ahol vagyunk”.

Különleges hatású mives stílusművészet, komplex leíró, elbeszélő és értelmező, gondolat-tömörítő nyelvezet ez. „Tamási óta olyan szépen nemigen szóltak magyarul ezen a tájon”, mint Sütő (állította Fodor Sándor). Az előadásmód érzékletes gazdagságához az asszociatív fogalom- és képzsűrítő szófüzések, a bensőséges szemléletességet és a filozofikus perspektívákat összehangoló mondatszövések, a köznapi, a népi, a természetes, a nemzettörténelmi, a kultúrhistóriai, a mitologikus, a vallási tudattartalmakat dúsan társító fordulatok éppúgy hoz-

zákötődnek, mint az emelkedett és a játékos, a retorikus és az adomás, a tragikus-fenséges és a bizarr-ironikus, abszurd-keserű hangnemek, hangulatok – és így zamatosulnak időtlenné. A szóképi, metaforikus, jelentéstani sokféleség és sokrétűség, a plasztikus konkrétság és a szívárványos elvonatkoztatás, az elokvencia és az eufónia változatos összefüggésrendje, az életbölcesség és a létderű emberiességet árasztó tónus és hanghordozás: a mélységesen személyes és közösségi sorsproblémákra rávilágító igazmondások artisztikus varázsának titkait a nyelvi materiában és a nyelv fölötti szférákban egyszerre sejteti. És ekképpen szövetkeznek a nyelv önkijelentő létigéi és a létezés rejtelmes nyelvjelei: a mondathajlatok sorsigazságai. „Hát semmivé lesz itten, ami mindenünk volt?” – horgad föl például a pusztulás rémével viaskodó aggodalmas-ráébresztő kérdés, amelyben a népies-archaikus helyhatározószó-változat (az „itten”) vagy a „mindenünk” névszóalakban megjelenő többes számú személyrag – tehát a meghitt-familiáris ragaszkodás leheletfinom toldalékai – által az elsorvadás meg-rázón test- és lélekközei tényveszedelme sötétlik elő; miközben az architektonikus arányossággal tagolt vonatkozó mondatösszetétel a megsemmisülés borzongató folyamatát és apokaliptikus végállapotát is megindító méltóságörzéssel, nyelvi és spirituális önbecsüléssel képes jelezni. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – ez a Bethlen Gábor-i tételmondat a látszólagos egyszerűségben szintén meghúzódó transzcendentális szuggesztióval telítődik: a banálisan hangzó „meg kell maradnunk”-jellegű felszólítás helyett az egy utalószavas főmondattá és egy kötőszavas módhatározói mellékmondattá alakulással valamifajta igei parancsolatszerű ritmust, mondattempót vesz föl ez az intelem; valami kimért, szelíd, nyugodt, de annál határozottabb ütemhangsúlyt. A tisztán hullámzó, egyenletes dallammenetben nincs kapkodó, zaklatott sietség, a mondatrészek nem rövidülnek, nem esnek ki, s a megmaradás imperatívuszának kétféle erős igével való nyomatékosítása, mintegy szimmetrikus kétfelé bontása-húzása: nemcsak magát a helytállás célzott létkövetelményét, hanem az ennek a szolgálatába állított cselekvéséthosz nemességét is sugallja. „Itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet” – jegecesedik ki „Erdély tizenegyedik

parancsolataként” a Makkai Sándor-i „nem lehet” és a Reményik Sándor-i „ahogy lehet” visszhangzó létparadoxonaival is megbirkózó erkölcsi alaptörvény. A jelentésutalások egész hálózatos szövedékét átfogó és új felismerésekkel bővítő súlyosság mintapéldái az ilyenféle kijelentések: a kollektív sorstudat mélyeit fölfakasztó, embervoltunk egészét megrezdítő, kortalan ősigazságok biztonságával igazító jelmondatok: Ady Endre-i, móríci, Németh László-i, illyési, Tamási Áron-i szövegek és maximák mellett fölfénylő szállóigék.

Az életérdekű Sütő-mondat tehát: egyenként is esztétikai fenomén. Jelentéstartományait a hangtani és szerkezeti jegyek, a logikai és érzelmi horizontok, a lírai és intellektuális vonatkozások együtt szélesítik. Az akár az egyszavas párbeszédektől a szubtilis okfejtésekig, a valóságizű helyzetrajztól a szenvedélyes általánosításig és lényegkövetkeztetésig változatosan terjedő esszésvégfajtákban is mindig kényes egyensúlyt tart a közlendő szilárd értelmi váza, eszmei építménye és poétikus telítettsége: tapasztalást és erudíciót egyeztető gazdagsága. „Bűbáj, varázslat, s mi minden még: Sütő nyelvi szempontból teremt újjá bennünket: senkinek sincs nálunk olyan öntörvényű nyelve, mint neki” – állapította meg Bretter György. Vagy Deák Tamás: „...igazi műfaja a legősibb és a legkényesebb: a *mondat*”; „irodalmunk legartisztikusabb alakja, Tamásinál is kényesebb fülű, választékosabb”; és Bajor Andor: „Sütő a legszebben fogalmazó jelenkori magyar írónk”; „közel jut a szólásmondáshoz, az egy mondatba lepárolt értelmezéshez vagy tapasztalathoz”; „ezt az ősi és eddig ismeretlen nyelvi anyagot át- és átszővi a zsoltáros fogalmazás, Szenczi Molnár Albert és Károli Gáspár fordulatai adják a szó emelkedettségét és patináját”; „Sütő mondatai szigorú, fehérre meszelt falak közül szállanak a magasba. Mesévé színesedett igék.” S az erőteljes közvetlen hatással bíró szövegforma tovagyűrűző jelentéskörökkel vezet át azokhoz a dimenziókhoz, amelyek az írói világkép egészének lényegi karakteréről árulkodnak, amelyek szemlélet és magatartás alapjegyeit látatják. Az „ahogyan mondja” elválaszthatatlan a sütői műben attól, „amit mond”, s annak is legalább két hatalmas övezete rétegződik egymásra. Az egyik egy szuverén és teljességigényű látás-

mód erkölcs- és létbölcseleti felfedéséhez járul hozzá, a másik a megszólaltatott szellemi értékbirodalom továbbélését segíti elő.

A nyelv – az „erdőzúgásos” anyanyelv – egyrészt terepe, másrészt kitüntetett, reflektált tárgya is az elmélkedéseknek – mint a „nyelvében bujdosó”, megszegényített kisebbségi közösség önértékű létfeltétele. Így lehet már maga a szókép is a megmaradás záloga: a racionális ténymeglátás és a képi jelentéskitágítás egyidejűségében. Metafora és metafizika ricœuri értelemben vett transzcendáló, „túlemelő” képessége szerint. Az író ekként idézi Jean Pierre-t: „A Szó, amely Isten, redőiben őrizi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.” S mert minden szó eredetileg metafora (borgesi megállapítás ez), azaz transzcendens vétetésű: képzettartalmával egyúttal „a legcáfolhatatlanabb beszéd” (ahogyan azt Illyés Gyula Sütő Andráshoz írott versében kinyilvánítja) – s a „leszállhatatlanul”, „kecsegtető ígérek” nélkül is énekelő madár üzenetének, a „csak azért is”-morálnak, a „fejtartás” mintaadásának a megfogalmazódásáig ível (*A lőtt lábú madár nyomában*). „Mindenekfelett nagy dolog metaforázónak lenni: mert egyedül ez az, amit mástól átvenni nem lehet; a tehetség legbiztosabb jele; találón metaforázni annyi, mint a hasonlót meglátni” – citálja Sütő Arisztotelészt is, hogy aztán minden nyelvi-szellemi kulturális közösség eltulajdoníthatatlan létjogát bizonyítsa sajátosságai megvédéséhez. Mert egy nyelvközösségi nemzeti kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Az egyes nyelvekben megtestesülő egyenrangú kultúraváltozatok pedig nem működhetnek egymás sérelmére: „...az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük.” („Minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll.”) Egy nyelv kifosztása vagy elnémitása, egy speciális értékszféra hozzájárulásának megszűnése hiányt kelt az értékek összességében és egyetemességében. (Ha a „kézhasználat” vagy a „lábhasználat” mint kifejezés is természetellenes, abszurd, ha szabályozási szándékot akar jelölni, akkor hogyan lehetséges egyáltalán engedélye-

zett vagy nem engedélyezett „nyelvhasználatról” beszélni?) Az identitásválság és a kulturális degradáció (a betegségmetaforákkal illethető „nyelv-károsultság”, „nyelvínség”) létfrendi elveket támad: univerzális, oszthatatlan létjogokat von kétségbe. A sajátosság tehát elidegeníthetetlen tulajdonság, létvonatkozás; hitelesen csak ezen keresztül közelíthetők meg elvontabban egyetemes értékek is. Többször idézi Sütő az idevágó turgenyevi, Thomas Mann-i megállapításokat: „...az emberi csak a nemzetiben tud megvalósulni”; „nemzetén kívül nincs művészet”; „saját arc nélkül ideális arc sincs; a magunk arculata nélkül csak kifejezéstelen, üres arc lehetséges”. A „hely, idő és körülmény”, a „provincia” értelmetlen megtagadása ugyanis a provincializmus, s nem a helyi arculat – a „genius loci” – vállalása. És ez az alapelv hangolja Sütő András számtalan irodalom- és kultúrtörténeti tárgyú esszéjét, elmélkedését is. Így boltozódik föl esszévilágában egy markáns erdélyi kincsestár, egy egész transzszilván szellemi univerzum is, amely egyrészt híven tükrözi és jellemzi megalkotójának arculatát, beállítottságát, látókörét. Másfelől pedig úgy zajlik egy lenyűgöző szellemtörténet megelevenítése, hogy annak során nemcsak az értelmezés mikéntje, hanem természetesen az értelmezett tárgy mibenléte is izgalmassá válik. Apáczaitól Kemény Zsigmondig, Orbán Balázstól Benedek Elekig, Kós Károlytól, Tamásitól, Kemény Jánostól a kor- és nemzedéktársakig felsorolhatatlan azoknak a serege, akik az egyetemes magyar irodalom nagyjai, Ady, Móricz, Illyés, Németh László, József Attila, Veres Péter, Nagy László és a többiek, s a magyar kultúra egyéb területeinek kiválóságai, színészek, zenészek, képzőművészek mellett és között, akár az erdélyi festők, szobrászok, népművészek és kézművesek társaságában felvonulnak. S ennek az impozáns erdélyi kincsháznak, önismereti thesaurusnak, enciklopédikus tudástárnak tehát csak a körvonalai is alig felmérhetők: az együtt élő erdélyi népek sok száz éves sorstörténelmétől, a székelység ősrök létküzdelmétől, a mezőségi, a szórványmagyar népélet hagyományaitól, a Bethlen Gábor-i fejedelemségtől, a „tündérkert”-örökségtől, a „nagy romlás”, a trianoni országvesztés, az anyanyelvi zsugorodás időszakain át, „omló egek alatt” a mégis-megmaradást hirdető, a „sajátosság méltóságát” féltő és őrző, „égtartó”

emberek kultúramentő igyekezetéig és teljesítményéig, el egészen a „fülesek és fejszések” közé szorult közelmúltat és napjainkat meghatározó irodalmi, politikai jelenségekig – „erdélyi változatlanságok” közepette. A régi nagy hazatérők (Misztótfalusi, Apáczai) után az újabbak, Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Tamási Áron: ugyancsak a hűség, a sorsválasztás és küldetés-vállalás, a szülőföldmisszió példateremtői. Tanító-mesterek és alapítók; miként Kemény János, akinek marosvécsi várából az első világháborút követő felbolydulásban írók menedéke lett: „...újfajta haditanácskozások színhelye a megtartó szellem fegyvereinek számbavételével. Báthori Gábor, Rákóczi György és megannyi főúr várának utolsó gazdája, Kemény János új értelmet adott a griffmadaras, dámvadas címernek: a kisebbségi humánus jegyében fogant erdélyi magyar művelődés felkarolásának mecénását.” Sütő András esszéi, az ő szellemüket folytonosan ébresztő emlékezései bizonyágtételek voltak a legnehezebb időkben is: értékvédő, örökségmentő, tradíciótudatosító vitairatok – minden lélekgyilkos, kultúraellenes, magyarpusztító szándékkal és erőszakkal szembeszállva, hadakozva. (A megbélyegzések évadán; amikor „Kós Károly? Transzilvánista. Nyíró? Fasiszta. Bánffy Miklós? Volt külügyminiszter és főleg dilettáns. Dsida? Katolikus. Makkai viszont református. Reményik irredenta, Kemény János földbirtokos, Balázs Ferenc unitárius, Bözödinek pedig biblikus témájú regényrészlete jelent meg, eo ipso: antiszemita”.) Színes, élvezetesen eleven életrajzi, intézmény- (színház-, sajtó-, folyóirat- stb.) történeti mozzanatokkal megélénkített közelképekben, karakterfestő részleteket és áttekintő értékeléseket szervesen ötvöző kisportrékban villantja fel Sütő András a régieket, a nála idősebbek arcát, akik fiatal korában mentorai, pártfogói voltak, s akiktől oly sokat tanult újságírásban, lapszerkesztésben, kultúraszervezésben – és írástudói elhivatottságban. Kós Károlyét, akinek prózája „kovácsoltvaskapu-rengeteg”, „gótikus tornyok harangjainak szólása”, s akinél szerinte sűrűbb és kristályosabb történelmi levegőjű regényeket talán senki nem írt; Molter Károlyét, „a humanizmus zászló-tartóját”, a szatirikus Tomcsa Sándorét, a „szarvasiramú” logikájú Szabédi Lászlóét; a székelység helyzetét „második Orbán Balázsként”,

„tárgyilagos keserűséggel” felmérő – „a legjobbak és legszerencsétlenebbek közül való székely regényíró, szabadverselő poéta, tudós történész és szociológus falukutató” – Böződi Györgyét; az ügyszolgálatot „kötelességperzselten” végző, „Erdély legnagyobb magyar publicistájaként” a kisebbségi jogegyenlőségért csatázó Kacsó Sándorét; a „magyarozdi Ikaruszként” a „falukozmosz tökéletes ismeretét” hordozó Horváth Istvánét; a mindenkori ifjú nemzedékek nemes törekvéseit felkaroló Balogh Edgárét; a legjobb óráiban az egy Gorkijhoz, egy Veres Péterhez hasonlítható Nagy Istvánét; a valóság-hű ábrázolásra, a riportrealizmusra törekvő Szilágyi Andrásét; az igazságához a „Kolhaas Mihály módján” mindenét elvesztítő Kurkó Gyárfását – és így tovább. Elmesélve például Asztalos Istvánról – „a legnagyobb romániai magyar parasztlap”, a *Falvak Népe*, illetve a kitűnő gyermeklap, a *Napsugár* szerkesztőjéről, fémjelzőjéről –, hogy miképpen ígérte neki, a pályakezdőnek (a *Falvak Népe*-nél főszerkesztő-utódjának): ha valami érdemlegeset ír, „negyedik, tiszteletbeli Istvánnak” befogadják majd maguk közé a „három Istvánok” (Asztalos, Horváth, Nagy). Vagy hogy a „derű szikráit ontó” Asztalos István, akinek „humora az elesettség tragikumának Janus-arcát lobogta körül” – s amely sírást-kacagást keltő humor „az idők átvészeléséhez nyújtott mindenkori segítséget” –, egyszer a közösségi sorsirodalom „földhözkööttségéről” (az „egyetemes érvényűben a *változat*” hitelességéről) elmélkedve-beszélgetve a homlokára csapott: „Ez az, barátocskám! Anyajegyes irodalom!” S még hozzátette – „jó, diótörő” nevetésével –: „Hogy én csak ma este is mi mindent tanultam magamtól!” Érdekes (olykor anekdotikus) adalékokkal, a korabeli polémiák és eszmecserék lenyomatát őrző dokumentumanyaggal szolgálnak a háború után induló pálya- és nemzedéktársakhoz vagy a fiatalabbakhoz kapcsolódó jegyzetek, méltatások vagy vitairatok is – sokoldalúan megvilágítva a nyitottságában is következetes sütői irodalomeszményt. Bajor Andor parodisztikus társadalomkritikai humoreszkjeiben a „butaság trónfosztását”, Veress Dániel történelmi drámakísérleteiben a krónikási szándékot dicséri az író; Kányádi Sándor elkomoruló költészetében a valóságérzék diktálta hangváltásokat, a „közösségi gondjainkban virrasztó-vergődő lelkiismeret”

megrendítő versdokumentumait; Beke Györgynek az Orbán Balázséhoz fogható, „Orbán Balázs-i ihletésű, erdélyi magyar múltunkat feltáró, siralmas jelenünket jelző” hatalmas munkásságában pedig a megmaradáshoz (a nemzeti tudatkárosodás elhárításához) elengedhetetlen számbavétel egyedülálló elvégzését. Az erdélyi magyarság népeletének, „évezredes történelmének, kultúrájának írásos megörökítése, pusztuló – mert pusztított – szellemi kincseink begyűjtése” Beke György transzszilván régiókat bemutató szociografikus riportjainak, regényes életrajzainak óriási érdeme – az „etnikai üldözés”, a beolvasztás, az erőszakos „homogenizáció”, az elidegenítő-nyelvvesztő tömeges kényszerasszimiláció elszenvetésének („Tündérkertünk pusztulásának”) ordas idején; azé a vándor-mindenesé, akinek neve hallatán annak idején „cenzorok és pártos hitnyomozók, karrieréhes szerkesztők, magyarfaló minisztériumi fejedelmek kaptak dührohamot. »Mit akar Beke az erdélyi magyarok számbavételével?!«”. Eszméltető sokszempontúság és meggyőző célirányosság így társul Sütő András gondolatmeneteiben; hosszabb-rövidebb kommentárjaiban, alkalmi megnyilatkozásaiban – jubileumi köszöntő, ünnepi laudáló, végbúcsúztató, „kopjafás” emlékállító beszédeiben, írásaiban, nyílt leveleiben is. A tisztelet, a humanitás melegével szól alkotótársaihoz, íróbarátaihoz – és róluk (kik „társak a Gondban”). Elemez is, értékel is. A Forrás-nemzedék egyik mértékadója, Bálint Tibor nagy regénykompozíciói kapcsán „az anyanyelvűségben az ő csodálatos, mert tárgyyszerű és mégis poétikus nyelvezetét”, a drámai-látomásos epikai freskók művészségét méltatva domborítja ki az elhallgatott történelmi tragédiák, a legvéresebb aktualitások megbolygatásának úttörését – szemben az olyan divatos egyetemeségtannal, amely nyomán „az értelmi és lelki közöny sarki éghajlata kifagyasztotta a Jelen konkrétumait, a szülőföld és az anyanyelv szavát”. Farkas Árpád konok-szenvedélyes lírájának egész hossz- és keresztmetszeti színeképét vázolván hangsúlyozza a „tündökletes esztétikai gazdagság”, a „váratlan gondolati-képi bőség”, a „szokványt hökkentő jelzők, metaforikus fogalmak szédületes rajzásának” költészetalkotó szerepét; hogy aztán az erkölcsi tartás (az „élő lelkiismeret”) minőségét taglalhassa a „férfiasság

fortissimóiban”: ahogyan az „Erdélyi Nagy Télben” a költő „a föld alól is vigaszt remél a magunk megőrzéséhez”, s a hóba vágott alagutakkal a magyart a magyarhoz vezető önvédelmi küzdelemre serkent. Merész „virrasztó-víziókkal” kiáltva világgá „a nyelvijogfosztottak, a magyartalanításra ítélték közösségének kálváriáját”. Mert „végvári létben folyik a jákobi küzdelem a remény és rettenet angyalával, aki éjszaka száll alá rossz csillagzatunkból. Egyszer Isten arcával, máskor a haláléval”. Lét és nemlét határmezsgyéjéről szólítanak meg bennünket ezek a sorsproblémás gyötrelmek, kitágítva az irodalmi gondolkodás egzisztenciális kereteit; a problémaboncolgatás között pontos és gyémántossá csiszolt hitvalló, ars poeticának beillő irodalomszemléleti axiómákkal (kötődjenek ezek a megnyilvánulások Gaál Gábortól Balla Károlyig, Székely Jánostól Fodor Sándorig, Kabós Évától Csögör Andrásig, Szász Jánostól Szőcs Kálmánig, Magyar Lajostól Bogdán Lászlóig vagy az olyan személyiségekig is akárkihez, mint Vita Zsigmond, Faragó József, Nagy Pál, Domokos Géza, Huszár Sándor, Gálfalvi Zsolt, Páll Árpád, Kántor Lajos vagy Tőkés László és mások). Még egy pályakezdő novellista-drámaíró, Kincses Elemér Forrás-kötetének ajánlásakor is ilyesfélék felvetéséig, illetve leszögezéséig jut Sütő András, a hetvenes évek elején: „Mi más az író, ha nem az a torkon-ragadott reménység, akitől a szorongó lelkek sokasága azt várja, hogy nevében is szóljon?”; „Korok s ízlések, világnézetek és esztétikai rendszerek változásaiban az írás továbbra is hegyibeszéd marad.” S a prófétai, prédikatori igazságok hirdetése bajvívó hősiességet is megkíván vagy feltételez: ahogy azt a Julianus-díja alkalmából üdvözölt székelyföldi író-publicista, Sylvester Lajos is annyiszor demonstrálta nemes harcaiban, a torokszorító fájdalmat gyakran a fufanggal oldva. Például amikor a nyolcvanas években (a „helységneháborúban”) már le se lehetett írni az erdélyi települések becsületes magyar nevét (még az amúgy is egyre korlátozottabb magyar nyelvű szövegekben sem), akkor Sylvester Lajos úgy cselezte ki a tiltó rendeletet, hogy cikkeinek aláírásakor a saját neve helyett a szülőfaluját használta: „Csernátoni” Lajos. „Anonimitásba vonult, hogy beköltözhessek egy tiltott, üldözött, tagadott, szent fogalomba, behúzódtott oda, mint csiga a házába, a szülőfalu

nevébe.” S biblikus-mitologikus távlatok munkálnak, amikor zsögödi Nagy Imre varázslatos festészetéről (eme elementáris székely magyar „Népelet-Mindenségről”) esik szó, a Tamási, Bartók modellezte kötöttségekről („Ábel módra vizsgálja is tért hamarosan ismerős fenyőfái, az ecsetje alá szelődült viharok közé”), sajtóságon helyi és feltétlenül egyetemes értékek szintézisééről, s az égő csipkebokor revelációjáról: „...mikor a lángok közül az Úr hangja morajlott fel, a mitikus látomás Értelme; a gyújtogató égi kéz nyomán a megértő üzenet: »Látván látám az én népemnek nyomorúságát...« Nagy Imre égő csipkebokraiból [...] sugárzik tudatunkba az elkötelezett művész összegezése: Íme, a föld, az ég, a pisztrángos patak, az erdő; az ember, akinek sorsában osztozom [...]”. És krisztológiai hasonlattal minősül („a sokaság szeme láttára” és „füle hallatára”) „tonnás hegyibeszédnek” a szobrász Szervátiuszok alkotta páratlan farkaslaki Tamási-élmű, e csodálatos-grandiózus trachitfaragvány, sőt valószínű „mennykő”. Vagy Tamási Áron nevezetes szállóigéjének megrendítő parafrázisa egy kivételes színházrendező-jelenség emlegetésekor magasztosul újjá: „...ha azt mondjuk Tamásival: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne, Harag György minden színpadi megszólalásával azt mondhatta volna: azért vagyunk a világon, hogy az erőszakot, a fajmítosz bestialitását száműzzük belőle. S ha tinéktek, barátaim, vigasz és megtartó erő a megénekelte szülőföld pora: veletek vagyok magam is a ragaszkodásban ezzel a maréknyi hamuval, mely apám, anyám volt, és két fiútestvérem.” S egy másik rendező-fenomen – Szabó József Ódzsa – pedig úgy tudta színpadra állítani Sütő regényét, s Tamási és Bálint Tibor remekei, az *Ósvigasztalás*, illetve a *Sánta angyalok utcája* mellett úgy emelte katartikus történelmi jelentőségűvé az *Anyám könnyű álmot ígér* előadásait, hogy azok nyomán Erdély-szerte a székely paraszti közösség szenvedélyesen vitatni kezdte saját keserves tapasztalatait, „hogyan kellett volna tenni másként és jobban az ötvenes években.”

Sütő András ihletett credói nemcsak saját műveit: a régi és a huszadik századi erdélyi irodalom fő vonulatait is bevilágítják, besugározzák. Vallani és vállalni: programja, hite, missziója volt ez neki is. Amit a helikonistákról összegez: tör-

ténelemmel, erkölccsel, megélt és megteremtett igazsággal átítatott confessio az egyben. Tegnapot és más – a vétetés és a megérkezés szellem-magaslatait zendítő igék. „Mit hirdettek meg Kós Károly(ék) Kiáltó Szavai? Ébresztő szavak voltak az országdarabolás utáni eszméletlenségben. Új Erdélyország építésére serkentő szavak voltak akkori – teljesen kifosztott állapotunkban, főleg remény, bizakodás, lelki talpraállás dolgában. Nemzeti tudatunkat erősítő szavak voltak azok, a már régen eltervelt, távlati stratégia szerinti magyartalanításunk vészszakaszában. [...] Olyan időben, mikor az elszakított nemzetrészek önazonosságának védelmében drámai veszteségek gyöngítenek minket, sajnó nosztalgiával merülhetünk el újból és újból a helikonisták ma is élő-ható örökségében. Nem vigasz, hanem fájdalmas tanulság, hogy az önmagát ismétlő történelem súlya alatt ma is azokat tarthatjuk sorsunk leghitelesebb kimondóinak, énekeseinek és krónikásainak, akik Kemény János várában ismerték föl végvári létünk követelményét az irodalomban is: a magunk megőrzésének parancsát.”

*

A nyelvet létesítő és a nyelvben létesülő kulturális közösség történelmi kontinuitásához a kollektív emlékezet religiozitása ugyancsak feltétlenül szükséges. (A „szokatlanul tartós fennmaradás [...] esetei – a szamaritánusoktól a baszkokig – egytől-egyig ugyanazt a képet mutatják: az etnikai identitás egy sajátos vallási beállítottsággal fonódik össze” – Jan Assmann.) Az *Anyám könnyű álmot ígér*ben a valóságos tények hullámverését a történelemviselt parasztsors archaikus („nagy-pénteki” levegőjű, ugyanakkor „újfajta zsoltáros-könyv lapjaira” jellemző) misztériuma lengi körül. A temetői – halottak napi – „világítás”, a gyertyagyújtás az összefogás s az eredet- és hovatarozás-tudat nélkülözhetetlenségére int: „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágta őket”; „Rongy ember, aki nem tiszteli az elődeit és a halottait”; „aki menet közben, mint fölösleges terhet, eldobálja a halottait”; „A kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondta neki: Jer-tek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját ar-

cotokra hulljon a gyertya világa.” (Hasonlóképpen szembesülnek a szegény székely falu halottai és elevenjei Bözödi György *Halott-világítás* című novellájában is.) A temető mint a vallási és kultikus tradíció kitüntetett színhelye, egyben rituális emlékezhely is; olyan „lieu de mémoire”, amely közvetlenül érintkezik az eternitás végtelen téridejével, miközben az emlékezés retrospekciója (a halottak közelségében is) az egymást számon tartó élet prospektív és kötelességszerű továbbvitelének az abszolút alapját teremti meg. Rávilágítva egyúttal az individuum kollektív megelőzöttségének (kierkegaard-i aspektusból is, miszerint az életünket előre felé éljük, de visszafelé értjük meg), egyszerűsmind folytatólagos kollektív szubszisztenciájának az áthághatatlan törvényszerűségére – minden, a történelemben megálló nép sorsában. Érzékiség és érzékfölköttiség (immanencia és transzcendencia) feszültségében, komplementer kettős egységében. A temetőföld kiváltképpen ráébreszt: „A világ alapja a föld, a föld meg áthatja a világot. [...] A világ a földön való nyugvásában arra törekszik, hogy felülemelkedjék a földön”; a „világban otthonának alapját a földre és a földbe helyezi a történelmi ember” (Heidegger). (Ha „netalán az úrig nem sikerül szállnunk, / s e rögs földre mégis visszatérnénk, / csak lábujjhegyen, halkan! / apáink hűlő, drága arcán járunk” – Farkas Árpád.) S aki „hű marad a földhöz, az megmarad, annak *tartama* van”; aki viszont elidegenedik tőle, az elveszíti önazonosságát, az összefüggést föld és lélek között, s „lényének sötét, anyai, földszerű ősokával” (Carl Gustav Jung). (Aki „nem vesztette el a földdel való szerves kapcsolat érzését, sohasem lehet annyira lelke aljáig romlott, mint az ellentétes embertípus” – ahogy Tamási Áron leszögezi. Másképpen ugyanő: „Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk és meghalunk.”) Hűség, kötődés, ragaszkodás az otthonlét, az otthonosság metafizikai lényegéhez („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” [Tamási]); „addig élünk, amíg módunkban áll visszafelé tekinteni”; „benne van minden lehetőség” – rögzíti Sütő András is. „Gondoljunk arra a visszavonhatatlan veszteségre, melyet a parasztság – e par excellence emlékezetközösség – vége jelent” (Pierre Nora). Akár külső erőszakos felszámolás, megsemmisítés, akár belső önfeladás, önelveszejtés (vagy mindkettő) által. A gondolkodó Sütő

András ezzel szemben viaskodik (sok ezer éves univerzális őstudás jegyében: „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad tenéked” – 2Móz. 20: 12.; „Ha valakinek fia elfogadja azt, amit az apja mond, annak egyetlen szándéka sem vall kudarcot; gyermekeihez éppen úgy fog beszélni, mint ahogy a tudást apjától hallotta” – az óegyiptomi Ptah Hotep; lásd Hamvas Béla *Anthologia humana* című bölcsességgyűjteményében). Sütő András regényében ódon prédikatori zengéssel, protestáns-puritán gyökerű szolgálatéthosz szellemében, tántoríthatatlan meggyőződéssel hangzik föl a közösségszilárdító erkölcsiség szózata: „...az embernek, ha kivonul az árnyékvilágból, embert kell maga helyett állítania. Az életnek, mint kenyéradó gazdának, így kellene szólnia: Elmész hát, szolgám? Akkor szolgát állíts a helyedbe!”

Ez a személyiség-, szociál- és nemzetszichológiai (komplex ön- és létismereti) alapvetés a maga szigorú intonációjában éppoly revelatív, mint a nagy íróelőd, Tamási Áron éteri derűben és lélekemelő sorstudatban fogant létösszegzése (*Szülőföldem* című szociografikus regényvallomásában) a népi világképről, amely a közösségi létezés mitikus és örök törvényét, a transzcendens szubjektivitás mindenhatóságát az élet objektív ontikus körforgásában látja betelni: „Nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatot szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.” A közösség metafizikáját megalapozó és szavatoló szerves univerzalizmus, az archaikus (a mágikus és keresztény szinkretizmust involváló) mitologizmus és organicizmus mély bölcséleti axiómái ezek, amelyek Tamási írói világszemléletét döntően meghatározták. (Hiszen a létmisztérium evidenciája szerint a szakralitás ígézetében működő tradicionális és szerves kultúrákban – Mircea Eliade pontos megfogalmazása szerint is [*A szent és a profán*] című munkájából –: „Az emberi életet nem szokás két semmi közötti rövid időbeli tüneménynek érezni.”)

Szemben viszont a „szabadverseny” önző materializmussal, amely Tamási szerint „az anyagi javak mohó megszerzésében és az anyagi hatalom féktelen vágyában mellőzte az igazság és az erkölcs szabályait”, s a huszadik századra „olyan világot teremtett Európában, amelyet sem erkölcsös emberek, sem öntudatos nemzetek nem tudtak s nem is tudhattak tartósan elviselni”. A globális anyagelvűség nemzetföltöttségé így tehát morális kudarcot vallott, „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet”; az „emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradvány formában fejezi ki nemzetének építő erőit”. Gyógyírt tehát az jelent, „ha Istennel való kapcsolatunkat megtartjuk és gondozzuk; ha benne élünk a teremtett világban, a fákkal, a virágokkal, az éggel és a földdel együtt; s ha olyan társadalmat alkotunk, amelynek tagjai rendezték már a viszonyukat az Istennel és a természettel”. „Az egészséges és termékeny világnézetnek ugyanis három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom. Emberhez méltó élet csak akkor képzelhető el, ha a lélek e három tényezőhöz való kapcsolatát megnyugtató módon rendezni tudja.” Az ősiségben gyökerező népi világkép alapozza meg tehát az autentikus nemzeti eszmét és conatust, amely „derűs és egészséges magyart akar; ilyen magyarokból igazságos társadalmat; és a társadalom fölé nemzetet, melyet minden magyar a magáénak érezhet, mint a csillagos eget”. *Gond és reménység* ez együtt: lélek és test, kultúra és anyagi rend között a megfelelő egyensúly és harmónia helyrehozatalát, kíváncsú és sürgető restitúcióját tekintve is. („Lélek és test: együtt a földi élet. Ha a kettő közül válságban van a lélek, mert szabad és természetes életformáját elvesztette, akkor a test világában is bizonyára zavarok vannak.” Test és lélek szoros duális egységének ezt a genuin kíváncsúságát egyébként számtalan formában, s az esszén kívül minden más műfajban is hangoztatja az író; regényben: „...ne éljen többé külön a test és külön a szellem...” [*Ragyog egy csillag*]; drámai színjátékban: „...az ég nincs külön a földtől, mert egyik a másikra borul, és egybeköltöznek, mint a test és a lélek! Isten műve ez!” [*Vitéz Lélek*];

„...a test és a lélek együtt teszik az embert. Nő és férfiú együtt alkotja az emberiséget; s az ég és a föld a világot...” [Hegyi patak]; novellában: „...egy kereszt fénylik a föld felett, a két szára egyenlő: olyan, mint egy pluszjel, amellyel össze akarja valaki adni az eget és a földet.” [Okkersárga Ábrahám] De test és lélek együttes védelmi szempontja analogikusan és metaforikusan ugyanakkor a nemzetegészre, a nemzeti létezésre vetítve „a kard és a könyv” szerepének az egyenrangúságát, a „könyv fegyverének” a felértékelődését is jelenti. [Magyar könyv] – A modernitás identitástépázó (sőt identitáskolonializáló – ld. erről legújabban Dani Erzsébet: *Identitásgyarmatosítás Erdélyben – Identitásdrámák és interkulturális stratégiák a Trianon utáni székelymagyar irodalomban*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016), önazonosság-sorvasztó folyamatai által a „színes és erkölcsös egyéniség helyébe a tömegember lépett, az értelmes és sokszor művelt szolgál, ki felülről veszi azokat a véleményeket, amelyekre dühös meggyőződését alapítja”. Az összhang megbomlott, a vagyongyűjtő „kapzsi vágy” igázta le az életet, a „lehetőleg egyforma és célszerű” házak, városok építésével, az „embert és szerszámokat” tömegben gyártó erőszakkal – s közben „olcsó mutatóvanyokkal” elvakítva a népet, hogy „a kalmárok gazdagodni jobban tudjanak”. Ez a korszak „kultúra helyett társadalmi műveltséget adott nekünk, csillagok helyett géppel kápráztatott, nyugalom helyett rohanást ajánlódékozott, bölcsesség helyett tudományt, természet helyett parkot és állatkertet, Isten helyett aranyat”. („Szórd szét kincseid – a gazdagság legyél te magad”; „A teljes tudás: adat-nélküli” – halljuk ugyanekkoriból *A teljesség felét* komponáló Weöres Sándortól is.) Azaz „egyedül a lélek tesz emberré minket, tartalmánál fogva”, amelynek „színe és jellege van: egyéni színe és magyar jellege”.

Éles történelemfilozófiai és társadalomkritikai fejtegetései Tamásit a kor nagy válságelemző, krizeológiai (értelmiségi-közérzeti) kontextusába helyezik, Hamvas, Várkonyi, Kodolányi, Németh László és a többiek mellett a fősodratú európai gondolkodástörténet közegébe is. Ahogyan például *A mesebeli szellem fenomenológiájához* című 1945-ös értekezésében Carl Gustav Jung értelmezi a mítosz és az archetípusok természetes összjátékában megnyilatkozó emberi lélek mi-

nőségtartalmait, s a vallási képzetek archaikumát is jelentő szellem őseredeti jellegét: szinte ugyanazokat a szavakat is használja a személyiségredukáló eltömegesedés jelenségének a bírálataira, mint Tamási Áron. Figyelmeztetve a „felfuvalkodás” veszélyére, ami „annál nagyobb, minél jobban lebilincseli a külső tárgy az érdeklődést, s minél jobban feledésbe merül, hogy a természethez fűződő kapcsolataink differenciálódásával kéz a kézben kellene járnia a szellemhez kapcsolódó viszonyunknak a nélkülözhetetlen egyensúly megteremtése végett. Ha a külső tárgyat nem ellensúlyozza belső ellentéte, akkor gátlástalan materializmus üti fel a fejét, örült önteltséggel vagy az autonóm személyiség kihalásával társulva, mely utóbbi amúgy is ideálja a totális tömegállamnak”.

A legtágabb horizontú, emberiségtávlatú metafizikai elmélkedések igazolhatják tehát a szűkebb vonatkozású közösségföltő gondolatokat is. Hogy például a „nép élete gazdag és széles, Isten és a csillagok éppen úgy élnek benne, mint a valóságos lények. A népi író éppen ezért csak egyetemes arcú műveket bír alkotni”; „itt egy új világképről van szó. Ennek szerves elemei: az ember, a föld, melyen az ember él, és az Isten”. Hogy „minden nép elvesz, amely magát elveszti”. Hogy „az országhatárok felett van egy lelki és szellemi egység, egy erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és lelki impériumban egyesíti”. Hogy az író „lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirdet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek”. S hogy ha például Erdélyben „a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt részt vesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen s világnézeti különbség nélkül kell védekeznünk”. Annak az írástudónak a megnyilatkozásai ezek, aki az őshagyományba ágyazott egyetemesség jegyében vallotta: mindez az univerzalitás „misztikus és metafizikai vonásokat ad írói műveimnek, melyet mindig ki is akarok fejezni”. Magas- és mélykultúra kodályi, bartóki szintézisével rokonságban, a „nemcsak zeneművészeti, hanem társadalmi, sőt világnézeti” jelentőségűnek tekintett bartóki modell szerinti művészetszemlélet manifestációjaképpen. Czine Mihály szerint is hőse-

ivel Tamási Áron azt példázza, hogy miként „kell élni minden időben, még a setétségben is sugárasan, csillagosan”. Azonban éppen ez az a „remény a bajban”, amely egyre kétségesebbé válik az idők során: eluralkodik a fenyegetettség tudat meg a romló körülmények zord levegője – s fokozódik a veszély mértéke. Ugyancsak Czine Mihály tapint rá: „Tamási még úgy tudta, nem tűnhet el nép, az ábeli lélek, a lelkében igaz ember győz a setétség erőin is, Sütő Andrást múltí máglyákra is figyelmeztette a történelem: elveszhetnek sajnos a tiszták is. Olyan problémákat görget fel a mélységből, amelyekkel Tamási Áron ifjabb éveiben még nem is nagyon találkozhatott.” A poétikai szempontból (a folklorisztikus, fabulisztikus, balladisztikus színjáték minőségjegyeire tekintettel) a leginkább Tamási-párhuzamokat vagy legbőszesebb összehasonlítási lehetőségeket felvonultató *Advent a Hargitán* is fájdalmasan látatja ezt. Tamási ezerarcú lírai varázslata, figuráinak bája és szépsége, fénylő és pazar nyelvisége alakul itt újjá, a mágikus-bűvöletes ősiséghez, a hely szelleméhez való ragaszkodás ígész-tragikus fenségétől (*Ősvigasztalás*) a falakat-hegyeket mozgó tündökletes szerelem örök és tiszta hűségén és transzcendenciáján (*Énekes madár*) keresztül az egzisztenciális súlyú szerepcsere tudathasító gyötrelméig és kataklizmájáig (*Csalóka szivárvány*). De bármennyi is a Tamásira villantó szikrázó kedv és derű, a mitologikus ősbizalom, a határtalan lelki összetettséget tükröző humor és mókázás, sőt olykor himnikus öröm: a dráma egész légkörét döntően a „planctus”-os, gyászos siratóénekszerűség, a „nekünk a legszébbik estét feketeszinre festették” (csángó-kesergős, székely-keserves) közérzete hatja át; a boldogtalanságra, elátkozottságra, az örökös bujdosásra, otthontalanságra, szétszórattatásra kényszerültség, kárhoztatottság borús illúziótlan-sága határozza meg. Ezért is lehet talán, hogy elődjéről szólva Sütő András maga a nyersebb és konkrétabb valóságanyagra, földközeli realitásra támaszkodó író vonásait emeli ki – ezekre a jellegzetességekre élénkebben rezonálva. A plasztikus valóságvonatkozást, az otthonteremtés primer valóságvonzalmait és megkötő empíriáját hangsúlyozza; a varázsos báj és játék könnyedebb zenéjét, kedélyét áthangoló, aláfestő keserű drámaiság komorabb tónusait, a „karmos

kacagás” megbújó riadalmait. S felpanaszolván, hogy mennyiszor kellett megküzdeni „az egész helikoni gárdát” denunciáló rágalomokkal, harcolni a „miszticizmus”, a „nacionalizmus” vádjával támadott Tamási Áron „rendes feltámadásáért” is, és kifejtve, hogy a nagy székely klasszikus („akár a legendabeli honalapítók”) hogyan kereste mindig „az OTTHON felé vezető utakat”, „ár ellen úszva” „a mindennapok tiszta vizeit, s mindig a forrás közelében” – s vigaszt „jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával”. Rámutatva ugyanakkor e „szomorúságos”-„kacagásos” világszemlélet tágasságára, az egyszerre „minden ízében székely és általánosan emberi” tulajdonságaira, regionális, nemzeti és egyetemes látásformák harmóniájára. És kipellengérezve a Tamási negyven évvel ezelőtti farkaslaki temetését kísérő rosszindulatú és ostoba gáncsokkodás körülményeit (de közben, mintegy ellenpontjaként mindennek, közreadva a szertartáson elhangzott lélekemelő népi halottsirató ének Tamási Gáspár lejegyezte szövegét is), s a kilencvenes évek végén szintén és még mindig (most megint, ugyan részben másféle közönyösséggel, „nemzeti nihilizmussal”, „gyökértelenséggel”, széthúzással és külső-belső ellenségességgel szemben) magyarázni kényszerülve a száz éve született Tamási Áron bátor, egy „kollektív árvaságra ítélt emberi közösség” önrendelkezését követelő, „jégtörő gondolatainak” aktuális érvényét; hogy „Emberrek! Mind magyarok vagyunk!” Olyan helyzetben, amikor – az idézett Tamási szellemes szavai szerint – „a háború előtt [...] az a magyar ember volt a nacionalista, aki egy más nemzetiségűnek a fejére ütött; negyvenöt óta pedig az a magyar ember a nacionalista, aki feljajdul, amikor egy más nemzetiségű neki üt a fejére”. És olyankor – az ezredfordulón is –, amikor még mindig a magyarok kiszolgáltatottságán kell borongani; ahogy nyilatkozta: „Az keserít, hogy Erdélyben ugyanazt a magyar sorsot hagyom magam mögött, mint amelyikbe beleszülettem.”

Számunkra mindenesetre csak e két szellemóriásunk életműve is példa és tanítás lehet: hogy mindennek ellenére eltéphetetlen szálakkal érdemes összefonódnunk mindazzal, ami köt és emel: köt a bennünk és emel a fölöttünk lakozó örök értékekhez.

Régi kenyér

Erzsi néni dagasztja, már átjárta a kovász, eres kezéről, lisztezett kezéről leszakad. Megtörli az arcát, megigazítja a kendőt. Erzsi néni református. Erzsi néni a teknőben mintha az Úr kenyérét dagasztaná. Negyven éve? Ötven éve? Hány éves lehetett, amikor édesanyja vajúdott? Újabb testvér volt születőben. A szomszédasszonyok otthagyták a teknő mellett, magára hagyták. Hiszen csak a család heti kenyeke készült, míg a tisztaszobában, a szent szobában az ágyon az anyja vajúdott. Az asszonyok izgatottan sugdolóztak, a bába arcán mélyült a ránc.

Erzsi a teknő mellett állt, és dagasztott. Hány éve is lehet?

Míg egyesek az új kenyérről szónokoltak, valami új alkotmányt emlegettek, az alkotmány ünnepét, a falu vasárnapi ruhában és ünnepi szívvel a temetőkert közepén álló kicsiny templomhoz igyekezett. Szolid, kevésbé harsány viseletben. A férfiak csizmában, fehérben-feketében. A begombolt ingnyak a tisztelet jele. A fehér ingen fekete mellény. Vasaltan, rendezetten. Megmosakodva testben-lélekben. Kalapban, ahogy illik. A lányok haja koszorúban, persze a komoly, eladósorban lévő lányoké. A süldő lányok farkocsa hátul egybefonva. A szoknya felett errefelé nincs kötény. Pörög a szoknya, ringatózik. Keményített, még a szél sem tehetne kárt benne. A színek is a lányok-asszonyok korát és állapotát jelzik. Nincs rózsás hímzés, díszes színek. Csak a lajbi mutat némi élénkséget. Összekulcsolt kezükben imádságoskönyv, katolikusok.

A régi kenyér, a hagyományos, a gondosan dagasztott, a hólyagosra dagasztott, elérte a tökéletesség azon fokát, hogy a család heti kenyeke eltartson és kitartson. Az ünnep előtt, még jókor reggel, kissé megpihen a szakajtóban. A szalmaláng ez esetben nem az állhatatlanság

jele. Felforrósodik a kemence, mire kéménye elhagyja a füstölgést is.

Gondosan kihúzzák az elégett szálak hamuját. Az élet a kalászban terem, a kalászt a búza a szárán hordja. Éréskor a búza megszakad. A kassza éle alatt elválnak az éltető földtől. A rend, mert az aratásban rendet vágnak, kis szünetekkel váltakozva borítja. Aztán csak tarló marad, szűrős és irigy tarló. A cséplőgép, a masina, elválasztja a kalászt a magjától. A búza zsákokba, a szalma asztagba, a pelyva magát porfelhőben a levegőre bizza, majd leülepszik. Amikor a gép elmegy a másik faluba, a szérű csendjében a pelyvát is összegyűjtik, kell a tapasztáshoz. Hogy a ház is ünnepi legyen.

A paraszt régi ember, dolgozó ember. Szereti a földet, a föld életet ad. A búzát a malomba viszi őrleni.

Visszafelé a zsákokban liszt és korpa, mindkettő a maga módján érték. A jószágnak is élnie, növekednie kell, nemcsak az ember gyerekének.

Az ünnepre a nagy, kerek és lyukacsos kenyér, fényes héja alatt komolysága tudatában létezik a kendő alatt. El nem mosolyodna, komolysága jelenti a háza népének a biztonságot. Nem csélcsap és kacér cipő, hogy mindenkire mosolyogjon, és talán már másnapra szikkadni kezdjen. A kenyér egy hét múlva is illatos és foszlós. Régi kenyér, hagyományos, évszázados, és minden héten megújul benne az élet.

A gyülekezetnek van lelkésze, a tiszteletes magára teríti a bocskait, és a szószékre készül. Már a lépcsőről döbbsen visszahátrál, az orgona elhallgat. Ilyenkor illik elhallgatnia. A tiszteletes úr kilép a kövér tornyú temploma kapuján, és a hívei után indul a dombra. A sírokat nem kell kerülgetnie, széles út vezet a temetőkaplnához.

Mert bizony a katolikusok hajléka mégsem nevezhető templomnak. Nem is férnek be a hívek.

A pap a szabadban prédikál, előtte a sokaság, az egész falu.

Új kenyér pihen a kamrában, már kihűlt. A kakas is megadta a húsát a fazékban. A leves tetején sárga cseppekben virít a zsírja. Félrehúzták a tűzről.

De ünnep van, nem is vasárnap, búcsú! A leves is csak pihenjen, a házban senki sem marad a tüzet éleszteni. Az ember lelkében gyújt tüzet az ünnep, a pap élesztgeti.

A pap, a tisztelendő úr, aki a szomszéd városból csak búcsú idején jár át misézni, szépen beszél. Egyszerűen és szépen.

A faluban ma nem léteznek felekezetek, sem pártok. István szent, Szent István.

Lehet új kenyér, lehet új alkotmány, Szent István a pap ajkán és a nép szívébe éled újra.

A faluba nem ért el a fordulat éve, meghagyták azt a módit a városiaknak. Ha így akarták?

A városiak fejüket leszegve hallgatják egy darabig a szónokot, majd egyenként elsomfordálnak. Szégyenlősen, talán egymás szemébe sem nézve indulnak a templomba. Az ország alkotmánya mégiscsak Szent István századok óta érvényes öröksége.

Lekvárfőzés

Klímahisztéria – politikailag korrekt

Villámcsapásként éli meg a nemzetközi közösség az amerikai elnök bejelentését, azt, hogy kilépteti az Egyesült Államokat a párizsi klímavédelmi megállapodásból.

Ha szemléltetni kellene a mai politikai helyzetet, amelyben fokozatosan egyetlen szemlélet kezd érvényesülni a politikai filozófiák teljes térségében a világ államaiban és az államokon belüli politikai mezőkön is, tekintsük az emberi világot egy tengeren lejátsszódó drámának, ahol az országok hajó képében úszkálnak, eredetileg saját céljaikat követve.

Egy-két nagy hajó tisztikarában kiemelkedett egy hatalomra vágyó csoport, amely kalózkodással akarja növelni tengeri uralmát, háborút indít a többi ellen. A már elfoglalt hajókat besorolja armadájába, és azok kötelessé válnak a nagyok szolgálatára állni flottakötelékben. A kalózháború már egy évszázada tart, hovatovább minden szolgálatra kényszerített hajó egyetlen tengeri hatalom szolgálatába kerül.

Egyszer csak egészen szokatlan esemény áll elő. A vezérhajón a kormánykerék mellé olyan kapitány kerül, aki a százéves navigációs szabályzattól eltérő manőverek rendjéről nyilatkozik. A vezérhajón zűrzavart okoz, ami egészen új dolog, és a káosz átáramlik a csatlós hajókra is, megzavarja azoknak a régi rendhez ragaszkodó komprádor kapitányságait is. Nagy viták zajlanak a vezérhajón.

Donald Trump kivezette az Egyesült Államokat a párizsi klímamegállapodásból, amelyet a klímaváltozás elleni nemzetközi összefogás eredményeként 2015. december 12-én fogadtak el Párizsban.

Trump – az elnöki álmoknak még a közelében sem járt, amikor – 2012-ben a Twitteren arról írt, hogy ez az egész csak egy hoax, amelyet a kínaiak terjesztenek, hogy gyengítsék az amerikai ipart.

A párizsi megállapodásban 195 ország vállalta, hogy 2 Celsius-fok alatt tartja a légkör felme-

legedését az iparosodás előtti szinthez képest. A részletszabályokat 2020-ig kell kidolgozni, ami évtizedekre irányt mutathat.

Trump beszédében leszögezte: az Egyesült Államok kivonul a 2015-ben aláírt párizsi klímamegyezményből, de kész arra, hogy tárgyalásokat kezdjen a visszalépés feltételeiről vagy a megállapodás teljes újratárgyalásáról. Az amerikai kormány kísérletet tesz a megállapodás újratárgyalására – hangoztatta az elnök, hozzátéve, hogy a nemzeteknek egyenlően kellene megosztaniuk egymás között a terheket és a felelősséget is. Az elnök hangsúlyozta, hogy a kilépés elhatározásával betartja választási ígéretét, konkrétan azt, hogy az amerikai nép, az amerikai munkások érdekei az elsődlegesek számára.

Trump kijelentette: június elsejétől az Egyesült Államok beszünteti a pénzügyi hozzájárulását a klímamegyezményhez, és nem költi tovább az amerikai adófizetők pénzét a párizsi egyezményre létrehozott Zöld Klíma Alapra sem.

Viszonylag részletesen foglalkozott Trump elnök a gazdasági kérdésekkel. Leszögezte, hogy egy felmérés szerint 2040-ig 6,5 millió állás szűnik meg az iparban, amennyiben érvényesítik a párizsi klímamegyezményben foglalt előírásokat. Közölte: különösen nagy károkat szenvedne a szénipar, amely jelenleg az amerikai energiatermelés egyharmadát adja. Nem reálisak szerinte azok a célok, amelyeket a szén-dioxid-kibocsátásra vonatkozóan az Obama-adminisztráció meghatározott. Donald Trump kiemelte: az Egyesült Államok máris drámai mértékben, 2006-tól mostanáig, 12 százalékkal csökkentette a szén-dioxid-kibocsátását.

Hivatalba lépése pillanatától nagy nyomás nehezedett rá, hogy gondolja újra álláspontját: az amerikai ellenzékől és nagy cégek vezetőitől külföldi kollégáin át Ferenc pápáig többen is próbálták jobb belátásra bírni. Legutóbb Elon Musk Tesla- és SpaceX-vezér írta ki a Twitteren, hogy ha Trump kilép az egyezményből, akkor ő az el-

nők gazdasági és gyártási tanácsadó testületéből lesz kénytelen kilépni, ahol éppen azért van jelen, hogy hasson Trump döntéseire. Az elnök, a szicíliai G7-csúcstalálkozón a világ több vezetőjével egyeztetett a többi között a klímaváltozásról is. Közvetlenül a találkozó után Angela Merkel nyílt csalódottsággal nyilatkozott, és később is arról szólt, hogy a párizsi egyezmény történelmi siker ugyan, de az amerikai küldöttséggel folytatott viták világossá tették, hogy az egyezmény végrehajtásához „hosszú és rögzös út vezet”. Ezek a viták is jelzik, hogy egyre inkább véget ér az a korszak, amelyben Németország és az Európai Unió teljes mértékben támaszkodhatott partnereire – mondta a német kancellár.

Trump visszavonulása a klímaegyezményből nemcsak a világ, de saját támogatói számára is sokkoló – a kifejezett vélemények szerint. Bár stábja jelenleg még nem szólalt meg az ügyben, tudható például, hogy védelmi minisztere létező folyamatnak tartja a globális felmelegedést, amely szerinte Amerika katonai érdekeit is negatívan befolyásolja. James Mattis úgy véli, a környezeti változások globális szinten okoznak instabilitást, és így közvetlenül és rövid távon érintik az Egyesült Államokat.

De ugyanígy hisznek a globális felmelegedésben és annak veszélyeiben Amerika legnagyobb cégeinek vezetői is. Egy sor republikánus szenátor azonban nyíltan kiállt az elnök mellett.

„A döntés hiba volt Amerika és a bolygónk szempontjából is” – nyilatkozta Emmanuel Macron, aki Amerika tudósaihoz, mérnökeihez, vállalkozóihoz és felelős polgáraihoz intézte beszédét. Arra kérte őket, hogy fogjanak össze, és közösen dolgozzanak ki megoldásokat a klímaváltozások elkerülésére. „Az Egyesült Államok hátat fordított a világnak, de mi nem fogunk hátat fordítani az amerikaiaknak” – mondta egy beszédében az elnök, írta a Telegraph.

– Trump döntése olyan, mint egy pofon – érkezett Trump döntésére a reakció a legmeglepőbb helyről, a Vatikánból. Marcelo Sánchez Sorondo püspök egyenesen odáig ment, hogy kijelentette: „Azt állítani, hogy olajra és szénre kell támaszkodnunk, olyan, mintha valaki azt állítaná, hogy a Föld nem kerek. Trump abszurd döntését nem más, mint a pénzcsinálás vágya diktálta” – nyilatkozta a Reutersnek a Pápai Tudományos Aka-

démia vezetője, kiemelve, hogy vélhetően az olajlobbi áll a döntés mögött.

Közismert, hogy Ferenc pápa igen határozottan foglalt állást a globális felmelegedés elleni harcban. Trump látogatásakor a 2015-ös enciklikus levél egy példányával lepte meg az elnököt. A levél a környezetvédelem fontossága mellett azt is hangsúlyozta, hogy az éghajlatváltozást az emberi tevékenység okozta. Trump korábban többször kijelentette, hogy nem hisz a globális felmelegedésben. „Ez tragédia mindannyiunk számára” – nyilatkozta Marcelo Sanchez Sorondo püspök.

„Az Európai Unió és Kína minden korábbinál fontosabbnak tartja a fellépést a klímaváltozás ellen és az átállást a tiszta energiára” – olvasható a nyilatkozatban, amelyet Li Ko-csiang kínai kormányfő, valamint Donald Tusk, az Európai Tanács és Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke írt alá.

Németország, Franciaország és Olaszország nem sokkal Trump bejelentése után közös közleményben utasította el Donald Trump elnök elképzelését a klímaegyezmény újratárgyalásáról. Ebben nyomatékosítják, hogy „visszafordíthatatlannak tartják a Párizsban tető alá hozott megállapodást, és szilárdan hisznek abban, hogy az egyezményt nem lehet újratárgyalni”. Szerintük az egyezmény végrehajtása fontos gazdasági lehetőségeket teremt a globális növekedéshez. Angela Merkel az ügyre reagálva azt mondta: Az USA kilépése nem veti vissza az éghajlatváltozás megfékezéséért folytatott küzdelmet, „éppen ellenkezőleg, az eddiginél is eltökéltebben fogunk össze”, hogy „sikeresen megbirkózzunk az egész emberiség előtt álló olyan kihívásokkal, mint a klímaváltozás”. Mint mondta, az elnök döntése „rendkívül sajnálatos, és akkor még nagyon visszafogottan fogalmaztam”, majd hozzátette: „Azt mondom mindenkinek, akinek fontos bolygónk jövője, hogy menjünk tovább együtt az úton Földanyánkért.”

Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke hasonlóképp reagált a történetekre. Megingathatatlan az unió elkötelezettsége a megállapodás mellett – jelentette ki. Juncker arra is kitért, hogy egyre fontosabbá válik a kapcsolat Kínával, mivel az USA a jelek szerint el akarja vágni magát a világtól.

Áder János köztársasági elnök is kifejtette véleményét. *„Párizs óta komoly konszenzus van, még akkor is, ha ezt az új amerikai elnök felrúgni látszik. Korábban is már összeültek országok vezetői, hogy az eddig tárgyalt problémákra – a szén-dioxid-kibocsátás és a földfelszíni hőmérséklet emelkedésének csökkentésére – megoldást találjanak, azonban ezek sikertelenek voltak, látszateredmény született. Párizsban senki nem vitatta a politikusok közül – azok sem, akik ezt korábban megtették –, hogy valóban 99%-ban az emberi hatásnak tulajdonítható a klímaváltozás. Ha ez ellen nem teszünk, nagy bajban leszünk, közösen kell fellépni ellene”* – hangsúlyozta a köztársasági elnök. Megszületett egy döntés, ha azt mindenki betartja, akkor elkerülhetjük a 3 Celsius-fok felmelegedést. Ugyanakkor további intézkedésekre van szükség – tette hozzá Áder János.

Végtelenségig idézhetnénk a *„légköri felmelegedés az emberi tevékenység következménye”*-hit melletti megvallásokat. Annyi energiát fektetett bele ennek a teóriának az érvényesülésébe a nemzetközi politikai közösség a múlt század '60-as évei óta, mint a múlt század elején a kommunizmusnak mint az emberi életforma felsőbbrendű fokozatának elismertetésébe. A praktikus oldala ennek az elméletnek az, hogy minél több állam kerüljön elkötelezettségi állapotba valamilyen egységes nemzetközi feladatrendszerben. Olyan erős és kitartó nemzetközi nyomás alatt született meg fél évszázados szervezkedésben a klímaegyezmény, hogy bármilyen szembenállás olyan elítélésben részesül, mint amilyenben részesülnek a demokrácia nevében elkövetett cselekmények kritikussai. Ez tette nemzetközi politikai kötelezettséggé az egyébként a maga nemében földtani szakkérdést. A lényeg a nemzetközi politikai elkötelezettségen van, ebből kell minél több a liberalista elvek monopol érvényesüléséhez.

Donald Trump klímaügyi lépése és még számos egyéb eddigiektől eltérő megnyilatkozása az évszázada folyamatos amerikai politikai gyakorlat jellemzőivel való szembeszegülés jeleit mutatja.

A fentebb szemléltetésül szolgáló armada US vezérhajóján taktikai válság alakult ki, az új kalózkapitány megtagadott egy olyan, évtizedes szorgalommal felépített szolgálati szabályzatot, ame-

lyet nem lehet egyetlen szövetkezett (szatellita) államnak sem kétségbe vonnia, amelyet engedelmesen végre kell hajtania. Ez az amerikai elnöki lecsatlakozás az euróatlanti szerkezet függőségi rendszerét rombolja. És most éppen a függőségi viszony két leghűségesebb kiszolgálója, a német és a francia hajó komprádor parancsnoka háborodik fel a vezérhajón történeteken.

A fejlemények jobb megértésére szolgálnak a klímaváltozás szakmai kérdéseivel foglalkozó alábbi írások.

Petz Ernő

A klímavédelem baloldali politika
(Rövidített változat)

Több mint érdekes Lukas Webernek a *Basler Zeitung*-ban megjelent, az *Ideák harca* c. cikkének az a végkövetkeztetése, hogy a jelenleg tobzódó klímapolitika a baloldali eszmékből vezethető le. Paradoxnak tűnik, hogy a szocializmus ideológiája a berlini fal leomlásával nem szűnt meg. Noha a baloldal mindvégig kisebbségben maradt, 1989 után a nemzeti politikában mégis balratolódás tapasztalható, ami nem magyarázható csak a baloldal előretörésével, hanem a polgári oldal világnézetének megváltozásával.

Az 1960-as években a baloldal domináns megnyilvánulása a diákmozgalmak környezetvédelmi követeléseiben jelentkezett. A jobboldal is szükségét látta az ökológiai mozgalomhoz való csatlakozásnak, de inkább a természet- és tájvédelem területén.

Az *Energiewende* ideológiai gyökerei az 1968-as mozgalmak környezetpolitikájára, a *„Növekedés határai”* megjelenésére és a '70-es évek olajkríziseire vezethetők vissza. Az 1968-as mozgalmak a marxizmus befolyása alatt indultak, az osztályharc és a forradalmi eszméktől befolyásoltan, hedonista jelszavakkal. A forradalmi hevület a kapitalizmus és a hagyományos közösségek: a család, az egyházak és a nemzet ellen irányultak, módszereik a dekonstrukció, a gúny és a rombolás. A baloldali (liberális) gondolkodás a kultúrán keresztül beszivárgott a társadalmi és polgári rétegekbe, az élet minden területébe.

1972-ben megjelent az 1968-ban alapított *Római Klub A növekedés határai* című könyve, amely számos tudós és ipari szakember közre-

működésével nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy felvázolja, elemezze és értelmezze „az emberiség helyzetét”, ökonómiai, ökológiai és szociális szempontok szerint. Ezzel a könyvvél bevonult a tudományos- és a közéletbe a globális veszélyektől való félelem. Egyik idevonatkozó megállapítása, hogy az emberiség egy klímakatasztrófa felé halad. Ettől kezdve egyre erősödnek az ökológiai mozgalmak.

Az ökológiai mozgalmakkal együtt különböző szellemi irányzatok is megjelennek, mint a pacifizmus, a feminizmus és különböző spirituális-vallási eszmeáramlatok (mint pl. a *New Age*). Ettől kezdve a technikát és a civilizációt romboló erőként jelenítik meg.

Mindezek befolyása érdekes módon megjelenik az Energiewendének nevezett új energiapolitikában: a szinte osztályharcos bizalmatlanság az energetikai ágazatokkal (különösen a villamosenergia-iparral) szemben, az energiaellátás átalakítására irányuló forradalmi fanatizmus és ezek súlyos következményeivel kapcsolatos teljes érzéketlenség. De megmutatkozik az atomenergiával és a klímaváltozással kapcsolatos félelmekben (félelemkeltésben) is. A baloldal és a zöldek azért támogatják szinte azonos módon, feltétel nélkül az Energiewendét, mert azonos világnézeti alapon állnak. Annál meglepőbb, hogy gondolkodásmódjuk a tradicionálisnak tekinthető természet- és tájvédelem területén a polgári körökbe is befészkelődik.

A '68-as mozgalmak a kultúra területén fejtik ki erős hatásukat, változásokat generálva nemcsak az egyetemeken és iskolákban, hanem a médiában és az állami szférában is. Kritikájuk elsősorban a polgári ideológia ellen irányul, azt téves tudatúnak bélyegezve. Mindez a marxizmusból vezethető le, de elméletileg és ideológiailag fejlettebb és retorikailag agresszív.

Megállapítható, hogy a polgári pártokba beszivárogtak a balos ideológiák, ideológiailag kapituláltak. Ez teljesen nyilvánvalóvá válik az energiapolitikában. Nyugat-Európában az eredetileg baloldali atomerőmű-ellenességet a jobboldal viszi győzelemre, a környezetvédelmet kitágítják klímavédelemmé (noha a klímát nem kell és nem lehet védeni), a hamis klímavédelmi célok leple alatt (klímakatasztrófákat vizionálva) pedig átalakítják teljesen az energiatermelés struktúráját.

Mindez a parlamentek és az államok közreműködésével és irányításával. Így jutunk el a gyökerektől az új energiapolitika által létrehozott szélerőműtornyok („szélerőműparkok”) erdeéig.

Ez a folyamat legkarakterisztikusabban Németországban zajlik, ahol az *Energiewende* kitalálója és következetes megvalósítója maga Angela Merkel kancellár asszony. Úgy tűnik, hogy Lukas Weber írásán érdemes elgondolkodni. Mindnyájan az ideológiák háborúinak eszközei és áldozata vagyunk.

Érdemes talán ideidézni (a gondolatok hasonlósága okán) Techet Péter jogász, újságíró cikkéből néhány mondatot:

„Angela Merkel 16 éve keresztény-demokrata pártelnök, és majdnem 11 éve német kancellár: ezalatt sikeresen szorította le a pályáról a liberálisokat, és tette frusztrálttá a baloldalt. Merkel politikája nem az elvekről szól, hanem a hatalom megtartásáról és a demokrácia kiüresítéséről. Azzal, hogy a CDU/CSU-t betolta egészen a bal-középig, és átvett az atomenergia-ellenességtől a humanista menekültpolitikáig számos baloldali követelést, de közben sikeresen megőrizte a CDU/CSU hagyományos konzervatív szavazóbázisának nagy részét is, alternatívátlaná és gyakorlatilag leválthatatlanná tette magát.”

Visszatérve az eredeti cikkekre: úgy tűnik, hogy a Merkel-féle Energiewendét koppintották le Svájcban is.

(Dr. Petz Ernő ny. vezérigazgató, a Paksi Atomerőmű Zrt. Energiapolitika 2000 Társulat alelnöke)

Petz Ernő

A veszély a klímaanarchizmus

(Rövidítve)

Áder János köztársasági elnök úr felszólalása az Országgyűlésben (2016. május 10): *„Ma már nyugodtan mondhatom, hogy 94 százalékos tudományos konszenzus van abban, hogy mindaz, amit látunk, mindaz, amit klímaváltozásnak nevezünk, az emberi tevékenység következménye.”*

Hát menjünk szépen sorjában:

1. A klímaváltozás nem az emberi tevékenység következménye.

Bolygónk klímája, a klímaváltozásokat jellemző paraméterek nagyon sok hatás következmé-

nyeként térben és időben állandóan változnak. Az egyik legfontosabb paraméter a hőmérséklet. Az Antarktiszon levő Vosztok és EPICA állomások jégdugóvizsgálatai alapján a hőmérséklet-változás a megelőző 450 000 évben rekonstruálható. Két egymástól teljesen független vizsgálat meglepően egyező eredményre vezetett. A hőmérsékletváltozás -10 Celsius-foktól $+4$ fokig terjed, amelyen belül négy teljes nagy (melegedési és hűlési) periódus figyelhető meg, amelyekre fűrészfogszerűen sok-sok kisebb-nagyobb melegedési, majd lehűlési szakasz rakódik, statisztikusan váltakozva. A változás folyamatos, ezt követően sem lesz másképp. E fontos kutatási eredményeket a mai klímatudomány elfogadja. Ismeretükben akár néhány évtizedes vagy évszázados hőmérséklet-emelkedés alapján (közel 3, 4 esetleg 5–6 Celsius-fokos) további globális hőmérséklet-növekedést vizionálni, bizony, bátor dolog.

Végül megemlíteném, hogy a klímaváltozás és a rövid távú időjárás-változás, mint ahogy a klímakutatás és a meteorológia tudománya, nem keverhető össze.

Nézzük a szén-dioxid és a hőmérséklet-változás kapcsolatát:

A riasztó elképzelés szerint: a szén-dioxid-koncentráció és a globális hőmérséklet változása a tüzelőanyagok egyre növekvő felhasználása következtében jön létre.

Ami a legfontosabb: a szén-dioxid nem környezetkárosító gáz, a növényvilág létezése óta a fotoszintézis révén minden élet egyik ősforrása, hiszen a fotoszintézis során keletkező szerves anyagok (így a fosszilis energiahordozóink) széntartalma a légkör szén-dioxidjából származik.

Bűnössé nyilvánítani pedig csak az elemi fizikai ismeretek hiányából lehetséges, ugyanis sugárzási paramétereit alapján csak gyengén üvegházhatású gáz, tehát nem lehet oka a prognosztizált globális felmelegedésnek. Számos kísérlet igazolja, hogy a légkör szén-dioxid-koncentrációjának emelkedésével nő a növények fejlődése, ami az élelmiszertermelés szempontjából fontos felismerés.

A 94 százalékos tudományos konszenzus létezésének feltételezése téves. Ez a magas szám csak a politikusokra és kormányokra érvényes, akik/amelyek aláírták a párizsi klímaegyezményt,

és akik/amelyek nagy igyekezettel ratifikálni fogják a parlamentekben. De hát ők nem tudósok, és ezért a vitatott kérdés szakmai megítélésében nem illetékesek, függetlenül attól, hogy a klímapolitika alakításában a szerepük döntő és meghatározó. De a felelősség viselése is az övék.

A szakemberek...

A kérdésben illetékes szakemberek (klímakutatók, fizikusok, meteorológusok, óceánkutatók stb.) többsége nem ért egyet a „hivatalossá” nyilvánított klímavédelemmel. Ők a „klímaszkeptikusok”. Könyveik, publikációik, nyilatkozataik, tiltakozásaik több ezerre tehető. Ma már szervezetek, honlapjaik vannak, külön klímakonferenciákat is tartanak (ahonnan a klímahívő szakemberek tüntetően távol maradnak), az ellen-IPCC-t is létrehozták. Több kátét, memorandumot tettek közzé, ezek közül olyat is, amelyet negyvenezren írtak alá. Közöttük több Nobel-díjas is van. A Nobel-díjasok múlt évi találkozásán a 65 jelenlevőből 29 nem írta alá a párizsi klímacsúcs támogatására előkészített nyilatkozatot. Tehát a 94 százalék semmiképpen sem stimmel. Egy viszont bizonyos: a médiumok nagy része szélsőségesen diszkriminál, a klímaszkeptikusok nem kapnak vagy alig kapnak lehetőséget véleményük megjelenítésére. A kérdés jogosan feltehető: miért?

A „klímaalarmizmus” szerepe a legvisszatasztítozabb a klímavédelemben. Ha ugyanis nem korlátozzuk az egyébként megalapozatlanul prognosztizált globális hőmérséklet-növekedést, akkor annak, ugye, „meglehetősen súlyos következményei lehetnek” – ez a fentebb idézett parlamenti felszólalásból sem hiányozhatott. Súlyosnak valójában az ítéltető, hogy félelemkeltéssel próbálják az egész emberiséget a hamis klímavédelem mellé állítani, annak céljait és intézkedéseit elfogadtatni. E helyen csak egy-két „veszély” cáfolatára térhetünk ki.

Friss műholdas mérések kiértékelése alapján (University of Alabama – Huntsville) az átlagos érték gyakorlatilag változatlan. Tehát annak ellenére sem nő a hőmérséklet, hogy a szén-dioxid-kibocsátás az utóbbi évtizedekben jelentősen emelkedett. A két paraméter között nem állapítható meg szoros korreláció, amint azt a klímavédelem ideológiája állítja.

Az óceánok (a világ sok táján mért) vízszint-jének adatait az 1850-es évektől kezdődően mérik. Láthatóan az emelkedés folyamatos. Lineáris regresszióval talán két tartomány megkülönböztethető: az 1950-es évekig terjedő időszakban 2,47–3,17 mm-es átlagos éves emelkedés, az azt követő időszakban 2,80–3,42 mm-es éves emelkedés állapítható meg. Tehát nem igazolható a klímavédelem alarmizmusa, mivel ez esetben sem állapítható meg szoros korreláció az exponenciális jelleggel növekvő szén-dioxid-koncentráció és a tengerszint változása között. Ugyanezt igazolják az Európa nyugati partvidékén működő mérőállomások adatai is.

Ehhez hasonló mérési eredmények ismertek az óceánok állítólagos elsavasodásával kapcsolatban. A leginkább illetékes vegyészek sem tartják igazolhatónak, hogy a szén-dioxid-kibocsátás olyan mértékű elsavasodást okozhatna, amilyen-nel a klímavédők riogatnak, miközben köztudott, hogy az óceánok pH-ja bázikus. Egyébként az óceánok gázoldódási, hőmérsékleti, ökológiai és áramlási folyamatai olyan mértékben összetettek, hogy azok rendszerszintű prognózisa egyszerűen lehetetlen.

A napfolttevékenységgel foglalkozó klímakutatások szerint szoros korreláció mutatható ki a napfoltok számszerű alakulása és a globális hőmérséklet között, aminek alapján valószínűsíthető, hogy egy hűlési periódus következhet.

Mindezeket összevetve nagy merészség azt állítani, hogy az emberi tevékenység okozza azt a hőmérsékletnövekedést, amely bizonyítottan nem is létezik. Ezért jogosan beszélhetünk klímaideológiáról (klímavallásról) és klímahívókról (klímaalarmistákról).

Mibe kerül a klímavédelem?

A klímavédelem mögött hatalmas szervezőerő, hatalmas hittérítő és működtető szervezettség, összefogás, kommunikációs hatalom létezik, amelynek egyetlen vásárlóereje a pénz. Hogy világviszonylatban mibe kerül, még felbecsülni is nehéz. De talán elegendő, ha a klímavédelem zászlóshajójának tekinthető Németország adatait hívjuk segítségül. A klímavédelmi intézkedések ugyanis itt jutottak a legmesszebbre, Angela Merkel kancellár asszony vezényletével, a 2000-ben elfogadott megújuló törvény (EEG) alapján. Itt hirdették meg az energiapolitika re-

formját (Energiewende), amelynek intézkedéseit egyoldalúan és szélsőségesen (az energetikai szakma teljes kirekesztésével) a klímapolitika célkitűzéseiből vezették le. Így jött létre az ún. közös klíma- és energiapolitika, amelynek fő célkitűzése a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése, végül a fosszilis energiahordozók teljes kiszorítása (dekarbonizáció). Ennek szellemében eddig, jelentős támogatással 84 000 MW szél- és nap-erőműi kapacitás létesült, miközben a világhírű nagy német energiaóriások tönkrementek.

A költségeknek a fogyasztókra való áttérhelése miatt Németországban jelentősen emelkedtek a fogyasztói áramárak. Azokban az országokban magasabbak az árak, ahol a nap- és szél-erőműi kapacitások kiépítettsége a legnagyobb.

Nagyon nagy baj, hogy Németország (dominanciájával) rákényszeríti a klíma- és energiapolitikáját az Európai Unióra, és az szolgálékien követi is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a klímavédelem bizony nagyon sokba kerül, ami két okból is tragikusnak tekinthető. Egyrészt, hogy e hatalmas kiadásokat egy tudományosan nem megalapozott célkitűzés elérésére, nevezetesen a légköri szén-dioxid-kibocsátásának csökkentésére fordítják. Másrészt megbocsáthatatlan bűn, hogy ez a horrorális összeg nem fordítható igazi környezetvédelemre, és az emberiséget sújtó égető problémák megoldására. Cui prodest? Ez kiknek az érdeke?

És mi lenne mindebben az értelmiség szerepe és feladata?

Mert, hogy mi a szerepe a tőkés társaságoknak, azt nagyjából sejtjük, de hogy a politikusok és a kormányok miért sorakoztak fel ilyen egysegesen egy hamis klímavédelem mellett (l. pl. G7-ek zárónyilatkozatai, párizsi klímacsúcs és az egyezmény aláírása), az bizony érthetetlen.

Hát egyetlen legény sincs talpon e vidéken? Legalább arra fel kellene figyelni, hogy egyáltalán nincsen párbeszéd az IPCC klímatudósai és a szkeptikusoknak bélyegzett klímarealista szakemberek között. És a politikusok sem kíváncsiak a klímarealisták véleményére. Ez az állapot több mint aggasztó.

Parlamenti képviselőinktől megkérdezem: tudják-e, hogy „elsők között” tulajdonképpen mihez adták szavazatukat a párizsi klímamegállapodás ratifikálása során?

Konyhámba ventilátort ruháztam be, és nézzétek, megfiallott (1–5.)

1. Mint bolygó portugál

*

Ventilátor az ablak előtt. Csóválja fejét, és rá sosem unva csak ismételteti újra meg újra fél napon át, sőt hogyha bekapcsoltan feledem, tán túl az időtlen időknek idétlen végezetén is balról jobbra, meg újfent visszafelé gyakorolva azt az egyetlen mozdulatot, mely a tiltakozásé, és amit egykori haszna reményében beletáplált régen csődbe jutott gyártója, ki nem tehet arról, hogy más kunsztra e szerkezetet már nem tanította, merthogy a legfelső emeletről dobta magát le szégyenből fakadó ötlettel az utcai köre. Szétfreccsent hasa alja szalonnáján nyalakodtak jó szimatú macskák és kóborló kutya-falka. Aztán jött csak a tréler, tartályos locsolóval... Júliusi hőség ellen ugyan mire jó ez a szellő? Csüggetegen forgatja szobám állott levegőjét. Hőérzetre hatással nincsen. A homlokom izzik. Hipnotikus tagadását átveszi tőle a tarkóm. Lázhullám ragad el, mint néhai *Vasco da Gamát*. Értem. Örök bolygópályára taszít a *Remény Fok*.

**

2. Szapphó a ventilátor előtt

Pálmalombbal hajladozó leányok hűlt helyén már váltakozó feszültség hajtja lélek nélkül a gép lapátját körbe forogni.

*

Villanyórám jelzi a tartozásom,
és az áramdíjat a cég behajtja
banki számlámról negyedévre bontva
úgy, ahogy illik.

Zümmögését szokja fülem, nem érzi.
Combtövében fű sose nőtt, se hónalj-
szőre nincsen. Pézsmaszagot nem áraszt
hívogatóan.

*

Persze jó, hogy semlegesen tekint rám.
Nincs szemében undorodás irántam.
Gondolatban meg nem irigyli tőlem
vágya világát.

**

3. Shakespeare a ventilátorba bámul

Mint hetyke csöpp ficsúr, csípőre tett
kézzel forog hosszanti tengelyén.
Lapátja körbe jár, és módfelett
szorgalmasan sóhajtozik felém.
Kretén, se kerge nem vagyok; tudom:
voltok és némi *amper* kergeti
e ciklikusra tervezett úton,
s hogy ellenállás alig fékezi.
Nem gondolom ugyan, ámde hiszem,
hogy készítése immár meg nem áll
még akkor sem, ha megpihenne bár,
mert hajtója nem cink- és rézelem,
s hogy lenge léggel küldi áramát,
mely rám irányul, soha ellenem.

**

4. François Villon irigyli a ventilátoromat

Konyhámnak ajtajában áll.
Rábök a krumplimaradékra,
mint aki régen nem zabált:
– Adjál! Ne lökjed a moslékba!
A gyomrom bűzös vályogtéglá.
Nálad bőfizni sem merek.
legfeljebb loppal néha-néha,
mert lebuktat egy szélkelep.

*

Rossz lőrebor és éhhalál
veti be csontvázam a sírba.
De itten szemem-szám eláll,
és folyvást elfakadok sírva,
ha rá gondolok: nem lesz nyírfa
ládám, csak falevél fedez,
mely Ádám pöckén addig bírta,
míg el nem fújta szélkelep.

*

A nyár aszalni visszajár.
Telente fázom fogvacogva.
Rajtad olyankor prémkabát,
s van, kinek verset mondjál tollba;
nekem fityingem sincs sehonnan
villanyra, te meg szenderegysz
a napsütésből kiragyogva,
hisz eldajkál a szélkelep.

*

Doki! Léghondi ablakodban,
vagy ventilátor, s te mered
pofád kinyitni nyomorodra?
Te, kelekötya szélkelep!

**

5. A ventilátor mint nőideál

Következő kísértetem *Francesco
Petrarca*. Daloskönyvét bedzsként hordja.
Bort szimatolni érzékeny az orra,
s a lányok illatára is. *Trecento*.

*

Legyezőcskémet dicséri *crescendo*.
Hozzálát *pianissimó*ban szólva,
majd felerősít leküldvén torokra
a vocét, s hajlítja *diminuendo*:

*

– Masinád filigrán, mint drága Laura,
ki tizenegyszer fogant Sade urától,
de belehalt e verses vonzalomba.

*

Úgy volt vele, a költő majd kilábol
a szenvedélyből; s rálegyintett arra,
hogy mi sarjad saját *szadizmusából*¹.

Szeged, 2017. április

¹ A szadizmusnak nevét adó *de Sade márki Hugues de Sade* feleségének, vagyis Petrarca Laurájának 400 évvel későbbi leszármazottja volt.

Hegyi falu

Főnix-példázat – magyar módra

Közmondásosan sokszor leégett – sohasem építették korszerűen újjá. Meghúzódott a Mátra alján egy sokáig jelentéktelen város, a Kárpátok északi koszorúja legkisebb ívének árnyékában. Rövid ideig megyeszékhely is lehetett, a megyeház barokk palotája aztán lovardává változott. Az első huszadik századi világégés kései szakaszában senki sem gondolhatta, hogy éppen ez a város válhat példázatos sorsával a tisztességes modern magyar város modelljévé. Viharok közepette, embervesztés sokasága idején, Zsarátnok városok „zsebre váglak” korrupciós légkörének levegőjében az emberi tisztánlátás és becsületesség vállalása segítségével. A világháborús összeomlás, a trianoni válság, a gazdasági infláció és a spanyoljárvány közepette példát mutatott. Mert néhány felelős ember úgy vállalta újjáépítésének feladatát, hogy azzal szembefordulhatott a pusztító árral, amely egész Európát előntötte. Emelt fejjel, tisztességgel, tenni akarással emelték ki ennek a városnak az újjáépítését az általános leromlás közepette. Egy trónját vesztő király, egy fővárosi városszervező és egy újonnan választott polgármester bebizonyította: lehet becsületesen megújítani otthonunkat, megvédeni, és „szebbé tenni, mint volt”.

A huszadik század nem egy pusztító vészt zúdított a világra, mégis a világ mindig is hasonlóan pusztító vészekkel (törökkel, tatárral, nyugatival, keletivel éppen Magyarhonban, ebben a huzatos Kárpát-medencében) állandóan szembenézve élte történetét. És hogy ez a történet végül is eddig a megmaradást jelképezhette, annak egyik példája éppen a gyöngyösi tűzvészt a város felvirágoztatásával túlélő építéstörténete lehetett. Koronatanú lehettem, forgószél hozott bennünket is az újjáépítők újabb nemzedékével, és magam is itt tanultam meg, apám munkásságát figyelemmel kísérve, milyen eredményt mutathat fel a tisztességes munkálkodás.

Tizenhárom éves koromig Gyöngyösön éltem. Abban a városban, amelyet a nagy tűzvész után körzővel-vonalzóval terveztek újjá, amely az utolsó magyar királynak a látogatásától számíthatta létezését, akárcsak elődje, Szeged városa. A nagy háború vérzivatarában egy pillanatra az emberség és szolidaritás példaképe lehetett ez a látogatás, ahol a Szegedet felépítő-megteremtő Tisza család utolsó nagy személyisége is jelen volt még ugyan a király kíséretében, de akiről már senki nem emlékezik meg a leírásokban, pedig a visszaút során ekkor alkonyult be a család történelmi szerepe, és Gróf Tisza István bukásával előrevetült a nemzeti összeomlás rémképe. A kíséretben ő ekkor már csak árnykép lehetett. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukása, a Kárpátok hegykoszorújának, a Tátrának és a Fátrának a leválása valahogy ezzel a keservesen megélt pár napos rettenettel és katasztrófával kezdődött. A pusztulás képe láthatóvá tette, amitől a magyarság óvó szellemei évszázadok óta féltek. A gyöngyösi tűzvész lángjainak képe, majd a kormos roncsok talán éppen ezért vonzották magukra a félő nemzet egészének figyelmét, a város átélte szörnyűség a halálsikolyos világégésben mintha megsokszorozta volna jelentőségét. A kortársak figyelmében pár napig nem a világomlás élt tovább, hanem egy város feltámadásának és újjáéledésének látomása. Szeged korábbi, Ferenc József idején felvirágzó újjáépülése a világ nagyvárosainak összefogását ünnepelte, és a kiegyezés diadaláról adhatott monumentális képet az utókor számára. Gyöngyös pusztulása a vesztesek iránti együttérzés képeit őrizte meg – mintegy borostyánkőbe fagyva – az utódok emlékezetében. A Nagytemplomban, ahová kisiskolás korunkban osztályonként sorakozva a vasárnap reggeli szentmisére vonulva, majd az első áldozás emlékét őrizve éltük át az állva hallgatott ájtatosságot, ha felnéztem,

ott láttam a királyi pár freskón megörökített képét, amint részvétlátogatásra megjelentek együtt érző szeretettel a pusztulást szimbolizáló városba. A képet a meghatott fejet hajtásról a világot előntő szenvedés előtt. Száz évnek kellett azóta eltelnie, hogy ismét értelmet kapjon az utolsó magyar király hatalomnélküliségében is hatalmas erő sugárzó emberi alázata. Nem uralkodói érdeme, de emberi nagysága. A fejet hajtás gesztusa a szenvedés előtt. Dosztojevszkiji pillanat. Emberi búcsúzás a magyarságot gyarmatként vágyó Habsburg-dinasztia és uralmi hagyomány emberséges képviselője részéről. Amikor ha már uralkodóként nem hagyhatott emléket maga után egy szerencsétlen sorsra ítélt király, megkísérelte, amit emberként és keresztényként még megtenni kötelességének érzett. A nagypolitikában az akkori Benedek pápáéval hasonló törekvéssel békét akart teremteni – nemzetfarkasok között –, emberként eljött hát egy elhamvadott város túlélőit életre buzdítani: reményt sugározni. És csodát teremteni. Utolsó általa szentesített törvényében éppen a nagy magyar királyok emlékezetes példáit zárhatta. Az újjáépítés kereteit teremtette meg, mielőtt kilépni kényszerült a nem rá szabott sors csapdájából.

„E törvény és végrehajtási rendelete a maga témakörében abban az időben a legkorszerűbb volt, aminthogy az elveit általánosító városrendezési törvény, az 1937. VI. tc. is még mindig az élen haladt. Sajátságos véletlen, hogy a régi Magyarország utolsó törvényhozási alkotása a legelső haladás jegyét viseli magán. Egy másik különös véletlen, hogy a »Gyöngyös város újjáépítéséről és rendezéséről« szóló 1918. XXIII. tc. volt az utolsó törvény, amelyet IV. Károly, mint király szentesített” – így méltatja utóbb a Kádár-korszakban kiadott emlékezéseiben a város – önként vállalt feladatként – kinevezett újjáépítési kormánybiztosa, Harrer Ferenc Gyöngyös város feltámasztásának nagy körültekintéssel összehozott törvényesítését (*Egy magyar polgár élete – visszaemlékezések*. Bp., 1968 – innen idézi a centenáriumi kiadvány is).

A Szent István-i királyság utolsó ténykedése cselekvő emberként is a magasba emelhetette az évezredes szerepet betöltő embert. A király egyetlen még lehetséges és magasztos tétével búcsúzott: az építés mellett állt ki. Az első szent

király vállalását a maga emberi hivatásteljesítésével fejezte be. Ha már uralkodni képtelen volt, emberként az életszentség példázatával búcsúzott a szereptől, amelyet a sors ráerőltetett. Boldog Károly ezen a napon, ezzel a látogatással és az ezt követő törvény elősegítésével magának a királyságnak a szerepkörét mentette meg a jó emlékezet számára. Szobra a gyöngyösi Nagytemplom benső terében méltán jelenhetett meg napjainkban. Példásan búcsúzott emberként attól a közösségtől, amelyik ezt a szereplését elfogadhatja az emberi példázatosság valóban fenséges megjelenéseként. Csak megköszönhetjük keresztény emberi ténykedésének, hogy az utolsó magyar király nem méltatlanul búcsúzott Szent István örökségétől. Ha a világbékét megteremteni már nem lehetett ereje, de még megtehetette, hogy egy elpusztult várost elindít a felemelkedés útján. És ehhez megtalálták a törvényt megalkotó várostervezőt, akinek hatalmat is adhatott a munka indítására, mely törvényt még ő szentesíthette, utolsó gesztusával. És ezt a Harrer Ferencet a sok akkori gyors rendszerváltás után határozott gesztussal megmenthette a város számára a legnehezebb pillanatban kiválasztott polgármester, dr. Puky Árpád. Az utódok emlékezete e három embert egyszerre emelte példaképpé – száz év múlva.

Két együgyű anekdota is beleszövődik az elbeszélésekbe. Ez már nem a politikatörténet, nem a királyi pár „fenséges” méltóságát emlegeti, hanem a szentek életére emlékeztető természetes emberi összetartozás kisugárzása. Egy szemtanú visszaemlékezésében örököltette meg a groteskségét mégis felülíró jelenetet. „Egy nagyon jó kiállású városi képviselőt bíztak meg, hogy két mondatral üdvözölje a királyt. A király kíséretében volt a gyöngyösi polgármester is. A képviselő megszokta, hogy a városházán tartott beszédeit mindig úgy kezdte: Nagyságos polgármester úr, tekintetes képviselő testület. A királyt emelt hangon, ekként üdvözölte: Nagyságos polgármester úr, tekintetes király úr. Zavara érthető volt, de az is, hogy élete végéig rajta maradt a »tekintetes király úr« megszólítás.” A másik még kedvesebb, egy naiv asszonyias mozdulat. Az első látogatásáról készített, szigorú hangú, pontosan fogalmazó beszámolót a várostervező kormánybiztos, Harrer Ferenc ezzel hozza ember-

közelbe: „Az üszökbe fúlt város feketeségében, itt, a város előcsarnokában hallottam a gyászban is anekdotázó vidéki ember megnyilatkozását. A királylátogatásról szolt. Az udvari különvonatot természetesen a polgármester-pár várta. A szalonkocsiból lelépő királyt a város első embere fogadta, a királynét a polgármester asszony. Ez utóbbi odaszaladt Zita királyné elé, és – se non e vero, ben trovato! – udvari bók helyett magához öleli, arcon csókolja jobbról-balról, mondván: – Isten hozott, kedvesem!...” Így születnek a szentek legendái. Nem a kor stílusa, hanem a helyzet ünnepi méltósága sugallja e szent együgyűségeket. Mint régen, most is.

Amikor idáig értem írásomban a százéves történetről, éppen a feltámadás ünneplésére készült nagyszombat délutánján a hívő világ. A „mélypontról” írok, és a feltámadást várom.

Mélypont? Ezen a királyi különvonatúton válik meg Tisza István a hatalomtól, ezt követően lesz rövid ideig Magyarország miniszterelnöke gróf Esterházy Móricz, a huszadik század második fele legnagyobb magyar prózaírójának nagyapja. Ő nevezi majd ki Harrer Ferencet, a pontosan tervező és megvesztegethetetlen várospolitikust kormánybiztosnak Gyöngyös újjáépítésének irányítására. Aztán jön a sokszoros összeomlás. Trianon, addig soha nem látott hazai infláció, spanyoljárvány. Amikor a pusztulás elhatalmasodik, akkor egy provinciális esemény mégis mindennek az ellentétét lesz képes szimbolizálni. Mert kemény emberek, tisztakezű városépítők ragaszkodnak a sokkal nagyobb mértékű szörnyűségekkal való szembeforduláshoz. A nyugati gondolkodás hézagai ellenében a véletlenek esélye csodálatos módon nőtt meg, itt és akkor. És képes lett diadalmaskodni. Lágervárosi látvány vonzotta szinte évtizedenként a gyöngyösi tűzvészeket. Szólás-mondás is született belőle. Vízhány, mint földrajzi adottság a Mátra egészében. A csatornázás elmulasztása. És a véletlenből a teremtés része egy mutáció, amely a feltámadás példázatát idevarázsolva a megtépett, megcsonkított országnak egy virágzó kis szigetét hozta létre, míg a kontinens egésze máris a következő világégésre, a terrorok különböző elúrhodására készült.

Három koncepciózus és jellemes ember: IV. Károly király, Harrer Ferenc várostervező,

Budapest alpolgármestere, kormánybiztos Gyöngyösön, és dr. Puky Árpád, 1920-tól Gyöngyös polgármestere. És felépült egy város, amely ellentéte lett a Móricz *Rokonok* című regényéből ismert városmodellnek. Utolsó pillanatait még láthattam magam körül. Körülöttem kártyáztak – filléres alapon – a város vezetői, és igyekeztek közben az egyszer volt csodát rekonstruálni. A második világégést követően. A hároméves szabadság idején. Becsülettel továbbmenteni az ország példázataként a haza számára. Egy életre meghatározó lett számomra.

Ez a város nevelt később létével engem is. Családom, létem Gyöngyösön szintén a véletlen szülötte. Anyám már Gyöngyös neveltje, polgáriszkolai diáklánként élte át a szörnyű napokat. A Három Rózsa háztömbben laktak a köztisztviselő édesapa vezette családdal. Ez a nagy tűzvész ekkor az ő otthonukig terjedt, majd, ahogy olvasom a könyvben, a szélvihar forgandósága megkerülte ezt a tömböt. Vagy valami más? Az előző tűzvész után már tűzálló anyagból építették itt újjá a házakat. Vagy éppen ennek a leánykának kellett várnia Puky Árpád kedvelt ifjú mérnök „növendékét”, hogy majd az ő egyetlen gyermekük, én utóbb – kollegáimmal és tanítványaimmal – egy ország nagy közösségének ajándékozzam feldolgozva annak a költőnek az életművét, aki majd a második világháború idején egyetlen napra megjelent a városban egy költői est szereplőjeként színésznő leányával, és Mátraházán töltött egy hetet fordítással és versírással az újabb mélypont előtti pillanatban.

Hogyan is kerültem Gyöngyösre? Kabdebó János mérnök úr, az ostrom alatt és után a víz- és villanyszolgáltatás visszateremtője, a Mátravasút irányítója, akkor már a Városi Közművek igazgatója, mezősgéi erdélyi örmény jövevények leszármazottja, a vasasszentiváni egyik földbirtokos és jegyző kisebbik fia a szintén menekült szamosújvári – utóbb neves gyöngyösi – latin tanár hívására érkezett egy olyan helyre, ahol hegyeket talált, erdőket, és azt hitte, a várost nem lehet utóbb áthelyezni máshová. A közműveknél a tisztviselő atya már felnőtt lányával megismerkedve, megházasodott. És a munkavégzésben egy életre szóló példával szolgált fia számára. Ha mint gyermek ugyan nem láthattam Szabó Lőrinc szereplését, de később, a háború után két

költőt láttam itt szerepelni, a Legényegyletben, Sík Sándort, majd Zelk Zoltánt. És iskolásként, amikor sorra került, itt olvastam, egy ebéd utáni csendesórán, megelőzve a tanrendet Arany János Toldiját. Apám centenáriumi Jókai-kiadása volt első olvasmányaim egyike, és anyám bátyjának hagyatékaként ma is őrzöm az Athenaeum kiadású Ady-köteteket, önmagam érdeklődéséből kezdtem beleolvasni e kötetek furcsa verseibe. És nagypéntek után lévén, írásomban emlékezzem a szintén a Legényegyletben látott passió-előadásra, amelyben a város polgárai eleve-nítették meg a világméretű feltámadástörténetet, ismerős emberek, apám barátai voltak a megjelenítők, de máig belém égették az evangéliumi jeleneteket, szinte az ő alakjukban megtestesítve. Tudtam akkor is: gyarló emberek voltak, ismertem magánéletbeli szereplésüket. Mégis ott, a „színen” a világ megváltására képesek lehettek emlékeztetni az áhítatos nézőket.

Véletlenek sorozata? Most azt mondom: így rendeltetett. A közösség mintája számomra ez, amelyet a jóval megszületésem előtt újjászerveződött város modellje szolgált. Honpolgári eszményem onnan származik. Hitem ott alakult. Az adott szó szentsége ott vált példázattá a számomra. És ott tanultam meg ismerni a világ forgandóságát is.

Egy jelenetre biztosan emlékezem. Lakásunk, a Hanák Kolozs tér 1. számú ház előtti parkban sétáltunk, és egy – utóbb így nevezem: bartóki tartású – öregúr ment előttünk. Anyám hozzá küldött, és mondta, köszönj szépen a bácsinak, és mondjad: gratulálok, polgármester úr. Ez már az újabb világháború idején volt, és a nyilasok, ma már a történelemből tudom, meg akarták buktatni Puky Árpádot. Nekik nem sikerült akkor. Csak arra emlékszem, hogy köszönetképpen megfogta a kezemet.

* * *

És arra, hogy a második háború után már nyugdíjas öregemberként volt titkára, egy tiszteletreméltó, négy gyermekes, hívő keresztény ügyvéd családja körében élt. Gyermekait utolsó királyunk családtagjainak nevére kereszteltette. Többek között Ottó, Zita volt a nevük, a legkisebb, a nálam egy évvel fiatalabb, mivel tudták, több gyermeket nem tudnak felnevelni, egy sor nevet viselt, alig győzte elsorolni: Róbert, Károly, Mária.

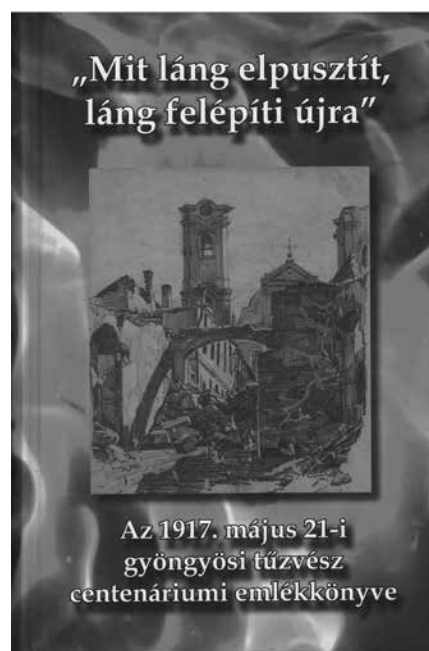
Dr. Puky Árpád polgármestert a változott világban senki nem bántotta, de a Mátra utcát, amely egy időben az ő nevét viselte, más névre változtatták. Hangversenyeken láttam a Nagytemplomban, láttam sétálgatni az utcán. Aztán köddé foszlott emléke.

Annál nagyobb volt meglepetésem, amikor vagy másfél évtizede egyik doktoranduszommal Miskolcra utaztunk, és a sztrádáról egy kis kitérővel elhoztam Gyöngyösre, nézzünk szét, itt voltam gyermek. Itt tájékozódtam a világról. És egyszer csak a Főtérrel nyíló díszes utca nevéként feltűnt: Dr. Puky Árpád. És egy óriási márványtábla sorolja a város érdekében végzett tetteit. Aztán szobra is készült.

Mobiltelefonomat előkapva, eufóriával hívtam fel barátomat, volt osztálytársamat, akit valaha, mint a hangversenyek összekötő szövegeinek megalkotóját igen megdicsért: Pityu, képzeld, érdemes bármit is tenni ezért a városért. Az utódok megbecsülik. Újra becsülik!

És továbbsétálva, a templomba betérve felfedeztük Boldog Károly király szobrát. Tényleg, ebben a városban van becsülete a honpolgári erénynek.

(„Mit láng elpusztít, láng felépíti újra”. Az 1917. május 21-i gyöngyösi tűzvész centenáriumi emlékkönyve. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2017)

Boldog emlékű Hunyadi János

I. Hunyadi János „halála előtt a magas légben csodálatos üstökös csillag jelent meg”

Európa XV. századi keresztény világának legdicsőségesebb hőse volt a magyar Hunyadi János: 1456-ban csodával határos módon sikerült a szultán által vezetett haderővel szemben megvédenie Nándorfehérvárt. A diadala teljes volt: a korabeli Európa csodálattal adózott a magyar vitézség előtt! Nándorfehérvár magyar hőse, Hunyadi János és vitéz serege dicsőséges győzelmét ünnepelte 1456-ban egész Magyarország és a korabeli Európa!

„**BOLDOG EMLÉKŰ HUNYADI JÁNOS**”, dicsőséges hadvezéri és államférfiúi erényekben bővelkedő magyar hősünk kapcsán egy kiváló könyv ezt rögzítette: „Egyes középkori források szent életüként tisztelik.” (1) Dr. Buzády Tibor *Magyar szentek csarnoka* (Bp., 2015) című könyve kapcsán fontosak az alábbiakban rögzítettek. „A magyar irodalomban elsőként jelenik meg ilyen jellegű széles körű könyv, amely a volt Nagy-Magyarország területéhez kapcsolódó ötszázhusz szent, boldog, felterjesztett vagy boldog emlékezetű személyről, azaz a Magyar Föld szentjeiről ad tájékoztatást, s mindezt a magánjellegű tiszteletadás szellemében. [...] Itt jegyezzük meg, hogy számos – könyvünkben felsorolt, de a mai értelemben nem kanonizált – szent és boldog nevének említése nem véletlenül történt! A régiek nagyon jól tudták, hogy ki a szent életű és ki nem az. Mivel az adatgyűjtés akkoriban nem volt olyan alapos, mint manapság, vagy a perük el is maradt, ezért ma már nem ismerjük részletes életútjukat. [...] Az utóbbi évtizedekben csökkent országunk és egyházunk ziláltsága. Valami megmozdult. Örvendetes változások várhatóak a kanonizációk terén is, és gyakoribbak lesznek a boldoggá avatások. Hazánk büszkeségére és a hívek nagy örömeire mindig új és új megdicső-

ültek díszítik majd a magyar szentek örökös körcsarnokát.” (2) „Hunyadi János beszercei gróf úr haláláról” Thuróczi János a *Magyar krónika* c. művében ekként emlékezett meg: „Nagy siralom támadt egész Magyarországon. Szinte az egész kereszténységet felzavarta a nagy fájdalom, midőn meghallotta, hogy első harcosa befejezte életét. Fenn, a magas égboltozat csillagai is megjósolták halálát; ugyanis halála előtt a magas légben csodálatos üstökös csillag jelent meg.” (3)

Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* c. műve 1575-ben jelent meg Kolozsvárott. Heltai (többek között) ezt rögzítette Hunyadi Jánosról: „Bódog férfiú vala, ki miképpen hogy nagy tisztességgel viselé az ő életét, azzonképpen meg is hala nagy dicsőségbe.” Példaként állítja a világ elé Hunyadi Jánost mint „jámbor vitézlő fejedelmet”. A Heltai-krónika „Hunyadi Jánosnak bódogságos vóltát”, „jámborságát, vitéz vóltát és keresztyéni életét és szent halálát” hangsúlyozta, mert „igen jól szolgálta mind az Istent, mind az embereket”: „Ő tartotta Krisztus Urunknak az Magyarországot”, ezért az „örök bódogságba vagon, ott örök üdvességbe vigad”; és „örömmel él az örökkévaló halhatatlanságba”. (4)

Hunyadi János (a kezdetektől fogva) szent életű személyiség volt a magyar történelmi hagyományban: ezért indokolt lenne végre minden olyan egyházi jogi lépést megtenni, melynek nyomán a mai értelemben véve kanonizált szentjévé válna az egyetemes kereszténység örök értékvilágának.

Déli harangszó hirdeti 1456 óta a magyar vitézség örök értékét a keresztény világ számára: itt az idő, hogy hivatalosan is a szentek sorába iktattassék dicsőséges és boldog emlékezetű magyar hősünk, Hunyadi János, aki „Európa kapuja”, Nándorfehérvár ostrománál a legnagyobb diadalt aratta az egyetemes kereszténység védelmében.

II. Hunyadi János nándorfehérvári győzelmének évszázadokon átívelő hatása

Nándorfehérvár örök dicsőség a magyar történelemben: az 1456. évi magyar győzelem rendkívül jelentős az egyetemes kereszténység történetében, és erre emlékeztet bennünket mindennap a déli harangszó. A Trianon utáni filhellén és hungarofil kapcsolatok világából kiemelendő Muráti Frigyes (1856–1939) kutatói tevékenysége, e körben hangsúlyozva a Hunyadiak kora és a görög kapcsolatrendszer számos összefüggése jegyében a XV. századi magyar–görög kutatások jelentőségét – melyek tekintetében Nándorfehérvár emlékezete igen lényeges! Muráti Frigyes (Barcarozsnyó, 1856 – 1939, Szeged) a magyar–görög műveltségi kapcsolatrendszer egyik legjelentősebb személyisége volt a XX. század első felében. *Muráti Frigyes Nándorfehérvár ostroma, 1456* című műve Athénban 1927-ben került kiadásra. (1) A kiváló filhellén magyar tudós, dr. Horváth Endre jól ismerte „a görög-magyar szellemi kapcsolatok kimélyítését szívében viselő Muráti Frigyes” kiváló eredményeit, hiszen már 1934-ben írt az egyik görög nyelvű fordításáról a legjelentősebb írásokat felsoroló tanulmányában. (2) Görögországban napjainkban is számon tartott szerző Muráti Frigyes (azaz Phreiderikos Mourate): „*Hen cheiographon tes Konstantinoupoleos: Chronikon tes Epoches Konstantinou Palaiologou kai Ioannou Hounyadou. Phreiderikos Mourate*”. (3) Muráti Frigyes *Konstantinápolyi kéziratok Konsztantinosz Palaiologosz és Hunyadi János korából* címet viselő fenti könyve görög nyelven jelent meg 1931-ben. A filhellén–hungarofil kapcsolatrendszer jegyében a Trianon utáni tudományos együttműködés különösen fontos világára mutat rá az alábbi adalék is. Muráti Frigyes egy könyvismertetőjében ezt rögzítette: az „athéni Bizánci Társaság főtítkára”, dr. F. Koukoulesz „speciálisan a bizánciak köz- és magánéleti viszonyainak kutatását tűzte ki feladatául”: e görög kutató a „Bizánci Társaság Epitris című közlönyének főszerkesztője”, aki „számtalan tanulmányt publikált, melyek a középkort és a Konstantinápoly bevételét követő korszakot ölelik fel”. Dr. Koukoulesz 1928-ban kiadott művében a „középkori görög nemesség és nép köz- és magánéletébe ad betekintést”, írt „a kereskedelem

forgalom áruiról, és beavat a bizánci kor erkölcsébe, szokásaiba, és eszméibe”, és „Bizáncban használt szavakat és kifejezőmódokat alkalmaz”, mely „munkájáért a bizantinológusok [...] hálásak lehetnek”. (4) Ez utóbbi gondolat okán indokolt rögzítenem néhány, a XI–XV. századi magyar–görög kapcsolatok jelentőségét igazoló adalékot; különösen a korabeli szóhasználat vonatkozásában, főként azért, mert ezek a Hunyadiak magyar eredetével is összefüggő adatokra világítanak rá. A Hunyadiak történetét kutatva indokolt szót ejteni az 1444. évi várnai csata heroikus voltát megéneklő Paraszpondülosz Zóतिकosz 465 soros görög eposzáról. Aeneas Sylvius az 1444. évi várnai csatáról írott levelében Hunyadi Jánost „*homo Valachus*” megjelöléssel illette. (5) Véleményem szerint a „*homo Valachus*” kifejezés szó szerint „*pásztoreMBER*” jelentésű, és a származási területre vonatkozóan a korabeli Ungrovlachia térségére utal. A XIV–XV. századi török hódítás nyomán (a korábbi, XI–XII. századi magyar–görög határterület) a Kárpátokon túli magyar pásztortérség, az ősi gyepűtérség neve volt Ungrovlachia, azaz Magyarpásztorföld. A Hunyadi család XIV. századi gyökereinek kutatása kapcsán is érdemes rögzíteni, hogy a középkori magyar–görög kapcsolatrendszer legizgalmasabb vidékét jelentette Ungrovlachia (Magyarpásztorföld): megítélésem szerint ez azonos „*pascua Romanorum*” területével (jelentése a „rómaiak legelője”), ami a „*pastores Romanorum*” (ami „rómaiak pásztora”) fogalommal együtt értelmezve az Ungrovlachia (Magyarpásztorföld) népét adó magyar nagyállattartó pásztorvilágot jelenti még a XIV. század végén is. A vlahosz görög szó: pásztort jelent. A XI–XII. századi magyar–görög határterület vonatkozásában fontos a következő adalék is! Aranka György (1737–1817) volt „*Hunyadi erdélyi magyar nemes származásának legtüzesebb védője*”: az álláspontja szerint a „*Hunyadi Székely nemzetség azon székelyektől veszi eredetét, kiket István király Arad vezérlése alatt Hunyad vármegyébe szállíttatott a határok őrzése végett és akik, mint kenézek*” ezen határvédelem irányítói voltak. (6) Kazinczy Ferenc ezt rögzítette a Hunyadi család eredete kapcsán: Hunyadi János apja „*Hunyadi (Oláh, Buthi, Székely) Vajk*” neven említődik a különféle forrásokban; és a szé-

kelyek „*mint kenézek [...] őrizték a határt*”, valamint azt is megfogalmazta e család ősi voltáról, hogy „*régi ház lehetett a Hunyadi Székely ház*”. (7) A magyar „kenéz” tisztség megnevezésének gyökere szintén görög irányba mutat: a görög „*kinezisz*” szó közigazgatási értelemben a közösség életét irányítót, katonai értelemben pedig hadat mozgatót, katonai vezetőt jelent. Hunyadi János édesapja Buthi Vajk volt: ennek jegyében vizsgálándóak azon adatok, melyek a Bod/Both/Bud/But nemzetséget érintik, hiszen még jelentős középkori magyar város is viselte ezt a nevet. Megítélésem szerint Bodony (Vidin) városa és környéke a X–XIV. századi magyar Bod/Both/Bud/But nemzetség központi területe lehetett: innen eredhetett e délvidéki település magyar neve. Bodony X–XIV. századi magyarságának története Magyarpásztorföld (Ungrovlachia) térségének magyar–görög kapcsolatrendszerével összefüggésben külön is kutatandó kérdéskör. A Pallas nagy lexikona ezt rögzíti: „*Bod-család, a marosszéki székelyeknél az Örlöc-nem egyik ágának neve; a másik három ág neve Szovát, Seprőd és Eczken. [...] Mint családnév azonban előfordul Kézdiszéken Albison, hol egy lófőcsaládot neveztek Bodnak, amelyből származott a híres alcsernátoni Bod Péter is; Albis szomszédságában Dálnokon pedig egy másik lófőcsalád volt, az Eczken, melynek neve szintén egy Örlöc nembeli ág névvel egyezik.*” Itt fontos kiemelten utalnom arra, hogy a székely Örlöc nem egyik ága a Bod nevet viselte: ennek azért van különös jelentősége, mert egészen a XIX. század közepéig Székely megye létezett Havasalföldön, ahol egyébként az 1821-ben meginduló görög szabadságharc korszakáig igen jelentős görög műveltségi világ létezett. Havasalföldön a székely Örlöc nem a középkor évszázadaiban meghatározó szerepet töltött be. Közismert, hogy a XV. századi Thuróczi-krónikában Hunyadi János (aki székely ispán is volt) bal kezével a földhöz támasztja egyenesen álló pajzsát, melyen négy szín található egymás mellett: a fehér-kék-piros-arany sávozás e sorrendben az összeszótt nemzetsors, az egymásrautaltság, a sorsközösség, ekként tehát valójában az ősi magyar–székely egység jelképi ábrázolása; mivel a megítélésem szerint a vörös-fehér sávok az Árpádok ősi színeit; a kék-arany sávok pedig a székely hadi

zászló színeit jelenítik meg. Megítélésem szerint Hunyadi János ősei a X–XIV. századi Kárpáton túli magyar gyepűvidék lovasíjász és nagyállattartó magyar pásztornépének társadalmából származtak: Hunyadi János édesapja, Buthi Vajk neve okán pedig még azt is megalapozottnak tartom kijelenteni, hogy őseik a székely Örlöc nem Bod ágához tartoztak, méghozzá ezen ág katonai vezetői voltak. A neves történész, Fraknói Vilmos szerint „*Hunyadi Erdély egyik régi nemes családjából származott*”; gróf Teleki József „*a Hunyadiak halhatatlan nevű írója*” pedig arról írt, hogy az „*ősei birtokos magyar nemesek voltak*”. (8) Itt indokolt utalnom arra, hogy Hunyadi János a korabeli görög világ egyetlen reménye volt! „*Hunyadi Jánosról az egykorú bizánci források is írnak s ami itt legelőször szemünkbe tűnik, az a körülmény, hogy a három görög írónál a hős neve Chalkondylesnél, Dukasnál és Phrantzesnél egyaránt Jankó alakban fordul elő*”: bizonyíték még arra, hogy „*a hős alakja mennyire foglalkoztatta a bizánciakat*”, hogy „*Phrantzes történetíró szerint a görögök még közvetlenül a város eleste előtt is várták felmentő hadait*” 1453-ban. (9) Buthi Vajk felesége tekintetében fontos adat: „*Bonfini egyenesen azt állítja, hogy Vajk felesége előkelő görög családból származó asszony volt*”. (10) A XV. századi Antonio Bonfini történetíró ezt rögzítette Hunyadi János édesanyja, Morzsina/Morosina Erzsébet kapcsán: „*Görög származású anyjáról pedig azt tartották, hogy ősi és császári vérből ered. Egyesek azt merészelik állítani, hogy Theodosius nemzetségére üt vissza*”. (11) A Morzsina/Morosina családnév kapcsán tovább is kutatandó adalékként indokolt megemlítenem, hogy a trieszti Szent Miklós görög templom falán található egy, a XIX. századi trieszti görög egyházközség legfontosabb tagjainak névsorát rögzítő márvány emléktábla: e görögök között olvasható Nikolaosz Morozinisz (?–1866) neve is!

III. Várna (1444), Konstantinápoly (1453), Nándorfehérvár (1456)

Konstantinápoly a várnai csata után 9 évvel esett el. 1444-ben a görög császár követi azzal érkeztek a magyar királyhoz, hogy eljött az idő, hogy a görögök keletről, a magyarok pedig

nyugatról egyszerre támadják meg a törököket. Hunyadi János a legdicsőbb magyar hadvezérként az ország védelmezője, a kereszténység hős védője volt: ő volt a görögök utolsó reménye! A törökök ellen vívott 1444. évi várnai csata azonban vereséggel zárult a magyar sereg számára. E korban született a fent említett görög eposz, melynek sorai méltó módon emlékeznek meg a várnai csata magyar hőseiről! A XV. századi görög Zótikosz Paraszpondülosz a 465. soros görög versében *„magasztaló hang”*-on írt az 1444. november 10-én zajló várnai csatában harcoló Hunyadi Jánosról: *„sárkánynak”, „uralomra méltónak”, „a görögök fedelmének”, „a kereszténység ügyéért harcolónak”* nevezte. Valóságos fogalmakkal jellemezte: *„mártírnak a főpapok között”, „apostolnak az evangelisták között”, „hitet hirdető hírnöknek”* tartotta. Nagy Sándor és Nagy Konstantin mellett a *„harmadik a fölötte csodálatra méltó János, a fejedelem”,* aki *„a kereszténység és a görögség védője”* volt. E görög nyelvű kézirat szerint Hunyadi János azért harcolt Várnánál, hogy *„a görögök nemzetségét egészen megszabadítsa”* a törököktől. Zótikosz Paraszpondülosz ezt írta: *„dicsőítem Jánost, a királyt”*. Hunyadi János *„igazhitű keresztény és Krisztus kegyeltje”, „fölötte csodálatra méltó és nagy hadvezér”* magyar serege vitézül harcolt Várnánál. (1) E sorok Hunyadi Jánost tulajdonképpen a görög katonaszentek világába emelték, Szent György és Szent Demeter mellé! A görög író, Dimitriosz Hadzisz a Hunyadiáról szóló görög eposz kapcsán ezt fogalmazta meg négy évtizeddel ezelőtt. *„Két kézirat őrizte meg, közöttük csak néhány eltérés található. Az egyik kéziratban a szerző neve Zótikosz Paraszpondülosz, a másikon – a különben ismeretlen – Jeorgiosz Argiropoulosz. Úgy vélik, hogy mindkét kézirat egy közös eredetire megy vissza, amely 1461 előtt keletkezett. [...] Hű fordítása, Pecz Vilmos (1854-1923) egyetemi tanár munkája, 1894-ben jelent meg Budapesten, elemző bevezetés és sok jegyzet kíséretében.”* A *„várnai csata hiteles szemtanúja írta”* le a küzdelem eseményeit: *„az illetékes magyar kutatók általános nézete szerint igen értékes történeti forrás”*. (2)

A fenti, XV. századi görög költő, Zótikosz Paraszpondülosz családját, felmenőit kutató Czebe Gyula egy évszázaddal ezelőtt írt

már arról, hogy a XI–XV. században négy Paraszpondülosz nevezetű görög személyiségről maradtak fenn adatok. Egy 1371-ből való konstantinápolyi zsinati végzésben szerepel egy Paraszpondülosz nevű görög pap; és már az 1345–46. évekből is van adat egy másik Paraszpondülosz nevezetű hivatali személy ténykedésére; de az a görög Paraszpondülosz is érdemes a kutatásra, akinek Zoé nevezetű leánya 1436-ban Konstantinápolyban ment férjhez a peloponnészoszi Demetriosz Palaiologoszhoz. (3) Konstantinápoly 1453. évi eleste a görög állam megszűnését jelentette, szellemi és műveltségi értelemben azonban a görög világ európai szinten is tovább élt a reneszánsz világtól kezdve a felvilágosodás korán át az 1821-ben megindított görög szabadságharc győzelme koráig! A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptudományi ülésén 1867. február 11-én hangzott el és vették jegyzőkönyvbe, hogy Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után néhány görög menekült férfiú az Itáliába vitt görög kéziratok révén új szellemi világot teremtett Európában: ez jelentette a reneszánsz hajnalát Európában. (4) Konstantinápoly 1453. évi eleste kapcsán indokolt utalnom arra, hogy a korabeli magyar politika együttérzést tanúsított a görögök iránt, hiszen még hat évtizeddel később, 1514-ben is Konstantinápoly felszabadítását tűzte ki célul Dózsa György, aki a törökök elleni keresztes hadjárat megindítására Bakócz Tamástól kapott fölhatalmazást. Érdemes az 1453–1514 közötti időszak azon történéseit felvázolni, amelyek a korabeli magyar–görög kapcsolatrendszer vonatkozásában is meghatározóak voltak. Konstantinápoly eleste után két évvel, 1455-ben Vitéz János a kor nagy feladatáról, a törökök elleni európai összefogás szükségességéről akként fogalmazta meg egy szónoki beszédében *„Magyarország üzenetét”,* azaz katonai támogatást, együttműködést jelentő kérését a nyugati világ felé, hogy (Konstantinápoly 1453. évi eleste után 2 évvel Magyarország még) *„nem osztozik ugyan még Görögország sorsában, de osztozik gondjaiban”*. E beszédében Vitéz János *„a görögök szenvedéseinek”* bemutatásával kívánta a közös európai fellépést elérni, mert a törökök elleni *„harc ezért szent”*. (5) Megítélésem szerint ez az *„osztozik gondjaiban”* magyar humanista gondolat a középkori magyar–

görög kapcsolatrendszerből fakadt, és a sorsközösség évszázados történelmi tapasztalataiban gyökeredzett: itt érdemes kiemelni, hogy már az 1176. évi myriocephaloni csatában az egyesült görög–magyar sereg küzdött meg a kis-ázsiai szeldzsuk törökökkel. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Vitéz János jelentősége a korabeli magyar–görög személyes kapcsolatokban is tetten érhető! Vitéz János többször vendégül látta a ciprusi görög Podocataro Filippo humanistát Váradon. (6) Kosztolányi György (alias Georgius Polycarpus; ? – 1489, Róma) Vitéz János pártfogoltjaként tanult Ferrarában: később Mátyás király diplomatájaként tevékenykedett. Kosztolányi György elvette Georgiosz Trapezuntiosz (1396–1486) görög humanista görög tudós leányát. (7) Georgiosz Trapezuntiosz (1395–1484) krétai származású görög humanista, arisztoteliánus filozófus köréhez tartozott Osztfi Miklós esztergomi kanonok. (8) A Besszarionnal kiváló kapcsolatban lévő, itáliai göröggé lett konstantinápolyi Ioannész Argüropülosz (1410–1487) kapcsolatban volt Vitéz Jánossal: tervbe volt véve a görög tudós Magyarországra való meghívása 1471-ben. (9) Vitéz János fentebb említett, 1455. évi beszédének időszerűségét mutatja, hogy egy évvel később Magyarország is végveszélybe került: erre a Konstantinápoly elestét követő harmadik évben került sor, ami jól mutatja a török

haderő rettenetes voltát. Fontos hangsúlyoznom, hogy miként 1453-ban a görögök, úgy 1456-ban a magyarok sem kaptak semmiféle segítséget a nyugat-európai államoktól a törökök elleni harcban. „1456-ban II. Mehmed szultán kísérelte meg Nándorfehérvár ostromát.” „Szilágyi Mihály vitézeinek kitartása, Hunyadi János segélyhadának elszántsága és a Kapisztrán János által gyűjtött kereszteshadak halált megvető bátorsága” voltak a meghatározóak a vár megvédésében. „Július 4-én kezdődött az ostrom, s 22-én este már menekülésszerűen vonult vissza a szultán.” Thuróczi János a krónikájában ezeket rögzítette: a török szultánt, „ki maga akart uralkodni az egész földkerekségen”, Nándorfehérvárnál „paraszti kéz verte le, járatosabb a kapa, mint a fegyver forgasztásában”; és a török „búsan, éj csendjében, rútul futamodott meg” a vár falai alól. (10) Itt utalok arra, hogy a XI–XII. századi görög–magyar határ emléke a XV. század közepén a magyar politikai közgondolkodásban még jelen volt. Hunyadi János kormányzó 1447. október 12-én kelt oklevelében megemlíti a Vaskapunál, a „havasalföldi síkságon”, valamint „a régi görög birodalom határainál” („scilicet in confinibus Romanie”) vívott törökellenes csatákat. (11) Várna, Konstantinápoly és Nándorfehérvár csatái a korabeli magyar–görög sorsközösség fontos történelmi emlékei.

Források:

I. Hunyadi János „halála előtt a magas léghen csodálatos üstökös csillag jelent meg”. (1) Dr. Buzády Tibor: *Magyar szentek csarnoka*. Bp., 2015. 135. o.; (2) Részlet Dr. Buzády Tibor: *Magyar szentek csarnoka* című könyv előszavából, mely a Nóra Kiadó gondozásában jelent meg. Nemzeti Fórum – Dr. Buzády Tibor: *Magyar Szentek Csarnoka* www.nemzetiforum.hu/index.php?id=dr-buzady-tibor-magyar-szentek-csarnoka – letöltve 2017. május 28-án.; (3) Thuróczi János: *Magyar krónika*. Fordította Geréb László. A szöveget átnézte Kardos Tibor. A fordítást ellenőrizte Mezey László. Magyar Helikon. Bp., 1957. 64. o.; (4) Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. A bevezetőt Kulcsár Péter írta. Bp., 1981. 275., 276., 280. o.

II. Hunyadi János nándorfehérvári győzelmének évszázadokon átívelő hatása: (1) Dr. Horváth Endre: Adalékok a „Magyar–görög bibliográfiá”-hoz. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*. LXX. évfolyam. 1947. május. 114. o.; (2) Dr. Horváth Endre: Újgörög tanulmányok Magyarországon. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*. LVIII. évfolyam.

1934. 192. o.; (3) Palaeologus, Emperor of the East Constantinus XIII – WorldCat www.worldcat.org/.../np-constantinus%20xiii,%20palaeo.. – letöltve 2015. március 14-én.; (4) Muráti Frigyes: Könyvismertető. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*. LIII. évfolyam. 1929. 155. o.; (5) Császár Ferenc: Nagy Hunyadi János. In: *Tudományos gyűjtemény*. 1827. VIII. kötet. 15. o.; (6) Hunyadi János eredete. Olvasta az Akadémiában, május 24. 1851. G. Teleki József m. acad. elnök. Töredék a szerzőnek „Hunyadiak Magyarországon” című nagyobb munkájából. Pest, 1851. 30. o.; (7) Kazinczy Ferenc: Megcáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyarországi kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredt. In: *Tudományos Gyűjtemény*. 1818. I. kötet. 40., 41., 45. o.; (8) Báró Forster Gyula: Hunyadi János származása és családja. In: *Budapesti Szemle*. 44. évfolyam, 165. kötet. 1916. Első közlemény. 393. o.; (9) Moravcsik Gyula: A Szibinyáni Jankmondához. In: *Ethnographia*. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. 33. évfolyam, Budapest, 1922. 96–97. o.; (10) E. Kovács Péter: A Hunyadiak. I. In: *Interpress Magazin*. 1990. február, 16. évfolyam. 2. szám. 7. o.; (11) Bonfini:

Mátyás király. Bp., 1959. 23. o.; Lupescu Radu: Hunyadi Mátyás: az ősoktól a hatalom küszöbéig. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1459–1490.* Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum 2008. március 19. – 2008. június 30. Bp., 2008. 39–40. o.; Kubinyi András: *Mátyás király.* Bp., 2001. 8. o.;

III. Várna (1444), Konstantinápoly (1453), Nándorfehérvár (1456): (1) Pecz Vilmos: Zotikos költeménye a várnai csatáról. In: *Századok.* 1894. 28. évfolyam. 4. füzet. 316–318., 324–325., 337. o.; (2) Az újjörög irodalom kistükre. Válogatta, a bevezetőt és az ismertető szöveget írta, valamint a képanyagot összeállította Dimitriosz Hadzisz. Bp., 1971. 122. o.; (3) Czebe Gyula: Négy új Paraspondylos. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny.* 42. évfolyam. 1918. 262–264 o.; (4) *A Magyar Tudományos Akadémia értesítője.* Szerkeszti Rónay Jácint. I. évfolyam 1. szám. Bp., 1867. 66. o.; (5) *A magyar irodalom története 1600-ig.* I. kötet. Főszerkesztő Sőtér István. Bp., 1964. 222. o.; (6) Kardos Tibor: *A mai humanizmus kora.* Bp., 1955. 118. o.; (7) *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták.* A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Klaniczay Tibor munkája. Bp., 1982. 1306., 1315. o.; (8) Gerézdi Rabán: Bologna és a magyar humanizmus. In: *Irodalomtörténet.* Bp., 1940. 149. o.; (9) Klaniczay Tibor: Egyetem Magyarországon Mátyás király korában. In: *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1990. 577–580. o.; (10) Csorba Csaba: „Régen vala csak egy erős kaputok, Kit az Nándorfehérvárnak ti hívtok...”. In: *Honismeret.* 1991. 1. szám. 9. o.; (11) Diplomataikai Levéltár. Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból. F. GYIKOL. Cista comitatum. Q 327. DL-DF: 29792.

Hunyadi János szobra a Várnai Csata Emlékparkban

A katonai határőrvidék vázlatos történelme és „statisztikája”

I. A katonai határőrvidék kialakulása és jelentősége

A katonai határőrvidék (németül: *Militär-Gränze*, horvátul: *Vojna krajina*, románul: *Granița Militară*, szerbül: *Вojна крајина / Vojna krajina*) egy különleges jogállású és sajátos katonai szervezettel rendelkező terület volt, amely az Adriai-tengertől egészen a történelmi Erdély északkeleti részéig húzódott. Ez a – történelmi Horvát-Szlavónország és Magyarország (Erdély) déli, illetve keleti határterületén futó – keskeny földrész a Török Birodalomtól választotta el a történelmi Magyarország területét.¹

Kialakulásának előzményei a török korszakba nyúlnak vissza. A mohácsi csatavesztést (1526. augusztus 29.) követően a törökök jelentős földrajzi terjeszkedésbe kezdtek Magyarország területén. Az „ország szívének”, Budának – 1541. augusztus 29-én – „csellel” történt elfoglalása után a törökök „ékként” furakodtak Magyarország testébe, és mind a Habsburg kézbe került Magyar Királyságtól, mind a Szapolyai hűségére tért keleti országrésztől² – a későbbi Erdélyi Fejedelemségtől – egyre jelentősebb területeket foglaltak el. A Habsburg Birodalom számára a Magyar Királyság felvidéki, dunántúli és horvát területei az „előretolt bástya” szerepét töltötték be, vagyis az osztrák területeket, elsődlege-

sen Alsó-Ausztria, Stájerország, illetve Krajna térségét védelmezték.³ A törökökkel szembeni fegyveres ellenállás azonban jelentős összeget emésztett fel. Ezért a probléma mihamarabbi, ütőképessé megoldás kidolgozását követelte meg.

A katonai végvidék felállításának gondolata már I. (Habsburg) Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564), illetve német-római császár (1531–1564) uralkodásának idején felmerült. A horvát származású főnemes, Jurisics Miklós – horvátul Nikola Jurišić – (1490–1544) a kőszegi vár egykori parancsnokának felvetésére a Habsburg uralkodó egy horvát-szlavón őrvidek létrehozását rendelte el az 1538-ban, a török elől elmenekült szerbek – Kőrös vármegyében történő – letelepítésével. A letelepedett „rácok” számára – a határőri feladatok ellátása fejében – 1564-ben átengedték a horvát uralom alatt maradt, de a török pusztítások következtében elnéptelenedt vármegyei rész területét.⁴

A határőri terület kiépítésének megkezdése azonban I. (Habsburg) Ferdinánd későbbi utódjára, I. (Habsburg) Rudolf magyar (1576–1608) és cseh királyra (1576–1611), illetve német-római császárra (1576–1612) maradt. Az uralkodó 1578-ban nagybátyjára, II. (Habsburg) Károly osztrák főhercegre (1540–1590), illetve a bécsi Udvari Haditanácsra bízta a határőrvidék szervezetének kialakítását. Ekkor mindjárt két határ-

¹ Kovács Éva: *Katonai határőrvidék. História*, 1992. 4. szám. *Digitális Tankönyvtár*: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-04/ch10.html> (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

² A keleti országrész sem volt kezdetben egységes I. (Szapolyai) János magyar király (1526–1540) személyének elfogadását illetően. Főképp az erdélyi szászok helyezkedtek szembe vele, és jobbra I. (Habsburg) Ferdinánd magyar királyt (1526–1564) támogatták. Az erdélyi szászok központja, Szeben (Nagyszeben) városa 1536-ig zárva tartotta a kapuit I. (Szapolyai) János magyar király előtt. Később az erdélyi szászok megbékültek a gondolattal, hogy Erdély nem került a Habsburgok hatalma alá. GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. VI. kötet (Elektromos hal–Fék)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1894, 291. p., GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történelmi Brassó vármegye etnikai és felekezeti statisztikája*. Szegedi Tudományegyetem, Statisztikai és Demográfiai Tanszék, Szeged, 2017, 62. p.

³ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom)*. Szent István Társulat, Budapest, 1998, 260. p.

⁴ SOÓS ISTVÁN: *A Horvát–Szlavón Katonai Határőrvidék. Védelem a török ellen*. História, 2011. 5–6. szám, Budapest, 36. p.

őri területet létesítettek; Károlyváros (Karlovac)⁵ központtal az ún. Horvát határőrvidéket és Varasd (Varaždin) központtal az ún. Szlavóniai határőrvidéket. Előbbi, idővel a Károlyvárosi végvidék, utóbbi pedig a Varasdi végvidék nevet kapta. Ekkor a katonai határőrvidék területe a török hódoltsági területek mentén, az Adriai-tengertől a Dráva folyóig húzódott. Érdekes információt közöl a korabeli viszonyokról Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen című monográfiasorozat Horvát–Szlavónországról szóló XXI. kötete: „A szlavón határt a Dráva és a Száva közt a stájer rendektől fizetett sereg őrizte (varasdi végek), míg a Kulpától a tengerig terjedő határ őrségét Krajna rendjei fizették. A határőrség részint huszárokból és haramiákból, részint lövészekből s német gyalogokból állt. A városok közt egész sereg Szerbiából és Boszniából menekült keresztény népség (az uszkókok) települt meg. Az apró guerilla-harcz a végeken soha sem szünetelt. A határterület a legbuzgóbb törekvések és vitéz hadvezérek, mint Zrínyi Miklós bán, hősies harcrai mellett is egyre szűkebb lett.”⁶

A 16. század végére a két, már meglévő végvidéki területhez „csatlakozott” a Kulpa folyón túli területekből megszervezett ún. Báni végvidék, melyet a horvát bán főkapitánysága alá rendelték. Kiépítése még a karlócai békekötést (1699. január 26.) követően is folyamatban volt.⁷

Fényes Elek az alábbiak szerint nevezte meg a karlócai békekötésig már létező végvidékeket:

„...a karloviczi békekötés után (1699) már három katonai végvidék létezett, u. m. a károlyvárosi és varasdi a belső ausztriai főhaditanács, „s a’ báni, a horvátországi bán és a főudvari haditanács kormánya alatt.”⁸

A negyedik határon területet „a törökök Alsó-Szlavóniából történt kiűzése után hozták létre, melyet Száva-Duna Menti vagy Szlavóniai, illetve Szlavón-szerémségi Határ-őrvidéknek neveztek. A török háborúkat (1683–1699, 1716–1717) követően a Horvát–Szlavón Katonai Határőrvidéket kelet felé Péterváradig terjesztették ki.”⁹ Ezt – az 1702-ben létesített, illetve 1752-re kiépült – területet szokták Szlavóniai, illetve ritkábban Szerémi vagy Magyar végvidéknek¹⁰ is hívni.

A Szlavóniai végvidék területéből – 1850-ben – a Pétervárad ezred, valamint a Titeli – Csajkás – zászlóalj¹¹ területe a temesvári parancsnokság alá került.¹²

A 18. században további jelentős változások mentek végbe, mivel a katonai határőrvidék területe tovább bővült. Az I. Lipót magyar (1657–1705) és cseh király (1656–1705), német-római császár (1658–1705) által 1702-ben létrehozott Tiszai határőrvidék és Marosi határőrvidék területével tovább gyarapodott a végvidékek sora.¹³ Előbbit a Tisza, utóbbit a Maros folyó mentén létesítették, idővel azonban – a törököknek a Temesközből történt kiűzése miatt – e két, utóbb felállított határőrvidéket megszüntették. Erről Fényes Elek a következőket közölte: „I. Leopold eltökéltette,

⁵ Az erődfített Károlyvárost (horvátul: Karlovac, németül: Karlstadt) II. Károly osztrák főhercegről, illetve a három osztrák örökös tartomány, Stájerország, Karintia és Krajna uráról, I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király egyik fiáról nevezték el. Károlyváros (Karlovac) hivatalos honlapja: <http://www.karlovac.hr/UserDocImages/dokumentai/Stranice/BrosuraKarlovac-EN.pdf> (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

⁶ JÓKAI MÓR (főszerk.): Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen. XXI. kötet, Szent István Koronája Országainak VIII. kötete. Horvát–Szlavónország. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1901, 65. p.

⁷ SOÓS ISTVÁN: A Horvát–Szlavón Katonai Határőrvidék. Védelem a török ellen. História, 2011. 5–6. szám, Budapest, 36. p.

⁸ FÉNYES ELEK: Magyarország statistikája. II. kötet. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1843, 165. p.

⁹ SOÓS ISTVÁN: A Horvát–Szlavón Katonai Határőrvidék. Védelem a török ellen. História, 2011. 5–6. szám, Budapest, 36. p.

¹⁰ FÉNYES ELEK: Magyarország statistikája. II. kötet. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1843, 165. p.

¹¹ „A sajókai határőrvidéket Mária Terézia hozta létre 1763/64-ben. 1873-ban egyesült Bács-Bodrog vármegyével, majd 1876-ban a vármegye két járása lett belőle.” A Wass Albert Könyvtár és Múzeum honlapja: <http://www.vktapolca.hu/cgi-bin/tlwww.cgi?show=da197277> (Letöltés ideje: 2017. április 29.)

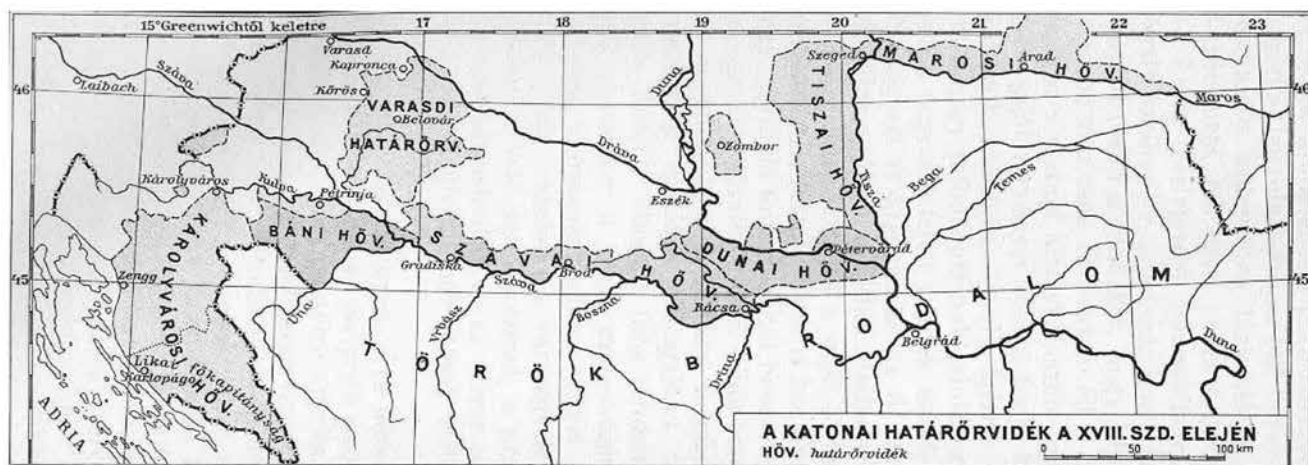
¹² EDELENYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, 707. p.

¹³ A két határőrvidék létesítésének gondolata már Buda 1686-as felszabadítása után felmerült, amikor a Duna–Tisza köze is a császári seregek kezére került, de a harcok további folytatása miatt felállításukra nem volt lehetőség. A szervezési munkálatok csak a zentai csatát (1697. szeptember 11.) követően, 1697 és 1702 között mentek végbe. A Tiszai és Marosi határőrvidékek területére jelentős számú szerbet telepítettek. A Tiszai határőrvidék területe Szeged városától egészen a Sajkás-vidék területéig húzódott. A Marosi végvidék Arad központtal végig a Maros mentén, Szegedtől az erdélyi Hunyad vármegye területéig terült el. IVÁNYI ISTVÁN: A tiszai határőrvidék (1686–1750). Budapest, 1885, 9–18., pp. 19–71.

hogya a Száva, Tisza, Maros vizek mentiben a török ellen egy eleven kőfal, vagy is katonai végvidék állíttassék, hasonló a már fenlevő horvát végvidékekhez: 's így vette eredetét 1702-ben a magyar végvidék, mely későbbben nevét hibásan szlavoniára változtatta; továbbá a tisza és marosi végvidékek, mellyek azonban 1750-ben a vármegyékhez kapcsoltatván ismét elenyésztek (a visszakapcsoltatást Maria Theresia már 1741-ben megígérte a magyar rendeknek), magyar, vagy helyesebben szeremi végvidék megmaradt ugyan, de 1747-ben nagy része vármegyékre osztatott fel (Posega, Verőcze, Szerem), és csupán a Száva mellett elnyúló földek maradtak katonai igazgatás és szerkezet alatt, az egész három ezred vidékre (gradiskai, brodi, és pétervárad) osztatván fel...”¹⁴ A Tiszai határőrvidék térségét Csongrád, illetve Bács és Bodrog¹⁵ vármegyék területébe, a Marosi határőrvidék Csanád, valamint Arad vármegyék területébe olvasztották be.

újabb speciális jogállású terület létesült, amely az 1718 és 1778 között ugyancsak az osztrák adminisztráció alá tartozott. Mivel a terület – III. Károly magyar és cseh király, német-római császár (1711–1740) szerint – „*jus armorum*” jogcímmel, azaz „*fegyverrel meghódított területnek*” minősült, az uralkodó nem adta vissza azt a jogos tulajdonosának, a Magyar Királyságnak. Továbbá a magyarság hosszú ideig – 1778/1779-ig – be sem telepedhetett a területre. Előbb katonai, majd – Mária Terézia magyar és cseh királynő (1740–1780), német-római császárné (1745–1765) döntése értelmében – 1751 és 1778 között katonai és polgári igazgatás alá került a terület. Végül Mária Terézia 1778-ban ünnepélyes esküt tett arra, hogy a *Temesi bánság* területét visszaadja Magyarországnak, és ott a magyar vármegyei közigazgatás bevezetését engedélyezi. A *Temesi bánság* területén – 1779-ben – az alábbi közigazgatási egységek alakultak meg:

1. térkép: A katonai határőrvidék a XVIII. század elején

Forrás: HÓMAN BÁLINT: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. *Magyar Elektronikus Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/> (Letöltés ideje: 2017. április 29.)

A pozsareváci békekötéssel (1718. július 21.) felszabadult Temesi bánság déli részén megkezdődött az ún. *Bánsági végvidék* alapjainak lerakása. Az ún. *Temesi bánság* létrehozásával egy

1. Krassó vármegye, Lugos székhellyel és 223 településsel;
2. Temes vármegye, Temesvár székhellyel és 177 településsel;

¹⁴ FÉNYES ELEK: *Magyarország statistikája. II. kötet*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1843, pp. 165–166.

¹⁵ Ekkor még nem beszélhetünk Bács-Bodrog vármegyéről, mivel azt csak az 1802. évi VIII. törvénycikk hozta létre Bács és Bodrog vármegyék területének egyesítésével. Ekkor lett a vármegye székhelye Zombor városa. Erről a korabeli jogszabály a következőket mondta ki: „*Bodrogh vármegye Bácscsal hosszú idő óta együttes igazgatás alatt állván: ugyanazon Bodrogh vármegyének Bácscsal való egyesítése törvénycikkelyben kimondatik.*” 1000 év törvényei című internetes adatbázis. Kiadja: Wolters Kluwer Kft.: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4987> (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

3. Torontál vármegye, Nagybecskerek székhellyel és 118 településsel, valamint

4. a Császári és Királyi Udvari Haditanács alá tartozó határőrvidék (1779–1873).¹⁶

A *Bánsági végvidék* alapjai – amint az előzőekből olvasható – már a 18. század elején kiépültek. Az 1750 körül – a megszüntetett Tiszai és Marosi határőrvidékek területéről – elvándorolt szerbek jelentős része a Bánság területén lelt új hazára. Az ún. *Nagykikindai kiváltságos kerületen*,¹⁷ illetve a *Bánsági végvidékeken* tovább folytathatták – a jelentős privilégiumokkal ellátott – katonáskodó életmódjukat.

Az 1779 és 1873 között fennállt *Bánsági végvidék* területe előbb – 1779 és 1838 (1845) között – két, majd – 1838 (1845) és 1873 között – három részre tagolódott úgy, mint:

Német-bánsági ezred, Pancsova (Панчево/Pančevo) székhellyel, továbbá

Oláh-illír bánsági ezred, Karánsebes (Caransebeș) székhellyel.

Az előbbieken említett két ezred bizonyos területeiből 1838-ban létesítették – a két ezred között földrajzilag elhelyezkedő – az ún. *Bánsági-*

illír zászlóaljat (1845-től ezredet), melynek székhelye Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva) városa volt.¹⁸

A magyar–török határszakaszon legkeletebbre létesített katonai végvidék az ún. *Erdélyi végvidék* volt. A Déli-, majd a Keleti-Kárpátok vonulatit követő *Erdélyi végvidék* két nagyobb részre tagolódott, az 1764-ben létrehozott ún. *Székely ezred*, majd az 1766-ban felállított ún. *Oláh ezred* területére. A végvidék kiépítése nem volt akadálymentes; a székelység fellázadt az erőszakos, felülről jövő akarat ellen. Ennek a szembeszegülésnek a tragikus következménye volt az ún. „*madéfalvi veszedelem*”.¹⁹ Az 1764-ben a székelység körében végzett megszárlás következtében a következő hónapokban több ezer székely a szomszédos – román ajkú, de török kézen lévő – Moldvai Fejedelemség területére menekült. Majd innen is továbbvándorolva érkezett meg Bukovina területére, és ott létrehozta a bukovinai székely falvakat.²⁰ Így keletkeztek Istensegits és Fogadjisten (1776), továbbá Hadikfalva és Józseffalva (1785), végül Andrásfalva (1786) települések. A kör azonban „bezárult”, a székelyek ismét „hazatértek”, mivel 1883-ban Hertelendy

¹⁶ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén (különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre)*. In: KATONA TAMÁS – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – LACZKA ÉVA ZITA (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára*. Magyar Statisztikai Társaság; Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest–Győr, 2016, pp. 27–39.

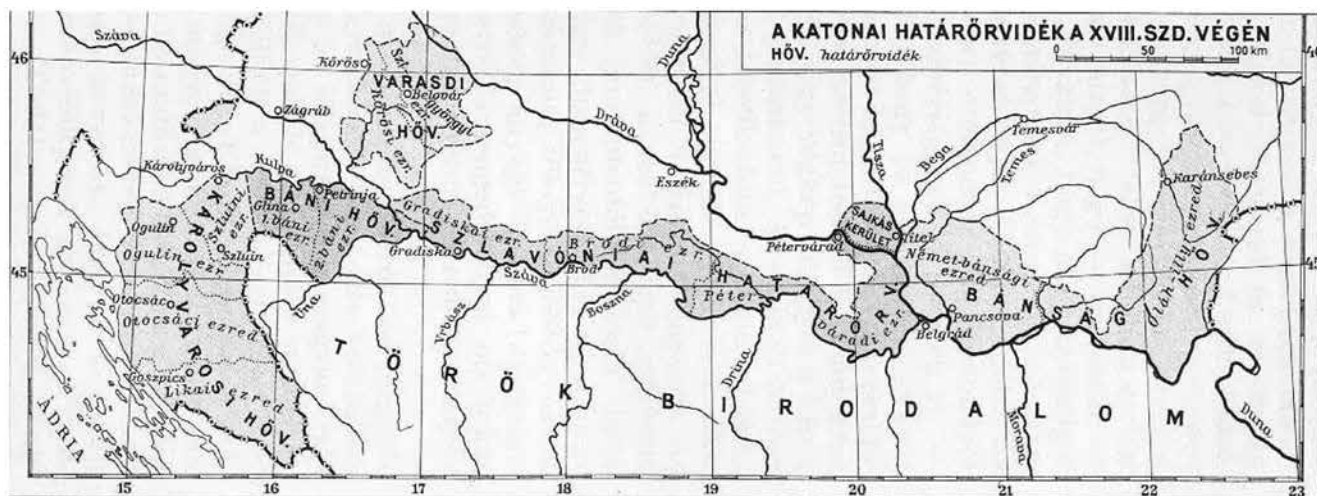
¹⁷ A *Nagykikindai kiváltságos kerület* egy önálló önkormányzattal rendelkező, jórészt szerbek által lakott terület volt a Tisza folyó bal partján, Nagyikinda (szerbül Кикинда/Kikinda) környékén. A speciális jogállású terület fennállása 1774 és 1876 közé tehető. A magyar szakirodalom, nemcsak a *Nagykikindai kiváltságos kerület* elnevezést ismeri, hanem használatos még a *Nagykikindai kerület*, illetve *Kikindai kerület*, valamint a *Nagykikindai szerb kerület* elnevezés is. A szerb történelem elsősorban a *Беликокикиндски привилеговани диштрикт* / *Velikokikindski privilegovani dištrikt* fogalmat használja. A német szakirodalom viszont *Privilegierten Bezirk Groß-Kikinda* névvel jelöli az egykori szabad kerületet. Latinul a *Regio-privilegiatus Districtus Magnokikindiensis* kifejezés az ismeretes. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. IX. kötet (Meszr–Olt). Szent István Társulat, Budapest, 2004, 212. p., GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagyikindai Kiváltságos Kerületben*. FORUM, ACTA JURIDICA ET POLITICA 1. szám, Szeged, 2014, pp. 69–97.

¹⁸ FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. VI. kötet, *Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 200–206.

¹⁹ Az osztrák császári katonaság 1764. január 7-én Madéfalván (Siculeni) több száz székelyt mészárolt le, akik tiltakoztak a határőrezred felállítására, valamint az adóztatás ellen. Ezt a gyalázatos eseményt „siculicidiumnak” vagy „madéfalvi veszedelemnek” nevezik. „A Siskovics bárótól érkező parancs nyomán a katonatiszt 1764. január 7-én hajnalban körbezárta a falut, majd ágyútűz kíséretében rohamot indított a székelyek ellen. A császári katonák órákon át üldözték, és gyilkolástak a védtelen falusiakat, köztük nőket és gyermekeket is. A házak java részét kifosztották, majd felgyújtották, a menekülők közül pedig sokakat a mezőkön vagdosztak le Carato huszárai. A madéfalvi vérengzés mérlege körülbelül 200 halott és kétszer ennyi fogoly volt; utóbbiakat Talócára, vagy a csíkszeredai várba hurcolták, ahol embertelen körülmények között őrizték őket. A január 7-én elfogottakat néhány nap után szabadon engedték, áprilisban azonban megkezdődött az események kivizsgálása, ennek során pedig számos székely vezetőt – főleg plébánosokat – ismét börtönbe vetettek.” TARJÁN M. TAMÁS: *A madéfalvi veszedelem, 1764. január 7.*, RubiconLINE: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1764_január_7_a_madefalvi_veszedelem/ (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

²⁰ „Az újabb vándorlás arra vezethető vissza, hogy a ma Romániához tartozó terület 1775-től Habsburg uralom alá került, ezt követően pedig a tartomány magyar kormányzója, Hadik András gróf intézkedett a moldvai székelyek áttelepítéséről, akik – például Istensegits, Hadikfalva és Józseffalva településeken – ma is jelentős magyar közösséget képeznek.” TARJÁN M. TAMÁS: *A madéfalvi veszedelem, 1764. január 7.*, RubiconLINE: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1764_január_7_a_madefalvi_veszedelem/ (Letöltés ideje: 2017. április 13.)

1. térkép: A katonai határőrvidék a XVIII. század végén

Forrás: HÓMAN BÁLINT: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. *Magyar Elektronikus Könyvtár*: <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/> (Letöltés ideje: 2017. április 29.)

József, Torontál vármegye főispánja (1874–1891) az Al-Duna mellé, Hertelendyfalva (Бойловица/Vojlovica), Sándoregyháza (Иваново/Ivanovo) és Székelykeve (Скореновац/Skorenovac) községekbe telepítette le a mintegy 4000 főt számoló székelységet. Ezt a vándorlást „kirajzásnak” is nevezik. Az Erdélyi végvidéket 1851-től kezdték felszámolni. A folyamat 1876-ig, az egységes vármegyerendszer bevezetésével teljes egészében végbement.

II. A katonai határőrvidék közigazgatása a statisztikai adatok tükrében

A katonai határőrvidék egyes területeinek, illetve közigazgatási változásainak sajátosságait nyomon követni komoly és időt igénylő szakmai kihívás lenne, amely jelen tanulmány terjedelmét bőven meghaladná, monográfiává növelve azt. Ezenkívül a pontos közigazgatási és statisztikai adatok közlése nehézkes is lenne, mivel – Fényes Elek szerint – „a Magyar Katonai Végvidék, még mindég azon tartományok közé tartozik, melnek nagysága hiteles mérnöki felmérés hiányában bizonytalan. Voltak ugyan a horváth, magyar, s’

bánsági végvidékeken a ’múlt század második felében több felmérések, s 1801-186-ig a’ régiek megigazítására újabb felmérés történt, de a ropant kiterjedésű erdők trigonometriai felmérése mindenikből kimaradt, s ezeknek felmérése csak 1807-ben kezdetett el. Ez az oka, hogy különböző írók, mint Liechtenstern, Demian, Lipszky, a’ katonai végvidékek kiterjedését különbözőképpen adák elő.”²¹ Fényes Elek hozzátette, hogy „pontos” és „szorgalmas” munkája miatt leginkább Lipszky János (1766–1826) magyar huszártiszt, térképész munkáját fogadta el.

A katonai határőrvidék hat nagyobb részre tagolódott – nyugati irányból kelet felé haladva –, úgymint a Horvát határőrvidék, illetve Károlyvárosi végvidék, a Szlavóniai határőrvidék, illetve Varasdi végvidék, a Bányi végvidék, a Szlavóniai határőrvidék, illetve Szerémi vagy Magyar végvidék, a Bánsági végvidék és az Erdélyi végvidék.

Az előbbieken említett nehézségek ellenére mégis célszerű egy vázlatos áttekintést adni a katonai határőrvidék alkotórészeiről, bizonyos – Fényes Elek által feldolgozott – statisztikai adatok közlése által.

²¹ FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, s a’ hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. VI. kötet, *Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, 4. p.

II. 1. A Horvát határőrvidék, illetve Károlyvárosi végvidék

A 170,7 (az 1802. évi adatok szerint 147,24) négyzetmérföld²² kiterjedésű *Horvát határőrvidék*, illetve *Károlyvárosi végvidék* négy ezredből állt, ezek voltak:²³

I. A Likai ezred (Likaner Regiment), székhelye: Goszpics (Gospić). A jórészt horvátokból és szerbekből álló 74 041 fős lakosságból 23 121 fő volt római katolikus, továbbá 50 920 fő ortodox felekezetéhez tartozó személy. Közigazgatásilag Carlopago (Karlobag) szabad katonai város, Goszpics mezőváros és 103 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, sárga gomb.

II. Az Otocsáni ezred (Ottochaner Regiment), székhelye: Otocsán (Otočac). Népessége 72 315 főt számlált, ebből 32 568 fő a római katolikus, 39 747 fő pedig az ortodox felekezetéhez tartozott. Anyanyelvi tekintetben horvátok és szerbek lakták a térséget. Közigazgatásilag Zengg (Senj) szabad katonai város, Otocsán mezőváros és 83 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, fehér gomb.

III. Az Ogulini ezred (Oguliner Regiment), székhelye: Ogulin (Ogulin). Lakossága jórészt horvátokból és szerbekből állt. A 73 289 fős népességből 34 472 fő a római katolikus, továbbá 38 812 fő az ortodox, valamint két fő az evangélikus és három fő a református felekezetéhez tartozott. Közigazgatásilag Ogulin mezőváros és 106 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, narancssárga hajtóka és gallér, sárga gomb.

IV. A Szluini ezred (Szluiner Regiment), székhelye: Károlyváros (Karlovac). Lakossága job-

bára a horvátok és a szerbek közül került ki. Az 59 720 fős népességből 44 814 fő volt római katolikus, 10 391 fő ortodox, 4510 fő görögkatolikus, egy fő evangélikus és négy fő református felekezetéhez tartozó személy. Közigazgatásilag Károlyváros városa és 319 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, narancssárga hajtóka és gallér, fehér gomb.

Mindezen felül két szabad katonaváros²⁴ is feküdt a Horvát határőrvidék területén, az egyik Carlopago (Karlobag), a másik Zengg (Senj). Külön kiemelni a két várost azért is fontos, mert „speciális” jogállással rendelkeztek mint szabad katonavárosok.

„Az első két ezred képezte a goszpicsi, az utóbbi kettő az ogulini brigádod.”²⁵ A határőrvidék polgárosítása után a likai és otocsáni ezredet lika-otocsáni, az ogulini és szluini ezredet ogulin-szluini kerületekké egyesítették. A horvát megyék 1886-ban történt rendezése óta a lika i és otocsáni ezredek egész területét Lika-Krbava megye, az ogulini ezredét Modrus-Fiume és Lika-Krbava, a szluiniét Modrus-Fiume és Zág-ráb megyék foglalják magukban.”²⁶

A városok közül Carlopago Lika-Krbava vármegye része lett, Zengg pedig előbb – 1873-ban – Modrus-Fiume vármegye, majd 1886-tól Lika-Krbava vármegye területéhez került.

II. 2. A Szlavóniai határőrvidék, illetve Varasdi végvidék

A 67,4 (az 1802. évi adatok szerint 67,78) négyzetmérföld kiterjedésű *Szlavóniai határőrvidék*, illetve *Varasdi végvidék* két ezredből állt, ezek voltak:²⁷

²² Megjegyzés: A szabadságharc előtti időkben megjelent művek a területet jobbra földrajzi négyzetmérföldben közlik. Egy földrajzi négyzetmérföld = 55,06 km². Az adatok összehasonlításánál ez szem előtt tartandó!

²³ FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 163–176.

²⁴ A határőrvidék 12 katonavárosának népessége nem teljesített határőrszolgálatot, továbbá a katonavárosok nem az ezredhatóságok, hanem közvetlenül a főhaditanács hatalma alá tartoztak.

²⁵ A katonai határőrvidék közigazgatásának sajátossága, hogy az ezredek, általában „másodmagukkal” egy brigádodt alkottak. Előfordult azonban, hogy egy ezredet alkotott egy brigádodt.

²⁶ EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából*. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, 706. p.

²⁷ FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 183–189.

V. A Kőrösi ezred (Kreutzer Regiment), székhelye: Belovár (Bjelovar). Lakossága 65 310 fő volt, ebből 48 884 fő volt római katolikus, 16 422 fő ortodox, két fő evangélikus és két fő református. A területen jórészt horvátok éltek. Ivanics (Ivanić-Grad) szabad katonai város, Cirkvena és Chasma mezővárosok, valamint 186 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rákvörös hajtóka és gallér, sárga gomb.

VI. A Szentgyörgyi ezred (St. Georger Regiment), székhelye: Belovár (Bjelovar). Népesége 74 887 főt számlált, ebből 55 100 fő volt római katolikus, 19 782 fő ortodox és további öt fő evangélikus vallású. Az ezred területén többségében horvátok éltek. Közigazgatásilag Belovár szabad katonai város, Szentgyörgy (Đurđevac) mezőváros és 173 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, fehér gomb.

Mindkét ezred törzskara Belovár városában székelte „és együtt képezték a belovári brigádot. Ennek a végvidéknek polgárosítása történt meg legkorábban, már 1873 végén és ekkor mindkét ezred északi, kisebb része Kőrös megyéhez csatoltatott, déli nagyobb részeiből pedig, volt polgári területekkel kiegészítve, lett az új Belovár megye. 1886 óta mindkét ezred területét Belovár-Kőrös megye foglalja magában”.²⁸

II. 3. A Báni végvidék

Az 50 (az 1802. évi adatok szerint 59,36) négyzetmérföld kiterjedésű Báni végvidék két ezredből állt, ezek voltak:²⁹

X. Az Első báni ezred (Erstes Banaler Regiment), székhelye: Glina. Lakossága 48 762 főt tett ki, ebből 17 211 fő római katolikus, 31 551 fő ortodox vallású volt. Horvátok és szerbek lakták. Közigazgatásilag Glina mezőváros, valamint 127

faluk alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, karmazsinvörös hajtóka és gallér, sárga gomb. Az ezred örökös tulajdonosa a horvát bán volt.

XI. A Második báni ezred (Zweites Banaler Regiment), székhelye: Petrinya (Petrinja). Horvát és szerb népesége 59 428 főt számlált, ebből 20 362 fő a római katolikus, 39 062 fő az ortodox, három fő az evangélikus és egy fő a református felekezethez tartozott. Közigazgatásilag Kostajnica (Hrvatska Kostajnica), Petrinya szabad katonai városok, Dubica (Hrvatska Dubica) mezőváros és 143 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, fehér gomb. Az ezred örökös tulajdonosa a horvát bán volt. „A II. ezrednek a Száva balpartján fekvő részeit (Drenovbok, Krapje, Jasenovac és Pusk a helységeket) az 1807. évi 25. törvénycikk csatolta a végvidékhez. A II. ezred területéből Sziszek város már 1873-ban Zágráb megyéhez csatoltatott; a végvidék többi részeiből lett a báni kerület, mely 1886-ban szintén Zágráb megyével egyesítettett, Krapje és Jasenovac politikai községek kivételével, melyek Pozsega megyéhez csatoltattak.”³⁰

II. 4. A Szlavóniai határőrvidék, illetve Szerémi vagy Magyar végvidék

A 139,5 (az 1802. évi adatok szerint 119,64) négyzetmérföld kiterjedésű Szlavóniai határőrvidék, illetve Szerémi vagy Magyar végvidék három ezredből állt, ezek voltak:³¹

VII. A Bródi ezred (Broder Regiment), székhelye: Vinkovce (Vinkovci). Népesége 73 776 fő, ebből 67 609 fő római katolikus, 5670 fő ortodox, 487 fő evangélikus, nyolc fő görögkatolikus és két fő zsidó vallású volt. Anyanyelvi tekintetben jobbára horvátok, illetve kisebb számban szer-

²⁸ EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részevnyársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, pp. 706–707.

²⁹ FÉNYES ELEK: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 176–182.

³⁰ EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részevnyársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, 707. p.

³¹ FÉNYES ELEK: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék. Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 190–199.

bek éltek a térségben. Közigazgatásilag a bródi vár, Bród (Slavonski Brod) szabad katonai város, Vinkovce mezőváros és 97 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, sárga hajtóka és gallér, fehér gomb.

VIII. A Gradiskai ezred (Gradiskaner Regiment), székhelye: Új-Gradiska (Nova Gradiška). A döntő többségében horvát, továbbá szerb lakossága 64 850 főt számlált, ebből 47 441 fő volt római katolikus, 17 335 fő ortodox, 35 fő evangélikus 26 fő református, kilenc fő görögkatolikus és négy fő zsidó felekezetű személy. Közigazgatásilag Ó-Gradiska vára, Új-Gradiska mezőváros, valamint 141 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, halványvörös hajtóka és gallér, sárga gomb.

IX. A Pétervárad ezred (Peterwardeiner Regiment), székhelye: Szávaszentdemeter (Сремска Митровица/Sremska Mitrovica). A többségében szerbek által lakott ezred népessége 98 048 főt számlált, ebből 18 041 fő volt római katolikus, 75 621 fő ortodox, 4084 fő evangélikus, 19 fő görögkatolikus, 14 fő református és 2744 fő zsidó vallású személy. Közigazgatásilag a pétervárad erőd, Pétervárad (Петроварадин/Petrovaradin), Karlóca (Сремски Карловци/Sremski Karlovci) és Zimony (Земун/Zemun) szabad katona városok, Szávaszentdemeter és Szalánkemén (Стари Сланкамен/Sztari Szlankamen) mezővárosok, valamint 60 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, csukaszín hajtóka és gallér, sárga gomb.

A katonai határőrvidék speciális területe volt a Sajkás (vagy Csajkás) zászlóalj (Tschaikisten-Batallion). Központja Titel mezővárosa volt, illetve további 13 falu tartozott hozzá.³² Lakossága 27 799 főt számlált, ebből 26 721 fő volt ortodox, 1059 fő római katolikus, 15 fő református és négy fő evangélikus vallású. A térség népességének döntő hányada szerb anyanyelvű volt. A zász-

lój egyenruhája: búzavirágkék kabát és nadrág, világos vörös hajtóka, fehér gomb. „1850-ben a pétervárad ezred és a titeli zászlóalj a temesvári parancsnokság alá került. A bródi és gradiskai ezredek együtt képezték a vinkovcei, a pétervárad ezred és a titeli zászlóalj a mitrovicai brigádöt. [...] A határőrvidék felosztása után a titeli volt csajkás zászlóalj területe visszacsatoltak Bács-Bodrog megyéhez, az ezredek pedig ugyanolyan nevű polgári kerületekké alakultak át. 1886-ban a pétervárad kerület és a bródi kerület zsupanjei és vinkovcei járásai, valamint Pétervárad, Mitrovica, Karlóca városok Szerem megyével, a bródi kerület garcsini járása Vrpolje kivételével, Bród város és az egész gradiskai kerület és a báni kerületből (II. báni ezredből) Krapje és Jasenovac politikai községek Pozsega megyével egyesítették. A bródi kerület garcsini járásából Vrpolje Verőce megyéhez került, Zimony pedig önálló törvényhatóság lett.”³³

II. 5. A Bánsági végvidék

A Bánsági végvidék területe a Szlavóniai és az Erdélyi végvidékek területe közé ékelődött. A 182,2 (az 1802. évi adatok szerint 145,17) négyzetmérföld kiterjedésű végvidéket kezdetben két ezred alkotta, ezek voltak:

XII. A Német-bánsági ezred (Deutsch-Banater Regiment), székhelye: Pancsova (Панчево/Pančevo). Területe jórészt Pancsova környékén húzódott, északon Botosig (Ботош/Botoš), keleten a Karas folyóig terjedt ki. Nyugaton és délen a Duna folyam képezte az ezred területének határát. Lakossága 125 191 főt számlált, ebből 96 252 fő volt ortodox, 19 011 fő római katolikus, 7200 fő evangélikus, 2582 fő református és 146 fő zsidó vallású. Anyanyelvi tekintetben jobbra szerbek, valamint kisebb számban németek lakták, de szlovákok, illetve románok is éltek a térségben. Közigazgatásilag Pancsova szabad katonaváros és 54 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyen-

³² A Sajkás-vidék települései: Boldogasszonyfalva (Gospođinci), Csurog (Čurug), Dunagárdony (Gardinovci), Kabol (Kovilj), Káty (Kač), Mozsor (Mošorin), Nádajla (Nadalj), Sajkásgyörgye (Đurđevo), Sajkáslak (Lok), Sajkásszentiván (Šajkaš), Titel (Titel), Tündéres (Vilovo) és Zsabyia (Žabalj). (A 19. század elején Kabol két részből, Alsó- és Felső-Kabolból állt.) MÁK FERENC: *Sajkás-vidéki gyűjtemény*. Magyar Szó, 2016. november 6.: http://www.magyarstvo.rs/hu/3206/velemen_jegyzet_gyurodesek/155634/Sajk%C3%A1s-vid%C3%A9ki-gy%C5%B1p%C3%B6let.htm (Letöltés ideje: 2017. április 29.)

³³ EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából*. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, 707. p.

ruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, égszínkék hajtóka és gallér, fehér gomb.

XIII. Az Oláh-illír ezred (Walachisches-Illyrisches Regiment), székhelye: Karánsebes (Caransebeș). Területe jórészt a Karas folyótól egészen Hunyad vármegye határáig, egy hosszszan elnyúló sávban helyezkedett el. Népessége 98 530 fő volt, ebből 93 383 fő ortodox, 4800 fő római katolikus, 145 fő evangélikus, 132 fő református és 70 fő zsidó vallású volt. Anyanyelvi tekintetben a népesség túlnyomó hányada román volt, de kisebb számban szerbek és németek is éltek itt. Az ezred területét – közigazgatásilag – Karánsebes, Mehádia (Mehadia) és Orsova (Orșova) mezővárosok, valamint 111 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, csukaszín hajtóka és gallér, fehér gomb.

Később, 1838-ban állították fel a Bánsági-illír zászlóaljat, mely 1845-ben a Bánsági-illír ezred nevet vette fel, az előbbieken említett ezredek bizonyos területeiből, illetve településeiből alakult. Az ezred székhelye Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva) szabad katonaváros volt. A népesség túlnyomó többsége ortodox felekezet-hez tartozó szerb volt. Kisebbszámú óhitű románok és római katolikus németek is éltek a zászlóalj területén.

„A Határőrvidék – 1873. évi – felosztása után a német-bánati ezred 1-10. százada Torontálhoz, 11. és 12. százada Temeshez, a szerb bánsági ezred 1-3., 7., 11. és 13. százada egészen, a 4. század Károlyfalva és Nikolinca kivételével Torontálhoz, az 5. és 8. századok területe egészen, a 4.-ből Károlyfalva és Nikolinca, a 6.-nak a Karas jobbparti része, a 9.-ből Gaitasol Temeshez csatoltatott, a 9. század (Gaitasol kivételével), a 10. és 14. század egész területe, a 6.-ból a karas-balparti rész előbb Krassó megyével egyesítettett, az 1876: 33. t.c. alapján azonban átcsatoltatott Temeshez, végül a szerb bán-

sági ezred 12. századának és a román-bánsági ezrednek egész területe Szörény néven külön új megyévé foglaltatott össze.”³⁴

A Bánsági végvidék teljes területét a három bánsági vármegye, nevezetesen – nyugatról kelet felé haladva – Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék területébe olvasztották be.³⁵

II. 6. Az Erdélyi végvidék

A körülbelül 100-200 négyzetmérföld kiterjedésű³⁶ Erdélyi végvidék területe négy ezredből állt, ezek voltak:

XIV. Az Első székely ezred (Erstes-Szekler Regiment), székhelye: Csíkszereda (Miercurea Ciuc). Területe jórészt Csíkszék térségét ölelte fel. Népessége 39 549 fő volt, ebből 39 463 fő római katolikus, 43 fő görögkatolikus, 11 fő ortodox, 32 fő református. A népesség döntő hányada székelynek vallotta magát. Közigazgatásilag Csíkszereda mezőváros és 50 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rózsaszín hajtóka és gallér, sárga gomb.

XV. A Második székely ezred (Zweites-Szekler Regiment), székhelye (Stabsort): Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe). Területe jórészt Háromszék és Udvarhelyszék térségét ölelte fel. Népessége döntő többségében székely volt. Lakossága 35 259 főt számlált, ebből 22 956 fő volt református, 11 957 fő római katolikus, 300 fő ortodox és 46 fő görögkatolikus. Közigazgatásilag Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), Bereck (Brețcu) és Illyefalva (Ilienii) mezővárosok és 99 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, rózsaszín hajtóka és gallér, fehér gomb.

XVI. Az Első oláh ezred (Erstes-Walachisches Regiment), székhelye: Orlát (Orlat). Területe jórészt Hunyad, Alsó-Fehér vármegyék területén, valamint a szász Szekesszék és Szászváros-

³⁴ EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különnyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, pp. 707–708.

³⁵ HARASZTHY LAJOS: Torontál vármegye története 1867-től a mai napig. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1912, 484. p.

³⁶ A különböző írók – szétagoltsága miatt – nagyon eltérően, 100-200 négyzetmérföldre becsülték az Erdélyi végvidék területét. EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különnyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, pp. 690–691.

szék, továbbá a szász Brassó, illetve a román Fogaras vidékét ölelte fel. Népessége 28 891 fő volt, ebből 18 108 fő görög katolikus, 9545 fő ortodox és 922 fő református. Anyanyelvi tekintetben többségében románok laktak az ezred területét. Közigazgatásilag Hátszeg mezőváros és 81 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, zöld hajtóka és gallér, sárga gomb.

XVII. A Második oláh ezred (Zweites Walachisches Regiment), székhelye: Naszód (Näsäud). Területe jórészt Doboka és Kolozs vármegyék területén, valamint a szász Beszterce vidékét ölelte fel. Lakossága 34 487 fő volt, ebből 28 748 fő görögkatolikus, 5810 fő ortodox, 292 fő római katolikus és 115 fő református. A népesség túlnyomó hányada román volt. Közigazgatásilag

az ezred területét 44 falu alkotta. Az ezredbeli katonaság egyenruhája: sötétbarna kabát, kék nadrág, topánka, zöld hajtóka és gallér, fehér gomb.

Az 1762 és 1766 között felállított és 1851-ig létezett Erdélyi végvidék nem volt szigorúan elhatárolt, összefüggő terület. Nem rendelkezett olyan elkülönített területekkel, mint a horvát-szlavón vagy bánsági végezek. Ezért sem az egész Erdélyi határőrvidék, sem az egyes ezredek területe nem állapítható meg pontosan, nincs is sehol hivatalosan kimutatva.

Összefoglalva elmondható, hogy az egyes szerzők eltérő adatokat adnak meg, így Fényes Elek – Lipszky János munkája nyomán – 709,8 földrajzi négyzetmérföldre (közel 39 100 km²-re) tette a katonai határőrvidék területét, az erdélyi végvidékek területével együtt.³⁷

37 FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék.* Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840, pp. 5-6., 206–219.

III. Felhasznált irodalom

1000 év törvényei című internetes adatbázis. Kiadja: Wolters Kluwer Kft.: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4987>

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom).* Szent István Társulat, Budapest, 1998

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IX. kötet (Meszr–Olt).* Szent István Társulat, Budapest, 2004

EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közigazgatási körvonalainak és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából.* Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928.

FÉNYES ELEK: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék.* Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1840

FÉNYES ELEK: *Magyarország statistikája. II. kötet.* Trattner-Károlyi Tulajdona, Pest, 1843.

GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. VI. kötet (Elektromos hal–Fék).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1894

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagyikindai Kiváltságos Kerületben.* FORUM, ACTA JURIDICA ET POLITICA 1. szám, Szeged, 2014

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén (különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre).* In: KATONA TAMÁS – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – LACZKA ÉVA ZITA (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára.* Magyar Statisztikai Társaság; Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest–Győr, 2016

GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történelmi Brassó vármegye etnikai és felekezeti statisztikája.* Szegedi Tudományegyetem, Statisztikai és Demográfiai Tanszék, Szeged, 2017

HARASZTHY LAJOS: *Torontál vármegye története 1867-től a mai napig.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye.* Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1912

HÓMAN BÁLINT: *Magyar történet.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. *Magyar Elektronikus Könyvtár:* <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/>

IVÁNYI ISTVÁN: *A tiszai határőrvidék (1686-1750).* Budapest, 1885

JÓKAI MÓR (főszerk.): *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen. XXI. kötet, Szent István Koronája Országainak VIII. kötete. Horvát-Szlavónország.* A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1901

Károlyváros (Karlovac) hivatalos honlapja: <http://www.karlovac.hr/UserDocImages/dokument/Stranice/BrosuraKarlovac-EN.pdf>

KOVÁCS ÉVA: *Katonai határőrvidék.* História, 1992. 4. szám. *Digitális Tankönyvtár:* <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-04/ch10.html>

MÁK FERENC: *Sajkás-vidéki gyűlölet*. Magyar Szó, 2016. november 6.: http://www.magyarso.rs/hu/3206/velemen_jegyzet_gyurodesek/155634/Sajk%C3%A1s-vid%C3%A9ki-gy%C5%B1l%C3%B6let.htm

Soós ISTVÁN: *A Horvát–Szlavón Katonai Határőrvidék. Védelem a török ellen*. História, 2011. 5–6. szám, Budapest

TARJÁN M. TAMÁS: *A madéfalvi veszedelem, 1764*. január 7., RubiconLINE: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1764_január_7_a_madefalvi_veszedelem/

A Wass Albert Könyvtár és Múzeum honlapja: <http://www.vktapolca.hu/cgi-bin/tlwww.cgi?show=da197277>

A pataki vár

Kedves illúzióink

A lelki egészség alkotói között egyet különösen gyakran emlegetünk mint elengedhetetlent. Ez a valóság és önmagunk reális értékelése. Önmagunk és a valóság reális értékelése gyakorlatilag azt jelenti, hogy ne legyenek illúzióink, mert az illúziókban a valóság másként tűnik fel, mint amilyen valójában. Mivel az illúzió eltorzítja a valóságot, az illúzió hiánya a lelki egészség alapvető feltétele. Valójában hogyan lehetne lelkileg egészséges az az ember, aki tévesen értelmezi mindazt, ami körülötte történik, és önmagáról illúziói vannak? Hogyan tudna a valósághoz alkalmazkodni – ami szintén a lelki egészség meglétének feltétele – az, aki nem látja a valóságot olyanak, amilyen, és önmagáról is irreális képe van?

Az emberek általában háromfajta illúziót deldelgetnek magukban, amellyel meghamisítják a valóságot és önmagukat: illúziót önmaguk pozitívításáról, illúziót arról, hogy hatással tudnak lenni a történésekre, és a jövővel kapcsolatos illúziót.

Amikor saját magunkat értékeljük, többségünk elismeri, hogy egyaránt vannak jó és rossz tulajdonságaink, de szinte kivétel nélkül fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy bennünk az előbbiek vannak túlsúlyban. De van egy másik jelenség is: könnyebben emlékezünk olyan eseményekre, amelyekben pozitív tulajdonságainkat mutathattuk meg, mint azokra, amelyekben rosszak voltunk. Ha pedig megkérdezzük bennünket, jobbak vagy rosszabbak vagyunk-e az átlagnál, nem kételkedünk abban, hogy jobbak vagyunk, amiből jól kivehető, mennyire nem vagyunk reálisak, mert ha mindannyian átlag felettiek lennénk, akkor ki alkotná az átlagot? Hogy mekkora illúzióink vannak önmagunkról, mutatja az a tény is, hogy szinte szabály szerint mások alacsonyabbra értékelnek bennünket, mint mi saját magunkat.

Érdekes megfigyelni, hogy a melankolikus embereknél nem lelhetők fel ezek az illúziók. Ők nem gondolják azt, hogy több jó tulajdonságuk

van, mint rossz, hogy jobbak az átlagnál, és az önértékelésük nagymértékben megfelel annak, ahogyan mások látják őket.

A másik jelentős illúzió annak a képességnek a megélése, hogy hatással tudunk lenni a történésekre. Nagyon gyakran viselkedünk úgy, mintha kezünkben tartanánk az események szálaikat, amelyekre gyakorlatilag alig vagy egyáltalán nem tudunk hatással lenni. Egyszerű példa erre a pénzfeldobás. Az a meggyőződésünk, hogy ha saját kezűleg dobjuk fel a pénzérmét (fej vagy írás), gyakrabban teljesül a kívánságunk.

A melankolikusok ebben az esetben is közelebb vannak a valósághoz. Nekik nincsenek ilyen illúzióik. Szinte mindig reálisan fel tudják mérni, mikor tudnak hatni a külső történésekre, és mikor nem, meddig terjednek a lehetőségeik.

A harmadik típusú illúziót illetően a tapasztalatok arról győznek meg bennünket, hogy az emberek többsége kifejezettebben orientálódik a jövő, mint a jelen vagy a múlt irányában. Saját jövőjükkel kapcsolatban nagy hányaduk optimista beállítottságú. Amikor annak nincsen alapja, akkor is mélyen hiszünk benne, hogy a jövő valami szépet hoz majd. Valójában saját jövőnket olyanak látjuk, amilyennek szeretnénk, hogy legyen. Mivel a vágy nem elegendő ahhoz, hogy a jövőt meghatározza, a meggyőződés, hogy a jövőben jobb lesz, nem más, mint illúzió.

Az látható tehát, hogy az emberek többségénél a lelki egészséghez szükséges alapvető feltételek sincsenek meg. Másrészt viszont nagyon jól tudunk alkalmazkodni a mindennapi élethez, mert ellenkező esetben a társadalmi történések – amelyeknek szerves részei vagyunk – nagyon nehezen alakulnának, ha egyáltalán alakulhatnának. Ezenkívül, mint láttuk, inkább jónak gondoljuk magunkat, mint rossznak. Az szűrhető le ebből, hogy nem feltétlenül kell reálisnak lennünk ahhoz, hogy jól érezzük magunkat.

Éppen ellenkezőleg, tanácsos illúziókat táplálni magunkról és a valóságról, hogy megfelelően alkalmazkodni tudjunk a mindennapokban, és jól érezzük magunkat.

Az a kérdés vetődik fel, hogy akkor válunk-e búskomorrá, ha szembenézünk a valósággal, azt olyannak látva, amilyen, vagy éppenséggel csak melankolikusként tudunk reálisak lenni, tudjuk illúziómentesen felmérni a valóságot. Hajlamosak vagyunk a lelki egészséget kiegyenlíteni a boldogsággal, amelyet sokan úgy fogalmaznak meg, hogy az nem más, mint a pozitív érzéseknek a negatívokkal szembeni túlsúlya. Ezzel kapcsolatban viszont azt kell megkérdeznünk, hogy egészségesek lehetnek-e azok, akik olyan mértékben nem reálisak, amilyen mértékben a valóságot szebbnek látják annál, mint amilyen az valójában. Reálisnak tűnik tehát a feltételezés, hogy akiknél a pozitív érzések vannak túlsúlyban, még jobban eltorzítják, meghamisítják a valóságot. Röviden: a boldogság semmi esetre sem lehet a lelki egészség alapvető meghatáro-

zója olyan mértékben, mint amilyen mértékben az egészséges állapot feltétele a valóság pontos érzékelése.

Egy azonban egészen biztos: illúzióink kedvesek számunkra, és elengedhetetlenek ahhoz, hogy jól érezzük magunkat. Szükség van rájuk, hogy eltakarhassuk saját természetünk, személyiségünk, környezetünk nem kívánt, rossz részeit.

Vannak kis és nagy illúzióink. A kis illúzióknak köszönhetően válik az élet elviselhetővé, sőt esetenként kellemessé számunkra. A nagy illúziók magukkal ragadnak bennünket. Megbolondítanak, megőrjítenek. A nagy illúzióktól szenvedünk – és rövidebb-hosszabb időn át miattuk bűnhődünk. A kis illúziók éltetnek bennünket, a nagyoktól meghalunk.

De alapjában véve a kis illúziók sem használnak lelki egészségünknek. Mégis legtöbbször gondolkodás nélkül felvállaljuk őket.

2017 júliusa

Csigák

Cédulák XVI.

– A Titkot üztük mindahányan, / s az évek szálltak, mint a percek, / véred kiontott harmatával / ó, irgalmazz nekünk, Jézus Herceg! – Faludy, ki más mondta volna ki helyettünk is a könnyörgés szavát: irgalmazz! Bűnös az ember a kezdetektől, vagy fölösen szorong, hisz nyomorult földi élete folyvást bűnre kényszeríti? Jámbor papok prédikálnak az eredendő bűnről! De melyikről? Azóta bűneink lajstroma csak szaporodott, már-már végtelenné... Költönket feszíti a kimondás szüksége, szólni, mint majd utolszor, mintha nyakadon lenne a kés, egyetlen szavadra, ha volna időd, ám órád lejárt, s nincs kitől kegyelmet kérni. De lennének hallgatók, akiknek fontos szavad? Volna örökségként mit mondanod? Varázsszót hagyni rájuk? Különben ismersz illet, vagy csak álmodol? Oly kivételes lennél, míg milliók és milliók mennek el, mint napra éj következik, de te megtudtad a titkot – részükre is? Aligha. Csupán azt tudod, itt jártál e baljós partfalon, mi szél sodort éppen ide, s hová tovább – sem eddig, sem később nem tudhatod. Így rendeltetett, érd beennyivel, s tudd, aligha várják válaszod.

– Csongrád megye egykori legendás politikai hatalmassága emlékiratait írta, tavaly ment el, 90 évesen. Telefonon kerestem fel, kérdésemre közölte, nem ad interjút, emlékiratai sem jelennek meg most, mert egyesek bizonyára arra használnák föl, hogy gyalázzák a szocializmus jó dolgait is, fogalmazott kissé talányosan. Végül is ez utóbbi veszély valós, ha őszintén megszólalna azokról az évekről, a szörnyek idejéről, sokan szégyellnék, hogy valaha is hittek akkori álmaikban... Egy minapi politikai vitaműsorban a műsorvezető szentségelt a neki ellentmondó szerkesztőre, aki nem fogadta el egy regényíró véleményét, miszerint kisszerű, jelentéktelen, aljas, tolvaj, rabló, sötét rasszisták kormányozzák

vissza hazánkat a háború előtti fasiszta időkbe. Miközben itt vannak ő és remek társai, akik ezek miatt nem nyernek teret a vezetésre. Lám, a hajdani teljhatalmú vidéki politikai nábobnak igaza volt, memoárjainak higgadt megítélésére számítani dőreség lenne. Jó kérdés, miért tartunk itt. Talán még mindig az elhúzódó rendszerváltástól szenvedünk. A Szovjetunió katonai erején nyugvó kelet-európai szocializmusok rajtuk kívül álló okokból megszűntek, mondhatni, a világtörténelem elsöpörte őket, az új rend pedig változást követel mindenkitől. A tisztességes munka gyakran kevés a tisztos megélhetéshez, a diploma sem garancia, a gazdagok gyorsan tovább gyarapozanak, miközben a szegényeknek még az életben maradási esélyei is látványosan romlanak, mint az a (gyarmati) vadkapitalizmusban megszokott. Akkor most ezt akartuk – vagy így lett?

– Isten szabadnak teremtette az embert, de olyan világba helyezte, amelyben nem mentes a körülmények szorításától. A döntés lehetősége, melyet a Teremtőtől kaptunk, az embernek a többi földi lényhez viszonyított másságából eredő szükségszerűség, s nem holmi romantikus ajándék. A növények és állatok viselkedése általában előzetesen meghatározható, az emberé nem. Camus az ember szabadságának legfőbb bizonyítékát az öngyilkosság lehetőségéhez köti, amely ugyan ezernyi külső és belső körülménytől függő, de létező összefüggés. Az önbíráskodásnak ez a formája ugyan istentelenségnek számít a kereszténységben, de nem kérdés, hogy a helyzetét szabadon megítélő és döntéshozó egyén számára alapjog. Paradicsombéli felkészítésük ellenére is Ádám és Éva önálló földi életükben ismeretlen terepre érkeztek, ahol végső soron nekik és utódaiknak maguknak kellett és kell azóta is helytállni. Angyalkíséretünk, talán

védőőrizetünk ellenére is kényszer volt s maradt a folyamatos testi-szellemi készenlét, amelyet fokozott mértékben megköveteltek a természeti vagy éppen a közösségi élet konfliktusai. Az első és utódaik folyvást megújuló élethelyzetei egy alapszintű felkészültséget igényeltek, melyet Isten az ember „életre lehelése” által belénk plántált. Ez azonban az átlagos élethelyzetek kezelésére meg az (így is) előbukkanó problémák megoldására szolgált, de már kevés volt a kivételes, rendkívüli fordulatok helyes megválaszolására. Így ha az ember egykori életindulásakor kapott is Teremtőjétől bizonyos képességeket, alkotóerőt, kreativitást, ez egy befejezett lény esetében csak egy zárt rendszerben, kiszámítható konfliktusokkal biztosíthatta volna túlélését – ám előreláthatatlan, élet-halál helyzetek kezelését még segítséggel sem. Ezért az ember teremtése után sem vált „befejezett” lényvé, hanem a kapott alapképességek fejlődése függvényében azóta is mindig változik, formálódik. Ez a távolról sem egyenes vonalú önfejlődésre történő felkészülés zárulhatott le a paradicsomból való kiűzetéssel. Az ott időtlen időt megélt emberpár drámai kiűzetése azonban csak egy új szakaszt nyitott az ember életében, továbbra sem fejeződött be változása. Az ember nem lezárt lelki-szellemi mivolta megmutatkozott a bűnbeesés utáni büntetés elfogadásában, amely egy extrém főpróbája lehetett minden azóta következett végletes élethelyzetnek. Végzetes fordulatokra a még folyamatos változás állapotában élő embert nem lehet fölkeszíteni, neki magának kellett ezt a rendkívüli helyzetet túlélni, változva megmaradni. Isten haragjától nem roppant össze, nem vesztette el öntudatát, mondhatni, megőrizte lélekjelenlétét, elfogadta a kiűzetést, mint megtorló csapást, mi több – megőrizte istenhitét. Vajon a mai európai ember hogyan viselkedne ilyen rettenetes helyzetben, Isten haragjától sújtva... Vagy inkább az (is) történt, amit Madách hitt: Isten nemcsak sújtotta, hanem gyámolította is a kiűzött embert! Nem elpusztítani akarta, hiszen ezt „szemvillanással” is elérhette volna – nem, Isten csupán önálló földi útjára küldte az embert, véget vetve paradicsomi időtöltésének. Mi minden történhetett még ott, amiből mi csak annyit tudhatunk – Ézsaiás szavával „együtt lakik farkas a bárányal, s a párduc együtt tanyázik a gödölyével”.

Természetesen a kiűzetés után már minden megváltozott, a kegyelmi állapot véget ért, a párduc pedig már véres lakomát csapott a gödölyéből – amikor tehette...

– mai világunkban fölfoghatatlan hatalom összpontosul láthatatlan kezekben, hisz végül is arra fordítják világunk s vele sorsunkat, amerre akarják... A tanerő „tanít”, netán nevelni igyekszik, miközben a gyerek lelke már rég foglalt! A média szárnypróbálgatásai kezdetén milyen rémületet váltott ki Orson Welles Világok harca c. rádiójátéka. A mai filmtechnikával mit nem lehet elérni, van-e olyan gát, amelyet a mozi nem tud áttörni? Ha pl. az amerikai film az ISIS-től fog parázni, akkor a muszlimok az eredendő bűnös szerepét kapják, amit Hollywoodban már rég gyakorolnak... Irányítja valaki ezt a mai örületet, amit megélünk évtizedek óta, vagy csak gomolyog magától? Globalizáció és még valaki 8. utas... Ébren alvó boldogok...

– *jó dolgod van, szép madár! Én meg, látod, mint az álom / szállok soha nem volt tájon / hol a lélek teste nélkül erre-arra jár.* (Weöres Sándor: Rongyszőnyeg 46.)

– az eldobott kő végül valahogy mindig a Sátán kezében köt ki... – Teilhard de Chardin szavai, akire egy asszony hivatkozott a minap, visszatekintve fél századdal előbbi életének drámai eseményére. Talán azt jelenti, hogy legtöbbször a szenvedély, az önértékelési zavar vezérli tetteinket, melyek olykor féktelenségük miatt hosszan tartó zavart okozhatnak... Az elhajított kő, amelyet nem fékez a következmények félelme. Mégis, az élet gyönyörűsége a szenvedély – megóvhat tőle jó sorsod, s megúszod, de elmarad a kaland izgalma! Igaz, édesen fáj a szenvedély, de csak ára boldogságodnak... Nincs biztos sorvezető, neked kell élned, s vállalnod az élet kihívásait, vagy meghátrálnod előlük.

– fölszín, ami „látszik” – más, ami van. Fölül a csónak, alul a víznek árja. Harmónia, ha egy az akaratok, de ez ritka kincs. Törekvéseik egybeesésének mértéke mutatja várható ütközéseik esélyét és erejét, sőt bekövetkeztének idejét is sejtetik. Ellentétek mértéke jelzi az őket hordozó

dolog benső feszültségének mértékét, miközben eltérésüket sem lehet figyelmen kívül hagyni. Mindez valamiként összefügg Platón folyton elfelejtett alapkérdésével: ha minden változik szokatlan, miért nem múltott már el a világ? A folyó látható felszíni hullámozása mozdulatlan sziklára épül?

– még megadatott látnom, messze túl a 80-on – mesél a vén pap... Kórházi látogatáson voltam, több fiú is bent feküdt, szerencsére már erősen gyógyulóban, félig már fociztak is a folyosón. Civilben voltam, ezt a kommunisták alatt szoktam meg, de jó is volt így. A fiúkkal beszéltem, elmesélték a balesetet, nagyobb baja senkinek nem esett. A kórteremben a fal mellett egy öregember feküdt. Odamentem, megfogtam a kezét, mondom neki: Jézus Krisztus küldött. Felült, mint akibe kígyó csípett, kidagadtak a szemei, és valamit kiabált. Nem értettem, zavarosan dadogott, de olyan indulatosan, azt gondoltam, valami baj van a fejével. Magyarázott tovább, az ágyról is felugrott, kimentünk a folyosóra, de nem hagyta abba a jajveszékelést. Egyszer csak megkérdezte, mi a véleményem Olti Vilmosról. Mondom neki, de most én lepődtem meg nagyon a kérdésén, az vérbíró, mit akar tőle! Az végeztette ki Mindszentyt, elítélte engem, paptársaimat. Az egy vérbíró! Erre az öregnek reszket keze-lába, kérem, ne mondja ezt, én vagyok Olti Vilmos. És irgalmat kért, mert ezeket nem ő követte el, neki ezt parancsolták. Sírt, zokogott. Néztek bennünket a folyosón a fiúk, nem lehetett ott beszélgetni. Föladtam neki az utolsó kenetet, ő csak ezért könyörgött, irgalom, irgalom! Egyszer csak mondom neki, aki kér, annak adatik. Megkapom, kérdi, de folyik a könnye, nincs magánál. Megkapja – suttogom. Erre elhallgat, és az arca sugárzik.

Olti Vilmos 2005-ben halt meg, 91 évesen. A tisztelendő úr szerint a keresztény rítusnak megfelelően itt a Földön irgalmat kapott...

– katonaelményeiről beszélt az orvos, aki bár a vasutas-egyenruhát sem látja szívesen, de a tiszti uniformist többször is hordta, valahányszor a NATO kötelékébe „sorozták” a magyar egység tagjaként. Szívesen mesélt, készséggel hallgattam, közben fölöttlött, a katonaviselt ember tán mind ilyen... A Csontváry megfestette mostari

Öreg híd helyreállításánál is járt, a hidat ágyúgolyó rombolta le, megelőzve a tankok átvonulását. A háború céltalanul is rombol, építeni békében szokás. Mesélt egy másik szétlőtt hídról is, a hidat szintúgy magyar utászok építettek újjá, ezt a Száván. Egy gyermekkori mondókát idézek, amelyet Trianon után már nem is értenek, mert annak előtte a Száva még akkori hazánk, a Monarchia része volt. Szóval a magyar hidászok egy ponton építettek a két part között, munkájuk idején amerikai katonák biztosították nyugalmaikat. A víz fölött és másutt is tejfölként kavargott a köd, a doktor a parton álldogált, maga is golyóálló kerámiamellényben, jóllehet az orráig is alig látott a ködben. Egyszer csak fény villant föl a túloldalon, és dőrejt hallott, majd egy madár, fehér galamb zúgott át a folyó fölött, szinte súrolva az arcát. Rögtön tudtam, megszületett az unokám, zárja a történetet. Kis szünet után hozzátesszi, alig pár perc múlva a szigorú rádiócsend ellenére rádióüzenetet kapott: lányunokája született. Amint elmesélte, a neves orvos kissé zavartan csóválja a fejét, mondd nyugodtan, nem hiszed el, nekem is hihetetlen, pedig velem történt, teszi hozzá. Gyermekként hallgatom.

– az ismert kördoki, helyi képviselő, a város történetének jó ismerője, mindig terveket dédelgető, talán kicsit fellegjáró álmodozó, fél tucat gyermek apukája, néhány éve előbb csak kéthetente hétvégeken vállalt ügyeletet egy angol városban, majd feladta itteni praxisát, képviselőségét, és kiköltözött. Azóta évek teltek el, sokan el is felejtették, akit érdekelt, annak meg is indokolhatta távozását, annak idején dicsekvően mondta, a kéthetenként hétvégi ügyeletekkel többet keres, mint itthon egy hónap alatt. Minap egy londoni élményét osztotta meg egykori várososa lapjának olvasóival, amikor a százados angol demokrácia apróbb megingása lett téma sokfelé, a szigetország lakóinak Brexit utáni idegenellenessége. Szóval a kördoki, immár ottani polgár, egy kocsmában iddógált szintúgy magyar származású kollégájával, és két sör közt anyanyelvükön csevegtek. Tették, mígnem a csapos közbeszólt, mondván: angol kocsmában angolul beszélünk, különben kívül tágasabb... Ennyi. A doki ezt úgy fordította le, ha az angoloknak nem kell a munkája, elmegy Skóciába, ott tárt karok-

kal várják... Még nem jön haza, tán soha nem is fog – fordítottam le magamnak szavait. Sok évvel ezelőtt a hajdani Szovjetunióban egy zsúfolt buszon szorongtam, kezemben egy ott vásárolt gyermekbicajjal. Valamit mondtam magyarul egy mellettem álló, szintűgy nyelvtanfolyamos társnak, mire egy idős hölgy (eufemizmus!) vélhetően ékes orosz nyelven, üvöltve, átütő hangon közölte velünk: „Amíg orosz kenyeret eszel, oroszul beszélj!” Akkoriban ezért is elmarasztaltam a birodalom urait. Álmomban nem gondoltam ehhez hasonlót az angolokról.

– szokott helyén, az első sorban, évtizedeken át, a rendszerváltás után is, természetesen bűnvallás nélkül. Végül is az utódpártban posztol, önvád nélkül vállalva önmagát. Ez derék, egyenes beszéd. De a nyilvános számvetés, mint régimódi bűnbánat – elmaradt. Nincs egyedül, mások is így tesznek. Most egy évtizedekkel korábbi, az 1986-os írószövetségi ülés jegyzőkönyve jelent meg, ebben olvasom a nevét, mely után a meghatározás: kommunista politikus. Az írószövetség közgyűlésének a megtartását a szűken vett pártvezetőség, köztük ez a hölgy, igyekezett megakadályozni. Odatartozott ő is, igen szépen fogalmazva „antidemokrata hatalomgyakorlóként”. Nem kérdezi senki, nincs is mire válaszolnia. Akkor sem kérdezték múltjáról, amikor ha-

talma csúcsán volt, a rendszerváltás után, ama nyolc évben, magas közhatalmi posztot betöltve az új parlamentben. Talán ezért a hallgatásért tartunk itt, e közönyös demokráciában.

– Te fogod föláldozni az embert, aki magában hord engem – de hogy jól értsük Jézus Júdás-hoz intézett szavait: csak az ember teste az, amit föláldoznak, Jézus lelkét azonban nem, hiszen az maga Isten. Eretnekség, vagy sem – aki elolvassa Júdás elveszett evangéliumát, találkozik e megrendítő szavakkal. Amiként a ki nem mondott kérdésre is választ kapunk így: Miképpen volt lehetséges Jézus földi útjának tragédiába torkolló szakasza, ha egyszer fűszál nem rezdül az Ő akarata ellenére...? Júdás elveszett evangéliuma szerint Jézus földi története Isten akara- ta szerint ment végbe, s Ő Júdást szemelte ki az „áruló” nehéz szerepére, föláldoznia az embert, aki hordozta a Szent Lelket. A vallási intézmény természetesen „kiegyenesítette” ezt a horrorba forduló történetet, jókra és gonoszakra osztva Jézus tanítványait, mintha ilyen egyszerű volna a világ. A történetek értelmezésének a másik lehetősége, melyet ez a kopt nyelven fennmaradt papirusz hordoz évezredek óta, tudhatatlan. Különben bűnbakká tenni egy embert sokkal könnyebb, mint azon gyötrődni – ami történhetett... Lám, így volt ez mindig is.

Tavaszi I.

A konzerválás, az állag folyamatos megóvása a legfontosabb az aracsi pusztatemplom sorsát illetően

Beszélgetőtárs Stanyó Tóth Gizella

Aki az utóbbi néhány évben elzarándokolt az aracsi pusztatemplomhoz, láthatta, milyen fázisban vannak a konzerválási munkálatok, a „helyreállítási” próbálkozások. Jóllehet a Zentán, négy évvel ezelőtt megtartott nemzetközi konferencia záródokumentuma viszonylagos pontossággal körvonalazza a lehetséges megoldásokat. A többi között:

„A romállapot fenntartása ajánlott a rom művészeti, történeti és kulturális értékeinek és vonatkozásainak megfelelően, azaz a romnak a »poétikus romok« közt való megtartása a cél. Amennyiben statikai okok nem állnak fenn, a romot érintő építészeti beavatkozások (rá- és hozzáépítések) elkerülendők: a restaurálás helyett a konzerválás és károsodás nélkül visszafordítható érvényű beruházások ajánlottak. A torony esetében a statikai vizsgálatok függvényében nem elképzelhetetlen védőtető alkalmazása anélkül, hogy az egykori felmenő részek bármiféle rekonstrukciójára vállalkozna vagy a templom megjelenésén jelentősen változtatna. A nyugati kapu és rózsablak esetében nincs ok semmiféle rekonstrukciós fantáziatevékenységnek teret engedni, inkább biztosítani kell az eredeti részletek megőrzését. A nyolcszögletű pillérek feletti, az 1970-es években végzett helyreállításkor készült részek kiegészítése sem indokolt – ebben az esetben a fejezetek kialakítását kellene a rekonstrukciós fantáziára bízni.” (Az aracsi pusztatemplom – A műemlékek helyreállításának hasznáról és kockázatáról című, Zentán 2013. április 21–23-án megrendezett nemzetközi művészet-történeti, régészeti és műemlékvédelmi konferencia záródokumentuma, 7. pont)

A Zentán megtartott konferencia záródokumentuma (a konferenciáról készült összegező írásunk a záródokumentummal az Aracs folyóiratunk 2013/2 számában jelent meg) értelmében még abban az évben megkezdődtek a szakértői egyeztetések a két ország – Magyarország és Szerbia – szakemberei között (záródokumentum, 2. pont). Az együttműködés jelentőségéről, a szakértői egyeztetések eredményeiről, az eddigi munkálatok minőségéről, a tervekről kérdeztük dr. Raffay Endre PhD művészet-történészt, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara Művészet-történet és Elmélet Tanszékének és Kutatócsoportjának vezetőjét, a Képzőművészeti Intézet igazgatóját, aki számos tanulmányt jelentetett meg az aracsi pusztatemplomról. A beszélgetést július végén szülővárosában, Zentán rögzítettük, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben a VI. Művészet és Műemlékvédelem Művésztelep idei tíznapos (július 19–29.) programja közben.

A délvidéki/vajdasági magyarság számára a szakrális jelentőségen túl történelmi és kulturális műemléknek számít az aracsi pusztatemplom. Az utóbbi csaknem három évtizedben történt változásokat sokan biztatónak nevezik, ugyanakkor aggódnak is a további sorsa miatt. Ön hogyan látja?

– Nem csak az utóbbi évtizedekben történtek változások. Ha jól emlékszem, Varnyú Ilona óbecsei magyar irodalom szakos tanárnő a '80-as évek végén vagy a '90-es évek elején vezette ki először az irodalmat kedvelő diákokat az aracsi pusztatemplomhoz. Nekem is mondta, mennyire büszke volt, hogy a templomrom ősi falai között

tarthatták meg az irodalmi önképzőkört. Becsén, a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén (KMV) mesélte el nekem élményeit. Abban az időben a KMV-n magam is részt vettem egy-egy tanulmánnyal. A trau (trogiri) Szent Lőrinc-templomról írtam, egy dolgozatom felolvasása után odajött hozzám egy becsei történész, és jóindulatúan hívta fel a figyelmet arra, hogy közelebb is van középkori templom, amelyről írni lehetne – az aracsi templom. Ismertem korábban is, de addig még nem kerestem fel személyesen. Ez már régen történt.

Említette kérdésében az utóbbi három évtizedben történt változásokat. Én a még korábbi időkre mennék vissza. Gondolok az 1970-es években történt ásatásokra, amelyeket Nagy Sándor vezetett. Ezt követően jelentős műemlékvédelmi tevékenység folyt az aracsi templomon. Tehát, miután a régészek megnézték az évekig tartó kutatások során, hogy mi lehet a templomrom alatt, illetve a monostor helyén, akkor kezdődhetett csak meg a műemlékvédelmi tevékenység. Nagyon sajnálatos, hogy Nagy Sándor nem publikálta sem a kutatását, sem a leletanyagot. Kutatásának eredményei (ásatási jegyzőkönyvek, dokumentáció) a leletanyaggal együtt a Vajdasági Múzeumba kerültek. Nyugdíjaztatása, majd halála után az egész dokumentáció Nebojša Stanojevhez jutott. Számára nem volt új ez az anyag, mert fiatal gyakornokként részt vett a Nagy Sándor vezette ásatásokban. Voltak saját megfigyelései is, ezeket a leletanyaggal együtt publikálta. Ennek a leletanyagnak én csak egy töredékét ismerem a maga valóságában – ezt mindenki ismerheti –, amely a törökbecsei kultúrotthonban van kiállítva. A Vajdasági Múzeumban maradt leletanyagot, amely a raktárban, ládákban, dobozokban volt hosszú évekig, én sem láthattam a kutatásaim során. Amit régészetileg akkor meg lehetett nézni, azt évekig vizsgálták és kutatták, mint mondtam is. Tehát ez a régészethez tartozik. Viszont, ami az épületre vonatkozik, és ami az én szűkebb szakterületem is, az elsősorban maga az épületmaradvány, kőfaragványostul. A romokon jelentős beavatkozásokat végeztek a '70-es évek legvégétől és a '80-as évek elején. Statikai problémák miatt meg kellett erősíteni a templom bizonyos részeit. A templomnak a rom többi részétől függetlenül

fennmaradt nyugati fala (ha minden igaz) kelet felé, tehát a templom egykori tere felé kezdett el dőlni. Itt vasbeton gerendaszerkezetet építettek be a nyugati falba, elrejtve, illetve a nyugati falat az északi árkádsor rekonstrukciójával kapott konstrukció segítségével a túloldáról megtámasztották. A déli árkádsorból is felépítettek egy szakasznyit a homlokzat mögé, és egy másikat a keleti részen. A nyugati falat így összekötötték a keleti részen fennmaradt romokkal.

Fotó: Nádi Karolina

A nyugati fal a rekonstruált árkádívakkal, délkeletről nézve

Ebben a szerkezetben is van vasbeton, vannak olyan merevítőelemek, amelyek hozzájárultak ahhoz – ha igaza volt a statikai szakvéleményeknek, amelyek szerint a nyugati fal bedőléssel, a keleti részek pedig süllyedéssel fenyegettek –, hogy megérje ez a templomrom a '90-es éveket. Én ezt nem tudhatom bizonyosan, ezt a statikusok jobban látják, sokszor meg is ijesztik a művészettörténészeket, a laikusokról nem is beszélve. Nyilván igazuk van. Hasonlattal élve:

az orvosoknak is mindenre fel kell készíteniük a beteget és a hozzátartozót, a legrosszabbra is. Ez így rendben is van. Említettem, hogy ezekben a munkálatokban – annak ellenére, hogy elsősorban a statikai biztosítás és a megerősítés játszotta a főszerepet – a rekonstrukciós szemlélet is érvényesül. Nem úgy építették be ezeket a merevítő és támasztó vasbeton szerkezeteket, hogy azok csupaszon, a maguk szerkezeti elveit megmutatva jelenjenek meg, hanem ezeknek szinte teljes egészét elrejtették olyan formák – nyolcszögű pillérek, félköríves árkádok, téglafalfalazások – mögé, amelyek az eredeti formák alapján vagy azokra utalóan készültek. Tehát a segédkonstrukció eredetileg tulajdonképpen nem rekonstrukciós célból, de rekonstrukciós eszközökkel valósult meg. Ennek a tervezője Milka Čanak-Medić belgrádi építész volt, akinek a publikációjából is ismerjük ezeket a terveket. Ő ott volt a zentai nemzetközi konferencián is. A nem hivatalos részben megemlítette nekem, hogy az ő terveit visszafogottan, csupán részlegesen valószínűsítették meg, nyilván pénzügyi-költségvetési okok miatt. Így azok csak részben valósulhattak meg. A rajzolt terveken általában gazdagabb változatokat látunk. Erre szoktam mondani: ez nem baj – és nem csak Milka Čanak-Medić terveinek az esetére gondolok –, mert a műemléképítésszeretnek minél többet hozzátenni a műemlékekhez, hiszen így az ő kezük nyoma látványosabban marad fenn. A műemlékvédelmi beavatkozások a műemlék részeként védelem alá esnek. Nem egy olyan műemlék ismert, amely a kiegészítéseknek a restaurálásával vagy rekonstrukciójával vált ismertté. Szóval, az építésszeretnek nyomot hagyni maguk után. Holott, ha belegondolunk, hogy megmentenek – rejtett konstrukcióval vagy bármivel – egy műemléket, az az igazi nyom, szerintem. Nem a vitatható formavilágú, vitatható mennyiségű, terjedelmű és súlyú kiegészítés, azt hiszem. Olykor fordítva ülnek fel a kollégák a lóra... Szóval, Milka Čanak-Medić is azt mondta, hogy ő is többet rajzolt. A papír többet elbírt, mint ami a különböző szempontok szerint megvalósítható. A papír mindig többet elbír. Azt kell mondanom: bőven elég volt, amit a '80-as években felépítettek. A kiegészítések azonban a rekonstrukciós bizonytalanságok miatt nem mentesek a szakmai hi-

báktól. A beavatkozások viszont nem rontottak a műemlék állapotán, ellenkezőleg, hozzájárultak annak fennmaradásához. Ahhoz, hogy az utóbbi három évtizedről beszélhessünk, kellett ez a munkálatok.

Visszatérek a régészethez, mert elsősorban itt mutatkoztak meg új tudományos eredmények az Ön által említett utóbbi harminc évben. Nebojša Stanojev csak ezekben az években kezdett foglalkozni a feltárások leleteredményeivel, és azazal, hogy azokat publikációkban meg is mutassa. Ezeket a korábbi években nem ismerhettük. A 2000-es években nyilvánhatott meg Törökbecsén az említett mini kiállítás is az aracsi templomrom leletanyagából. Vannak itt nagyon érdekes darabok. Láttam és behatóbban tanulmányoztam is őket. Mindebből kikerekedik a következő Aracs-tanulmányom.

Az utóbbi három évtized sok minden miatt fontos az aracsi pusztatemplom vonatkozásában. A szakma korábban is foglalkozott vele, kisebb-nagyobb szünetekkel. Ezekben a szünetekben Kalapis Zoltán írt róla. A közösség viszont ekkor kezd felfedezni. Milyen közösség? Vajdasági közösség? Mint ahogy a kérdésében is említette: a vajdasági magyarság felismeri szakrális jelentőségét. De Magyarországról is jönnek látogatók. Nem egyszer találkoztam Nyugat-Európából jött turistákkal, akiket érdekelnek a műemlékek. Mint tapasztalhattuk: egyre többen fedezik fel az aracsi pusztatemplomot. Két évtizede lesz lassan, hogy a Szent István-napi megemlékezéseket is megtartják itt. Attól, hogy a templomban újra megjelent az egyház, a papság, nem lehet eltekinteni.

Ezzel összefüggésben rendezték a rom környezetét. Erre a műemlékvédelem korábban nem fektetett különösebb hangsúlyt. Az ottani kiserdő már a XIX. századi forrásokban is megjelenik, felhívva a figyelmet arra, hogy a fák hozzájárulhatnak a romok védelméhez, a nagy bánáti szelekkel szemben. Csak emlékeztetni kell arra, amit Henszlmann Imrétől is tudunk, az 1863-as Lucanapi szélvésznek a következményeire. Akkor dőlt le a főhajó fennmaradt északi fala. Állítólag azt a szélvihar okozta. A szeleknek az erejét mérsékli az ottani erdőcske, de azt gondolni is kell, mert ha nem, könnyen elburjánzik. Emlékszem még egyetemista koromból, hogy a templom falain

belül is szépen növegettek a kistűk. Ahhoz, hogy az egyetemistatársammal, László Gergellyel fotózni tudjam a templom belsejét, előbb ki kellett vágnunk a vadhajításokat, a bokrokat. A templom környékének rendezése lehet, hogy tervezve volt a '80-as években, de nem valósult meg. Sokáig mintha nem lett volna gazdája a templomromnak, azért is burjánozhatott el annyira a növényzet, vitathatatlanul növelve a rom romantikus megjelölését. A környék rendezését viszont tervezéssel, hozzáértéssel kellene végezni. Érdemes lenne átgondolni, hogy a kivágott fákat hol és hogyan kellene pótolni. A templomromot övező, védő erdőcskére továbbra is nagy szükség volna. A bánati szelek ma is fújnak. Másik dolog a templom megközelítésének lehetősége. A jelenlegi út valamelyest jobb a korábbi földútnál. Feledteti velünk a bánati „marasztaló” sár emlékét. A heidelbergi kolléganőm kis sportkocsijával – az aracsi romoktól már útban hazafelé – beleragadtunk a bánati sárba, olyannyira, hogy traktort kellett segítségül hívnunk. Szóval, az ment a templomhoz, aki nagyon szeretett volna, leginkább az, aki kutatni vagy ismerkedni szeretett volna a romokkal. Ez már a múlté. Ma már, ha nem is aszfaltúton, de esős időben is meg lehet közelíteni a romtemplomot.

Ezzel összefüggésben is többször elmondtam már és le is írtam aggodalmaimat a templomrom további sorsa miatt. Jó, hogy mindinkább felfedezik, és magukénak érzik mind többen a pusztatemplomot. De az már nem mindegy, hogyan, milyen céllal látogatják. A közeli, például a beodrai vagy a törökbecsei diszkóban töltött este után olykor kedvük támadhat a besörözött fiataloknak vagy másoknak, hogy kimenjenek, és erejüket fitogtassák az évszázados falakon. Tudni kell, hogy amellet, hogy veszélyes lehet vakmerőségük, a romok keveset bírnak el, könnyen megromoghatnak. Vidékünk egyetlen ilyen jellegű műemlékére jobban kellene vigyázni, azt állandóan őrizni és riasztóberendezéssel kellene ellátni. Tény, hogy előrelépésnek számít, hogy a helyszínen térmegfigyelő kamerákat szereltek fel. Zárójelben jegyzem meg: ugyanez sok más esetben is érvényes. Például Pesten, a város közepén, a Margit-szigeten található romokra is. De azt nemcsak a söröző fiataloktól, a duhajkodóktól kell megvédeni, hanem az óvodásoktól is. Ők mász-

kálnak fel a falakra, nyilván minden rossz szándék nélkül, csak játékból. Erre mondta egyetemi tanárom, Tóth Sándor, hogy azokat a romokat is szögesdróttal kellene védeni, mert végül nem marad belőlük semmi, ott a város közepén... Hát még mekkora a veszély az olyan félreeső helyen, mint az aracsi pusztatemplom esetében, amely messze van a lakott településektől.

A műemlékvédelem nemcsak arról szól, hogy megnézzük az épületek statikai állapotát, hanem arról is, hogy megvédjük a további rombolástól, és a mindennapokban is megszervezzük az őrzését. Ha nincs jól átgondolva egy műemlék védelme, akkor veszélyes lehet annak felfedezése a nagy nyilvánosság részéről. A zentai konferencián is mondtam: előbb kell az őrzésre összpontosítani, az óvást megoldani és utána közkinccsá tenni, „reklámozni”.

A gazdasági működtetését, a fenntartását is beleértve?

– Az aracsi pusztatemplom olyan érték, amelyről nem lehet a gazdaságos fenntartásnak, a fenntartása kifizetődésének a függvényében gondolkodni. Ilyen nincs! A műemlékvédelmi hivatal állami intézmény, amely az állami költségvetésből részesül. Azért tartjuk el mi, polgárok – itt és máshol is –, hogy a mi adónkból a mi örökségünket megőrizték, és ne pluszpénzekből próbáljanak ott gazdálkodni. Az államnak ez kötelessége minden műemlék, de különösen az első osztályú kategóriába sorolt műemlék – mint az aracsi pusztatemplom is – esetében. Ha nem is tűnik „kifizetődőnek” az aracsi pusztatemplom fenntartása és (meg)őrzése, akkor is kötelességünk kigazdálkodni.

Az örökség mindig gond, mert azt fenn kell tartani. Vagy örökségként vállaljuk a romtemplomot, vagy sorsára hagyjuk. Így is lehet hozzá viszonyulni, de azt nyilvánosan ki kell mondani. Meg lehet ezt is csinálni – vállalva a következményeket. De talán ott sem tennének ilyet, ahol több ilyen műemlék van, nem itt, a mi vidékünkön, ahol szinte csak ez az egy van! Azt hiszem, azért ez a veszély nem áll fenn, elméletileg már több mint egy évszázada nem áll fenn. Ismeri a szakma, a közösség és a nemzetközi közösség is. Bekerült a művészettörténetbe is. De nem szabad azon gondolkodni, hogyan lehetne

gazdaságilag/gazdaságosan működtetni. Lehet azt mondani, hogy a turizmus láthat benne fantáziát, és szívesen mutatja meg a turistáknak a pusztatemplomot. Nem láttam még olyan esetet, hogy az idegenforgalom vagy az érdekelt vendéglátósok ilyen jellegű bevételek, mondjuk, 5 százalékát befizették volna a műemlékvédelem számlájára. Ilyen irányú javaslatomat elmondtam a Karlócán megtartott nemzetközi műemlékvédelmi konferencián is, amelyen szó volt a készülő szerbiai műemlékvédelmi törvényről is. A számos résztvevőnek tetszett a javaslatom, megtapsolták. Elmondtam, hogy akinek haszna van a műemlékekből, valamennyit forgasson vissza a műemlékvédelembe, törvényes keretek között. Bizonyára rendjén is van, hogy a műemlékekből sokaknak haszna lehet, de azt ne várják el, hogy még ezenfelül ki is „termelje” az őrzésének és fenntartásának költségeit.

az ókeresztény temetői kápolnákat hermetikusan zárt kapszulákba tették. Persze az aracsi templom esetében azért ez megoldhatatlan lenne. Nem állítom, hogy annyian látogatnák az aracsi pusztatemplomot, mint Velencében a San Marco- (Szent Márk-) templomot. De mégis érdemes odafigyelni megoldási, turistakorlátozási intézkedéseikre. Bizonyos szám felett pl. nem engednek be több turistát ide. A látogatók, a közönség akkor is rongálhat, ha ez nem áll szándékában. A velencei példán kívül többet is említhetnék, ahol megpróbálják a turisták számát korlátozni. A vatikáni Sixtus-kápolnában már régóta korlátozva van a látogatók száma. Az emberi verejték, a pára a megengedett százalék felett káros lehet a freskókra. Hasonlással élve, mintha azt mondanánk a kilencvennéhány éves nagymamának, még ha operaénekes is volt annak idején, hogy énekelje el Gilda áriáit a Rigolettóból a vendégeknek. Le-

Fotó: Nádi Karolina

Megtisztított falpillérfő a főszentély és az északi, valamint a déli mellékszentély között

Visszatérve a témánkhoz: az nem lehet kérdés, hogy meg kell őriznünk az aracsi pusztatemplomot. Azt is, ami a föld felett van, és azt is, ami alatta. Ha olyan állapotban lenne – hála istennek nincsen –, hogy üvegbúra alá kellene helyoznunk, akkor is meg kellene próbálnunk. Azért említettem az üvegbúrás óvást, mert ilyenre is van építészeti vonatkozású példa: Pécsset

het, hogy képes lenne rá, de ha szeretjük, nem kérünk tőle ilyet, mert óvjuk, hogy minél tovább köztünk maradjon. Más nem fogja megóvni. És a nagymamának, akár van nyugdíja, akár nincs, nem kell „kitermelnie” megélhetésének költségeit, vagy a vendégekkel elfogyasztott teája árát, sem megfelelnie a vendégcsereg különböző kívánságainak. A régmúlt időkről faggathatjuk, de

jobb, ha az említetthez hasonló produkcióktól megkíméljük. Elégedjünk meg azzal, hogy megfürödhetünk szeme kékjében vagy barnájában.

Az aracsi pusztatemplommal sem lehet bármit megtenni a „látványosság” és a „kifizetődőség” érdekében. Fontos volna, ha ez tudatosulna a közvéleményben. Nem arra kell összpontosítani, hogyan lehetne hasznot kisajtolni belőle, mert a műemlék nem produkció és nem gazdasági vállalkozás. Sokkal több annál, amelynek közvetetten van, lehet gazdasági vonatkozása és haszna. De a hívatlan, a rosszindulatú látogatóktól is meg kell védenünk a felbecsülhetetlen értékű műemlékeket. Az őrizetlenség veszélyes. Meg kell jegyezni, hogy a felszerelt megfigyelő kameráknak van némi elriasztó erejük. Tehát ne feledkezzünk meg erről a pozitív fejleményről sem, ami a megővés érdekében történt az elmúlt néhány évben.

A túl nagy népszerűség tehát árthat az aracsi pusztatemplomnak. Ezzel együtt és ettől nem teljesen függetlenül az is, hogy minduntalan gazdasági szempontok alapján közelítenek ehhez a műemlékhez is. Ettől én borzasztóan félek. Miért? Nemcsak azért, mert nonszensz, hanem azért is, mert ha elhiszi a társadalom, a műemlékvédelmi hivatal, a vajdasági magyarság, a politikum azt, hogy az aracsi templom esetében a gazdaságossági szempontok egyáltalán felmerülhetnek, akkor nemcsak rábólintanak, de kikövetelik, hogy „termelje ki” a fenntartásához szükséges eszközöket. De hogy tudhatna egy ilyen templomrom „hasznot termelni”? Úgy, hogy segítünk neki. Teszünk rá tetőt, hozzáépítünk ilyen-olyan szárnyakat. Volt ilyen elképzelés is. Ezt a zentai konferencia megpróbálta megakadályozni. A közelében wellness-szállodát lehet építeni, amely nem hiszem, hogy a megfáradt kutatók számára lenne elérhető. Meglehet ezt tenni, de közben eltűnik maga a műemlék. Lesz ugyan rajta haszon, de az nem a műemléké lesz, még csak nem is a miénk, hanem a befektetőké. Lehet hasznot csinálni, ha csalunk: visszacsalunk egy monostort, odacsalunk egy fürdőt, vagy a szerzetesek kertjét, még borospincét is... Bármiben lehet gondolkodni. De ha egyszer elindulunk ezen az úton, akkor nagyon nehéz megállni.

Vagy például az uniós támogatásokat is sokszor az infrastruktúra fejlesztésére, a gazdaságosság fokozására adják, és nem a műemlékvédelemre. Rendben is lenne, ha a gazdaságot az aracsi pusztatemplomtól távolabb fejlesztenénk, és onnan a távolból zárandokolnánk el a látogatók a csodás műemlékünkhez. Kutyakötelessége a műemlékvédelemnek erre összpontosítania, ha mégsem tenné, a szakmai közösségnek, a szakembereknek kell rá figyelmeztetniük, hogy ne történhessen meg a dominóeffektus (ha már van fal, legyen boltozat is, ha már az is van, legyen tető is, ha már az is van, legyen szélkakas a tetőjén, s ha már az is forog, megfelelő szélről is gondoskodhatunk), és ne tűnjön el a „gazdasági erdőben” a műemlék „fája”, ne vesszen szem elől a műemlék és a megvédésére irányuló eredeti kezdeményezés. Magyarországon és Nyugaton is találkozunk szomorú példákkal. Várakat építünk ki, s azokat megtöltjük historizáló és egyéb tartalmakkal, közben elsikkad a műemlék. Ha ez bekövetkezne, eltűnne a műemlék, nem lenne már a vajdasági közösség számára valódi jelentősége, a szakma pedig elkerülné, mert nem lenne már mit kutatnia. Ezek nagyon veszélyes dolgok. Akinek építkezni van kedve, és gazdasági vállalkozásokban gondolkodik, építse fel a templom valamilyen mását, mondjuk, Újvidéken, ott megmutathatja a rekonstrukciós fantáziájának termékeit, és oda szervezhet kifizetődő programokat és rendezvényeket, és ha módja van, felvehet rá megfelelő támogatásokat.

A zárandokok, a látogatók is már mesziről észreveszik a „felújított” toronyrészt. S az is szembetűnő, hogy mennyire elűt a romtemplom többi részétől. Mit mond erről a szakember annak alapján, amit a helyszínen látott és tapasztalt?

– Az aracsi pusztatemplom tornyára való ráépítés nagyon jó példa arra, hogy átgondolatlanul nem lenne szabad belefogni egy ilyen összetett vállalkozásba. Akkor sem, ha a harangtorony nyolcszögű részén végzett felfalazás a falkorona védelme miatt történt. A felfalazást is, meg az alatta lévő eredeti téglasorokat is bevakolták. Kutathatatlaná tették. Ez jelenti a legnagyobb gondot, együtt azzal, hogy csúnya, hogy szürke

gyárkéményre emlékeztet, amit ráépítettek, nem is beszélve a súlyról, amellyel megterhelték az amúgy is problémás statikájú részt.

gondolkodni! Igen, teher a műemlék, mert folyamatosan őrizni kell, évről évre ki kell menni hozzá, a restaurátorral konzultálva el kell végezni az

A torony a kiegészített nyolcszögű résszel

A torony nyugatról a legutóbbi beavatkozást követően

Fotó: Nádi Karolina

A gond tehát egyrészt a kutathatatlanságban van. Hiába megyek oda, nem látom az új vakolatréteg alatt, hogy milyen magasságig eredeti a téglasor a tornyon, és hol kezdődik a felfalazás, hogy van-e a nyolcszögű formának egy befelé dőlő megoldása. Semmit nem látok az eredetiből, tehát a ráépítések, a rákenések és minden más kozmetika eltakarja azt. Hivatkoznak rá: a torony eredetileg is vakolva volt. Meglehet. A templomot meg eredetileg freskókkal díszítették. Nem hiszem, hogy azokat is újra kellene festeni. Ezért szoktam azt mondani, ebben nem vagyok egyedül, és nem is én találtam ki: a konzerválás, az állag megővése a legfontosabb! És ez kapcsolódik a megőrzéshez, a fenntartáshoz, mint mondtam is. Nem lenne szabad haszonelvűen

aktuális konzerválási munkákat. Ilyenekre az elmúlt években is sor került (beavatkozást – elsősorban tisztítást – végeztek egyes fejezetfaragványokon és a nyugati rózsablakon). De ez állandó elfoglaltságot jelent, állandó szakmai jelenlétet igényel, úgy, mint a múzeumokban a más műfajú műtárgyak esetében. Mindegy, hogy kis, illetve nagy múzeumból van szó: biztonsági és állapotellenőrzési, -fenntartási szempontból is fontos az állandó jelenlét. Ebben a vonatkozásban, valóban teher a műemlékvédelem – akárcsak a múzeumok –, mert költségekkel jár. De nem a műemléknek kell ezeket „kitermelnie”. A műemlék azzal, hogy fennmaradt, hogy tartja magát, kiérdemelte a törődést, a közösség megbecsülését.

Milyen ütemben halad, véleménye szerint, a zentai nemzetközi konferencia tükrében, Magyarország és Szerbia szakembereinek együttműködése az aracsi pusztatemplom megmentése, konzerválása érdekében?

– A zentai konferenciának szerintem az volt az egyik nagy eredménye, hogy megállapodtunk abban, hogy az újvidéki, a péterváradi Műemlékvédelmi Intézet kikéri a magyarországi szakemberek véleményét is a templomon végrehajtandó műemlékvédelmi beavatkozások előtt. Hogy a zentai konferencián elkezdődött párbeszéd szűk szakmai keretek között folytatódjon. Zoran Vapának, a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet igazgatójának javaslatára én is benne vagyok ebben a bizottságban, és megpróbálok közvetíteni a magyar és a szerb szakemberek között. A bizottság tagja lett Dobó Ágota építészmérnök (a budapesti Foster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ vezető munkatársa a nyugdíjba vonulásáig), aki a somogyvári bencés apátság romjai helyreállításának tanulságairól tartott Zentán előadást. Vapa igazgató felfigyelt az előadásra, az aracsi pusztatemplomra vonatkoztatva is hasznosnak találta, ezért is javasolta Dobó Ágotát is tagnak. Reményei szerint közreműködése a projektumokban, a támogatások megszerzésében lett volna előnyös. Ágota a következő egy-két évben még meg-megjelent, de nyugdíjazása után már nem.

Jómagam minden évben kijárok a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – amely egyik házigazdája is volt a zentai konferenciának – szervezésében és támogatásával, elsősorban Hajnal Jenőnek és Gondi Martinának köszönhetően, megtisztelő figyelmüket („hivatalból” is) folyamatosan tapasztalva. Minden egyes alkalomkor rögzítem a változásokat, az észrevételeimet, fényképezünk is. Ezekről a felmérő látogatásokról jegyzőkönyvet írok. Ezenkívül tartom a kapcsolatot a péterváradi Műemlékvédő Intézettel. Svetlana Bakićyal (nemrég nyugdíjazásáig) évi rendszerességgel találkoztunk, és megbeszéltük a tennivalókat. Hasznosak voltak a Karlócán megtartott nemzetközi konferenciák is, a szakmai megbeszélések, a szakemberek találkozásai miatt is. Svetlana Bakić járt Pécsen, az egyetemünkön is.

Fotó: Biacsi Karolina

Raffay Endre Svetlana Bakić
és Bóna István társaságában Aracson

Általában csak elvi kérdésekről beszéltünk. Svetlana Bakić említette az egyik tanácskozássunkkor, hogy a toronnyal kezdeni kellene valamit. Az említett pécsi megbeszélésünkön ott volt Rostás Tibor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria régi magyar osztályának akkori vezetője is, aki szintén középkori művészettel és szobrászattal foglalkozik. Rostás Tiborral magam is támogattam a javaslatot, hogy a torony lefedése, megfelelő statikai felmérések után, megtörténjen. Egy egészen könnyű szerkezetet, visszafogott megoldást képzeltünk el, amely nem járna rekonstrukciós ráépítéssel. Aztán a körülmények miatt sokszor más történik. A nagyrészt – gondolom – pályázatokon nyert pénzek általában az év végén szoktak megérkezni, és azokat még abban az évben el is kell költeni. Mindenki számára probléma, hogy a templomromra fordítható pénzekről csak későn határoznak, a munkálatokra csak az év végén keríthetnek sort. Kapkodva, hogy a számlázás az év végéig még megoldható legyen. Ilyenkor már nincs idő tanácskozgatni. A helyszínre még ki lehetne futni, ha hívnának. Így csak utólag hallom, hogy ősszel, már novemberben, amikor a fagyok sem ritkák, kezdődtek meg a műemlékvédelmi munkálatok. Ilyenkor sebtében megrajzolnak egy, a pénzügyi kerethez szabott tervet, ez alapján kezdődik meg a munka. Ez nem aracsi specialitás. Így történt a torony ráépítése is 2015 végén, hogy aztán tavasszal jöjjön a meglepetés...

Sérültek-e a ráépítés során a műemlékmaradványok, és időtállóak, biztonságosak-e?

– Az idő mindenképpen megmutatja, mint azt is, mivel kellene kiegészíteni a zentai konferencián elfogadottakat. A záródokumentumból pl. kimaradt (a gyakorlat bebizonyította hiányát!), hogy a magyar és a szerb szakembereknek nemcsak elvekről kell beszélniük (arra jók a konferenciák), hanem *tervtanácsot* is kell tartaniuk. Lehet, hogy a műemlékvédelmi hivatalban ez a tervtanács megvan, de ha már be vagyunk vonva mi, magyar szakemberek is az aracsi problémák orvoslásába, akkor többünknek látnunk kellene a kiviteleti terveket. Nem az elvi, hanem a konkrét kivitelezési tervekre gondolok. Jobb helyeken nemcsak a „kilincsig, de a hozzá tartozó alkatrészekig, a csavarokig” meghatározzák a minőséget. A tervtanácsok arra valók, hogy meghatározzák, mit és hogyan valósítsanak meg. Hogy ne lehessen egymásra mutogatásra alapot találni. A felelőség csak így lehet közös. Most hivatkoznak arra is, hogy a kivitelezők elbarmolták a dolgot, mivel a közbeszerzésen a legolcsóbb ajánlatot fogadták el. Ehhez nem tudok hozzászólni, annyit mégis, hogy első osztályú műemlékek esetében kell tartani egy színvonalat. A toronyhoz való hozzányúlásnak az volt a legnagyobb problémája, hogy nem előzte meg egy tervtanács, és nem készült el a kivitelezési dokumentum. Ezért el kellett volna halasztani a ráépítési munkálatokat. Tudom, hogy a pályázaton nyert pénzek kötelezettséggel járnak. Ezért szoktam azt mondani, ha túl későre várhatók, akkor jobb lenne, ha meg sem érkeznének, mert sokszor meggondolatlanul, gyorsan kell elkölteni, még rosszabb esetben hülyeségre. Összegezve: A megbeszélések és a barátkozások szintjén, az elvek vonatkozásában jó a kapcsolat a magyar és a szerb szakemberek között. Tehát ez működik, de ez nem elég, mert nem elég hatékony a gyakorlatban. Azt még nem sikerült elérnünk, hogy létrejöjjenek a tervtanácsok.

Végeztek-e vizsgálatokat korszerű műszaki eszközökkel? Ehhez a magyar szakembereknek megvannak a lehetőségeik.

– Ezek a vizsgálatok a torony kapcsán meghatározóak. Azért említem először is a tornyot, mert itt történt beavatkozás. Ismeretem szerint voltak statikai felmérések előzetesen, ezt

Svetlana Bakić is megerősítette. De én nem láttam azokat a felméréseket, amelyekre hivatkozik. Viszont kevéssel korábban megjelent az intézet munkatársának, Majoros Csabának a statikai tanulmánya a pusztatemplomról készült felmérései alapján. Ezt fotókkal kiegészítve közölte is. Számomra az ő tanulmánya sokat jelentett a torony statikai megítéléséről. Nem vagyok statikus, ezért figyelek nagyon oda a statikusok megállapításaira. Majoros tanulmányaiból kiderül, hogy a torony veszélyeztetett. Ezért kérdezem: ha statikailag veszélyeztetett, problémás – a torony oldalán levő repedés erre figyelmeztet! – akkor mégis hogyan történhetett meg a ráépítés?

A statikai felméréseket elvégezték ugyan, de ezeknek egy nagyon nagy részét számítógépes programmal modellezték. Más a modellezés és más a valóság. Az a gyanúm, hogy inkább modellezték, holott tudható volt, hogy a torony körüli részek igen problémásak. Kérdezem: ha statikailag problémás, akkor hogyan merünk úgy hozzányúlni, hogy oda téglákat viszünk, és építünk rá? Van olyan, hogy bizonyos dolgokat le lehet terhelni súllyal. De a publikációban nem olvastam, hogy erre szükség lenne. Ha viszont le akarjuk

Fotó: Nádi Karolina

Raffay Endre a toronyaljban, rekonstrukcióhoz készült fejezetöntvényekkel

terhelni, és az alsó részeken meg tudunk erősíteni dolgokat, akkor miért nem tesszük meg? Számomra ez érthetetlen.

Konkrétan: a torony alatt, pontosabban a dél-nyugati sarka alatt van egy eredeti, XIII. századi pillér. Borzasztó rossz állapotú, mert a főleg XIX. századi „alábányászások” következtében a tömege úgy lemállott, „leolvadt”, mint az augusztusi fagyalt... Sokkal karcsúbb, törekenyebb lett az a támasztószervezet, amelyet a XIII. században nem is a torony tartására terveztek és építettek meg. Ennek a rossz állapotban lévő pillérnek a megerősítése nem történt meg. Egyébként is kérdéses: hogyan lehetett volna megerősíteni a problémás pillért. Egyszerűen nem kellett volna ráépíteni, ennyire megterhelni a tornyot. A fal-korona védelmére lehet valami könnyű lefedést, szigetelést alkalmazni; könnyű tetőszerkezetet felszerelni. De hol van ez a szerkezet? Miért nem készült el? Vagy azt gondolják, a téglaráépítéssel, bevakolással megoldották a védelmét? Nem találok rá magyarázatot. Lehet, elfogyott a pénz. Vagy menet közben megijedtek a túlsúlytól?

A jelenlegi helyzetben lehetséges lenne a ráépítés visszabontása?

– A műemlékvédelemben is szempontnak kellene lennie annak a restaurátori elvnek, amely szerint a műtárgyakon a restaurátor csak visszafordítható beavatkozásokat eszközölhet. Ha ilyen a tornyon megvalósított is, nincs gond. A torony esetében a vakolattal az időjárás hamar végezhet (ez esetben hajrát kiáltok a természet pusztító erőinek), az újonnan felfalazott téglasorok visszabontásáról statikai vélemény birtokában lenne szabad dönteni, a könnyűszerkezetű, tervtanácsokon „vizsgáztatott” védőtető felhelyezését továbbra is támogatnám. A munkálatoknak a torony déli oldalán való folytatását (befejezését) semmiképp sem ajánlom.

Egy ilyen beavatkozással mennyiben sérül az aracsi műemlékek esztétikai, poétikus értéke?

– Jelentős a pusztatemplom esztétikai értéke. A zentai konferencián is elfogadtuk, hogy a romállapot fenntartására törekszünk. A szakemberek ezt támogatták. Nem azért, mert egyesek szeretik a romokat, hanem mert a XVIII. századtól

kezdve ehhez a műemlékhez a romállapot tartozik. Úgy ismerjük, mint romtemplom. Így épült be a művészettörténetbe is. A rom(kultusz) része a nemzeti tudatnak („Vár állott, most kőhalom”). Máshol, Nyugaton is vannak romok, rosszabb éghajlati körülmények között is. Az aracsi pusztatemplomot így fedeztük fel, így ismertük meg, így kezdtük el értékelni még a XIX. században. Ha a romos állapota megszűnne, elveszítenénk a romkultusz tárgyát.

A poétikus romhoz, illetve a templom megjelenéséhez hozzátartozik annak sajátos esztétikája. Azáltal, hogy Milka Čanak-Medić konzerválási tervei visszafogottan, redukciósan valósultak meg, nem sérültek a templom esztétikai értékei. Megmaradtak poétikus jegyei.

Írásaiból is tudjuk, hogy szívügyének tartja és folyamatosan kíséri a templomrom sorsát. Hogyan látja: az eddigi szakmai felmérések alapján egyeztették-e álláspontjaikat a két ország szakemberei, mielőtt elkezdődtek volna a műemlékvédelmi munkálatok?

– Tulajdonképpen a műemlék történetében a toronyé az első beavatkozás, amely a templom esztétikai értékeit is érintette. És ez nagyon kellemetlen. Számomra mindenképpen az. A XXI. századra nézve is az. A torony így gyárkéményre emlékeztet. Vannak ipari műemlékeink, és a gyárkémények is annak számíthatnak. No de egy XIII. századi templomromnak és a XIV. századi tornyának nincs és semmi köze sem kell hogy legyen a gyárkéményekhez. Egyelőre, amióta Svetlana Bakić nyugdíjba ment, és úgy tudom, még nem nevezték ki utódját, nincs akivel meg lehetne beszélni a vitás dolgokat. Szóbeli konzultáció sincs, nemhogy tervekét készítenénk. Így, hogy a torony még sincs lefedve, egy-két tél után a vakolat eltűnik majd, és marad a csupasz felfalazás. Lehet, hogy abból lehet majd egy kicsit „legyalulni”. A megoldás: a tervtanácsokon javasolt, közösen megvitatott tervek kidolgozása és megvalósítása, a magyar és a szerb szakemberek hathatósabb együttműködése.

Említettem jó példákat is. A fejezetfaragványokon végrehajtott restaurátori beavatkozás ilyennek tűnik, bár ennek eredményeiről csak az idő múlásával és restaurátorokkal történt konzultációkat követően szabad nyilatkozni. A nyu-

gati rózsablakon is volt beavatkozás. Az alsó néhány karéjnak a kiegészítését terveztük. Ezt megbeszéltük. Megállapodtunk, hogy az oszlop-küllős szerkezetet nem kell rekonstruálni. Akkor sem, ha a fő formákat egy jó építész meg tudja rajzolni. Viszont ott, ahol valami töredezik, potyog, morzsálódik, tenni kell valamit. A karéjok kiegészítése megtörtént, és ezt szépen meg is oldották. Úgy tudtam, hogy az eredeti kőanyag a helyén maradt, és ehhez tették, illesztették hozzá a kiegészítéseket és a masszát, hogy kialakíthassák a végső formát. Nos, mégsem ez történt. A tavasszal, amikor a felméréseket végeztem a pusztatemplomon, elmesélték nekem azok az emberek, akik a kivitelezésen dolgoztak, hogy nem az eredeti karéjokat egészítették ki, mert azok túlságosan morzsálékosak voltak, így kiszedték. Megmutatták nekem ezt a morzsalékot, amelyet egy dobozba összegyűjtöttek. Ez az anyag eredeti és vigyázni kell(ene) rá, mert sokat jelent a kutatóknak, a restaurátoroknak, még ha eredeti formák nem is lelhetők fel rajta. A földről nézve szépen nézett ki a rózsablak, de ha közelebbről megnéznénk, felfedezhetőek lennének a kiegészítések. A restauratori dokumentációt nem láttam, remélem, abban minden dokumentálásra került. Semmiképpen sem illeti dicséret a restaurátort azért, hogy az eredeti, de sérült elemeket nem gyűjtötte össze, és küldte be megőrzésre a Műemlékvédő Intézetbe. Ami viszont tény, nem sérült a rózsablak esztétikája.

Egy másik dolog: a kivitelezési gyakorlat. Ha van egy ilyen műemléktemplomunk, akkor a kivitelezőknek is műemlékként kellene hozzá viszonyulniuk. Ehhez pedig szakemberek kellenének. Nem ezen, az első osztályú műemléken kellene kikísérletezni a megoldásokat, nem a közbeszerzésen megkapott legolcsóbb kivitelezőkkel kellene megcsináltatni a munkálatokat, akik a helyszínen találkoznak először ilyen típusú problémákkal. A közbeszerzés kiírásakor érvényesíteni kell bizonyos igényeket, hogy hiteles szakmai csoportok vállalhassák a beavatkozásokat a műemléken. Persze, hogy ez drágább lesz. A tárgy meghatározásakor ki kell írni, hogy például restaurátorra és nem kőművesre van szükség. Nem mindegy.

Fotó: Biacsi Karolina

A művészettörténész létráról a rózsablakot tanulmányozza – még a felújítás előtt

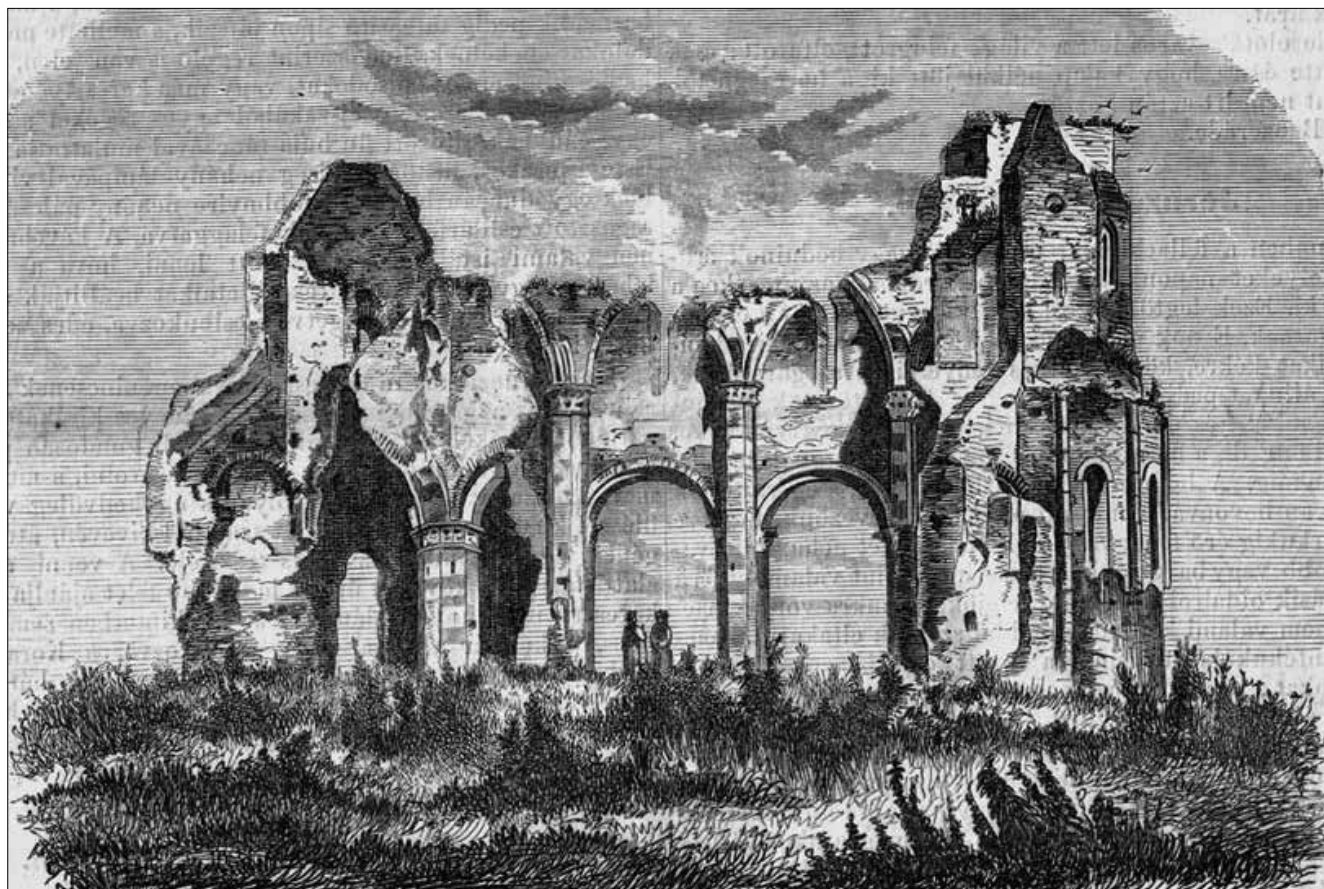
Fotó: Nádi Karolina

A nyugati rózsablak a tisztítás és a kiegészítés után

Jó, hogy az aracsi pusztatemplom kinézéséről, rövid történetéről, a tervezett konzerválási, restaurálási munkálatokról egy óriástáblán olvashatnak az idelátogatók. A hozzáértők mégis az átírását szorgalmazzák. Miért?

– A templomrom mellett van egy nagy méretű információs tábla, amely tájékoztatni kívánja az odalátogatót a történelemről és talán a jövőről is. Vannak rajta rekonstrukciós rajzok (remélhetőleg ezek nem a jövőre vonatkoznak), szövegrészek, idézetek (a források megnevezése nélkül). Aki összeállította, nyilván olvasott szakirodalmat is. Ha máshonnan nem is, de onnan bizonyosan tudhatom, hogy ráismerek saját mondataim „elrontott” változataira. Azzal még nem is lenne gond egy ilyen rövid tájékoztatónál, hogy nincsenek lábjegyzetek. A kis átértelmezések már problémásak, és megtévesztők lehetnek. Történész nem vagyok, így a történelmi ismertetővel nem szeretnék foglalkozni. Ezek megítélése a hozzáértők dolga. De viszont ott vannak a rekonstrukciós rajzok. A zentai konferenciának, az előadások-

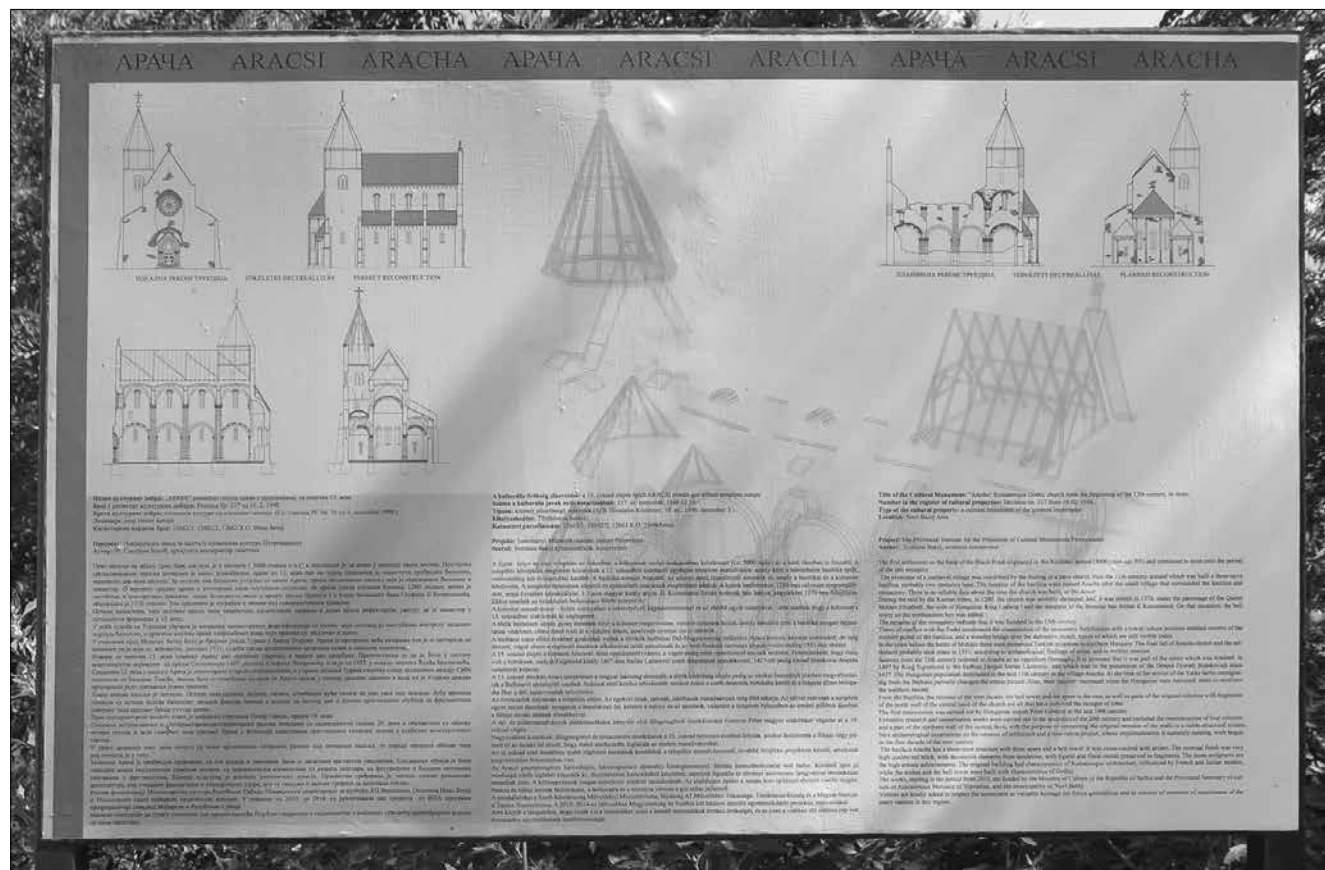
nak és a különböző publikációknak köszönhetően többet és jobb megoldásokat is lehet tudni annál, amit ezeken megrajzoltak. Nem kell mindent elfogadni, amit egy kolléga mond, én sem szoktam, de bizonyos dolgokhoz akkor is mereven ragaszkodni, amikor azt már több helyről megkérdőjelezzik, nem a legjobb megoldás. Én sem tenném. A főhajó rekonstrukciós rajzáról van szó. Az elméleti rekonstrukciós rajzokra szükség van, de csakis a kutatás számára. A megoldási javaslatok a maradványokból indulnak ki, és képi vagy írott forrásokból, régészeti megfigyelésekből, kisebb mértékben az analógiák nyújtotta megfontolásokból, ha nagy méretű a pusztulás. A korábbi korszakokból nem maradtak fenn építészektől származó pontos leírások. A képi anyag forrásértékét is tisztázni kell, mielőtt felhasználnánk a rekonstrukciós rajzokhoz. Az aracsi pusztatemplomról van egy ilyen forrás, amelyről már többször is írtam. *Adolf van der Venne* Aracs-metszete 1860-ban jelent meg a *Vasárnapi Újság*-ban. Ez a metszet a templomromot délről ábrázolja.

Adolf van der Venne Aracs-metszete

A templom déli főhajójának és a déli mellék-hajójának a falából már csak csekély maradványok vannak. Ezért rá lehet látni az északi falnak a belső oldalára, amely a templom főhajója felé nézett. A metszeten megvannak azok a pillérelemek, amelyek azóta elpusztultak (valószínűleg) a már említett 1863-as szélvészben. A rendkívüli forrásértékű metszetet több szempontból is elemeztem. Az előrajz és a metszet készítésénél is nagyon ügyeltek a részletekre. Ha összehasonlítjuk azokkal az elemekkel, amelyek mindmáig megvannak, láthatjuk a pontosságot. Ebből arra következtethetünk, hogy azok az elemek is, amelyek már nincsenek meg, ugyanilyen pontossággal lettek ábrázolva. Ezért állítom, hogy hiteles, forrásértékű metszetről van szó. Az ebből levonható következtetéseket én már 1996-ban, '97-ben leírtam, írásaimat a 2000-es évek elején publikálták, és azóta is eltelt néhány év. De még mindig időszerűnek számítanak – mert nem interpretáció, hanem tény kérdése. A főhajó pillérek szerkezeti megoldása tekintetében egyértelmű ez az ábrázolás. Ráadásul a helyszínen

rá lehet ismerni azokra a nyomokra és maradványokra mind a mai napig, amelyek alapján is hitelesíthető az elméleti rekonstrukció. És az nem úgy néz ki, mint az információs táblán meg az Aracs-dokumentációhoz tartozó terveken látható megoldás. Ez azért nem jó, mert teszem fel, az év végén megérkezne egy halom pályázati pénz, amelyet csak a főhajó rekonstrukciójára lehetne felhasználni, akkor ezt a dokumentációban lévő rajzok alapján tennék meg. Az is káros lenne, ha csupán Adolf van der Venne metszete alapján tennék meg, mert ott sincs meg minden részletforma, főleg a kőfaragványoké. Az információs táblával nekem ez a legnagyobb problémám. A történelmi dátumokkal már mindenféle kísérletek megtörténtek. Az ilyen információs táblán problémák lehetnek ezek az adatok. A leginkább azért, mert az odalátogatók legtöbbje nem ismeri a történelmet, sok esetben fogalma sincs a felüntetett adatokról, nevekről. Sajnos, az egyetemi gyakorlatokból levont következtetés is hasonló eredményű. Vannak hallgatóim, akik az alapvető fogalmakkal és tényekkel sincsenek tisztában.

Információs tábla az aracsi pusztatemplomról,
illetve a tervezett felújításáról

Foto: Stanyó Toth Gizella

Szakemberként hogyan vélekedik, ha egy történelmi jelentőségű műemléket, mint amilyen az aracsi pusztatemplom is, megkísérel az aktuális politikum a napi politika szolgálatába állítva manipulálni? A médiumokból, a *Slovo ljublje* címmel a Bánáti Kulturális Központ szervezésében az aracsi pusztatemplomnál június 26-án megtartott ünnepségről szóló tájékoztatásokból erre lehet következtetni. Elsősorban a 640 éve született Lázárevics István (Stefan Lazarević Kruševácon született) és Brankovics György (Đurađ Branković, vélhetően Prištinában született) szerb despoták emlékének szentelt ünnepségen – a történelmet is érintve – köszöntőt mondtak a megjelent tartományi és törökbecsei tisztségviselők. A szerb médiumok szerint Pásztor István, a Vajdasági Képviselőház elnöke megjegyezte, hogy bizonyára lesznek a magyarok között olyanok, akik őt Aracs árulójának tekintik majd. Szerinte ez nem így van, ellenkezőleg. Kiemelte: „*Abban az időben a magyarok és a szerbek egy oldalon álltak. Azt gondolom, azzal, hogy itt voltam, nemhogy elárultam Aracsot, hanem megerősítettem, annál is inkább, mert meggyőződésem, hogy a történelmet nem lehet a napi politika érdekében fölülírni, nem lehet átírni, meghamisítani, a történelmet objektíven kell nézni, azzal szembesülni kell.*”

– Nyilvánvalóan nem lehet. Ennek a veszélyét leginkább akkor lehetne elkerülni, ha a politikusok nem foglalkoznának történelemmel, csakis önművelés céljából, a történészek pedig nem politizálnának, csakis az értelmiségi lét megkövetelte határig. A magyarországi példák (ezeket jobban ismerem, mint a szerbiaiakat) azt mutatják, hogy a politikusok részéről ez a lemondás borzasztó nehéz lehet. Persze azt nem tudhatom, hogy az említett lemondás lehetőségével egyáltalán számot vetnek-e. Ugyanígy: nem a politikusnak kell megmondani, hogy mi a műemlék, legyen-e műemlékvédelmi hivatal, mit tegyünk a műemlékeinkkel. A műemlékeket nem lenne szabad a napi politika szolgálatába állítani. Vajdasági példákat nem, de a magyarországiak egy részét ismerem. Ezekről viszont nem szólnék, nehogy valamely szerbiai politikus esetleg ötletet merítsen. A politikusnak nem kellene műemlékekkel foglalkoz-

nia, csak mint ájtatos műélvezőnek, csöndben és átszellemülten, a műemlékvédőnek pedig nem kellene politikával foglalkoznia, hacsak azzal is nem épp műemléket véd. Az aracsi pusztatemplom nem a politikusok öröksége. De nem is csak a bánáti puszta, nem csak Törökbecse és nem is csak Vajdaság öröksége. Európai és egyetemes, mindenek felett álló örökségről van szó. Ez a műemlék fogalmának a lényegéből fakad.

A fogalom persze romantikus eredetű. A műemlék ugyanis nem hétköznapi dolog, ugyanúgy kiemelkedik a világból, mint a XIX. század művésze is, aki az elefántcsont magasából nemigen foglalkozik a mindennapok gondjaival, ahol léte csakis a művészetet szolgálja. Mindent összevetve: a műemlékeket nem lehet politikai célokra használni, de gazdasági és egyéb megfontolásból sem. A műemlékek nem válhatnak sem a helyi, sem a magasabb szintű hatalmi körök „áldozatává”. Ismétlem: ez a műemlék a beodraiak és törökbecseiek, a bánátiak, a vajdaságiak, a magyarság öröksége is, és mindazoké, akik itt élnek, de ugyanakkor európai örökség is.

Eszerint nem ildomos úgy sem beszélni, mint ahogy az megtörtént 2017. június 26-án az aracsi pusztatemplomnál tartott ünnepségen, amelyet a Bánáti Kulturális Központ szervezett a 640 éve született szerb despoták, Lázárevics István és Brankovics György emlékére. Erről többnyire a szerb médiumok számoltak be.

– Ilyen ünnepségeken nem szoktam megjelenni. Meg sem hívnak. Volt, amikor még hívtak. De nem tudtak velem mit kezdeni – a művészet-történeti vezetés-előadás meg a díszbeszédek műfaja nem passzol össze. Az ünnepségek szónokaival és a díszbeszédekkel nem foglalkozom. A háttérükkel sem. Ildomosságukkal sem. Egy dolgot viszont nyugodtan mondhatok újra és újra: gazdasági szakember, politikus, se jobbról, se balról, se lentől, se fentről ne nyilatkozzon egy műemlékről. Még akkor sem, ha netán a politikus kiváló szakember, vagy régész, vagy művészettörténész, mert azon a poszton, amelyen van, politikusként érvényesül. Persze, a politikusok szeretik érvényesülésük céljából kihasználni az összefonódó helyzeteket. A közvélemény, a szakmai közösségek meg azért vannak, hogy

megfelelően reagáljanak az ilyen jelenségekre. Más kérdés, hogy tudnak és mernek-e.

Másfelől arról sem szabad megfeledkezni, hogy pl. a műemlékvédelmi intézetek támogatásáról (egyáltalán: a létéről) viszont a politikusok döntenek. Itt juthatnak kifejezésre a politikusok döntései, amikor figyelembe veszik a hozzáértők, a szakemberek véleményeit, javaslatait, és annak alapján döntenek a fontos műemlékvédelmi (és más) intézetek támogatásáról (egyáltalán: a létéről). Jó esetben, nem fordulhat elő, hogy erre nem különít el eszközöket egy társadalom. A vonatkozó törvényeket viszont ne a politikusok írják. Szakmai és demokratikus véleményem, hogy a politikusok ne legyenek jelen a megfogalmazás és a műemlékvédelem-tervezés fázisában. Bízzák ezt a szakemberekre. Ennek alapján mérlegelve döntsenek viszont arról, mennyit tudnak erre a célra ráfordítani.

Amit mi örökségként – mint az aracsi pusztatemplomot is – megkapunk, azt örökségként kell továbbadnunk a jövő nemzedékeinek. Ezt vagy vállaljuk, vagy nem. De ha nem vállaljuk, azt most kell megmondanunk a polgároknak, a választóknak. Aki a szívén viseli az örökségünk jelentőségét, az semmiképpen sem tenne ilyet.

Az idén tartottak-e már közös megbeszélést a magyarországi, a szerbiai/vajdasági szakemberek, és milyen eredménnyel?

– Törökbecsén volt a tavasszal egy közös konferencia, ezen nem tudtam részt venni. Sajnos előadóként nem is hívtak meg. Keveset tudok az ott megtartott konferenciáról. A belgrádi Collegium Hungaricum őszre szervez egy nemzetközi Aracs-konferenciát. Azon tartok egy előadást az aracsi templom kutatásának új eredményeiről és műemlékvédelmi kérdésekről. Bizonyára lehetőség lesz a magyar és a szerb szakemberek közelebbi megismerkedésére, beszélgetésére. Fontos lenne, hogy a Vajdasági Műemlékvédő Intézet Svetlana Bakić utódát mielőbb kinevezze. Csak remélni tudom, hogy az utód már kinevelődött, így felkészült, és valóban csak a kinevezésre vár. Ugyancsak fontos lenne a közös tervtanácsok létrehozása.

Pécsett, a mi egyetemünk, pontosabban a Művészeti Karon működő Művészettörténeti Kutatócsoport novemberben tart egy nemzet-

közi műemlékvédelmi konferenciát, közösen a fehérvárcsurgói Károlyi József Alapítvánnyal. A fő téma a Kárpát-medencei műemlékvédelmi tendenciák lesz. Ennek keretében szeretnék egy szekciót Aracsnak és környékének szentelni. Nem kizárt, hogy egyetemünknek lesz egy külön rendezvénye is, amely kizárólag az Aracssal foglalkozik, ennek időpontja még kérdéses, meglehet, áttolódik az új év elejére. Mind többet kell foglalkoznunk az aracsi pusztatemplom konzerválásának, romtemplomkénti megőrzésének – közös örökségünknek – kérdésével. Az idő rohamosan múlik. Ilyenkor tudom igazán sajnálni, hogy az ígélet ellenére sem jelent meg a tanulmánykötet a zentai nemzetközi konferenciáról, az elhangzott előadásokkal, a záródokumentummal. Olykor nagyon jó lenne belelapozni emlékeztetőül és forrásul további terveinkhez. Egy konferencia mindig befektetés is. És a zentai kétségkívül ilyen volt, sokáig lehet(ne) belőle táplálkozni.

Beszélgetésünket a VMMI-ben rögzítjük, egy néhány napja kezdődött művésztelep ideje alatt, amelynek Ön az ötletgazdája, ha jól tudom, és kezdeményezője is.

– A zentai Művészet és Műemlékvédelem Művésztelep házigazdája a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Az idén VII. alkalommal vesznek részt rajta főleg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának a hallgatói: festők, szobrászok, grafikusok, és hozzájuk társult az újvidéki Képzőművészeti Akadémia néhány hallgatója és a budapesti Képzőművészeti Egyetemről is egy hallgató. Műemlékvédelemmel nemcsak a szakterületemhez szűken kötődő középkori épített örökség kapcsán foglalkoztam, hanem más szempontból is. Zentán is nem egy esetben látjuk: a másod-, a harmadrendűként meghatározott műemlékekkel szinte senki sem törődik. Kiadnak olyan épületekre bontási engedélyeket, amelyeken nincs ugyan műemlékvédelmi tábla, de jobb helyeken annak minősülnének, és tökéletesen helyre lennének állítva. Az ilyen beruházásoknak már lenne turisztikai haszna is. A közvélemény figyelmét mindenképpen fel kell hívni ezekre az épületekre. Az örökségnek a használoit, a tulajdonosait is sok esetben meg kell ismertetni az épület jelentőségével, a történetével, mert sokan nincsenek tisztában, milyen nagy

múltú vagy művészeti értékű házban élnek. A figyelemfelhívásban jól közreműködnek a képzőművészek. Értékes, jelöletlen épületekből jóval több van, mint műemlékké nyilvánítottakból. Ha végigmegyünk Zentán, csak egy házon találunk műemlékvédő táblát: a Lajta Béla Tűzoltólakanyán. Hét évvel ezelőtt elindítottunk egy akciót, amellyel a művésztelepünk műemléktáblákat helyez az örökségünk nyomait őrző épületekre. Korábban ez nem okozott gondot: megkaptuk rá a tulajdonos és a város engedélyét is. Az utóbbi évben a *műemlék* szó általunk való használatát megkérdőjelezték, hivatalosnak mondott helyről, mindenféle szakmai hozzáértés nélkül. Ezek a táblák művészeti akció keretében kerülnek a házakra, maguk is művészeti alkotások, az épületek legfontosabb adatai olvasható rajtuk, és az is, hogy a PTE MK zentai művésztelepe helyezte fel őket. A látszat néha csal, a művészet nem először él az illúzió eszközeivel, Zeuxisz csak a madarakat, Parrhasiosz már a festőművész kollégát, mi pedig nemcsak a gyanútlan városlátogatót, de úgy látszik, akár a műemlékes illetékest is becsaphatjuk. Az ókoriak művészetük nagyobb dicsőségére, mi csakis az örökségünk fennmaradása érdekében, még ha ezek az épületek nem is aracsi templomok. Kénytelenek va-

gyunk ezt tenni, ha már az illetékesek megfeleltek róluk.

A művésztelepünk tíznapos. A kilencedik napon kiállítást szervezünk, így lesz ez az idén is, ezúttal két helyszínen: a városközpontban és a kis zsinagógában. Úgy gondolom, ezek a találkozások, a kiállítással együtt, nagyon hasznosak mind a hallgatók, mind városunk lakói számára. A kiállításokkal is felhívjuk a figyelmet a legapróbb részletekre is, amelyek még részei mindennapi életünknek, csak sokszor észrevétlenül megyünk el mellettük. Zentán még sok minden megvan, amire közösen kell vigyáznunk a város önkormányzatával együtt. Jeleztük is az illetékeseknek: találják meg a módját (Zentán, és jó lenne, ha fogékonyak lennének rá minden önkormányzatban) annak, hogyan tudnának támogatást nyújtani azoknak a tulajdonosoknak és lakóknak, akiknek a háza műemléknek számít, és tatarozásra, felújításra szorul. Nemcsak a környezet szépülne vele, hanem ami ennél is fontosabb, tovább élne velünk és az újabb nemzedékekkel múltunk egy-egy darabkája. A törekvésünk is ezeknek az értékeknek a megmentésére irányul, valamint felhívjuk rájuk a műemlékvédelem és a közvélemény figyelmét. Ebben az esetben még gazdasági szempontok is érvényesülhetnének.

Fotó: Nádi Karolina

Az aracsi templomrom délnyugatról

Nyugati szemmel a közép-európai szakralitás

(Előszó Dobos Marianne A mezítelen Lázár feltámasztása című könyvének lengyel változatához)

Tizenhárom éves voltam, amikor karácsony és újév között szinte éjjel-nappal olvastam és írtam. Le szerettem volna másolni is azt a kötetet, melynek a címe magyarul: Ha Flandria visszahív. Nagyon mélyen megragadott. Már akkor elhatároztam ezt, mikor korábban nővérem felhívta a könyvre a figyelmemet, és csak néhány napra kölcsönkaptam. Most itt volt az alkalom, és én nagy lelkesedéssel dolgoztam a hideg padláson – hogy senki és semmi ne zavarhasson, hiszen nagycsaládban nőttem fel, tizenketten voltunk testvérek.

Megragadott a szegény sorsú Stefaan kemény elhatározása, aki gyalog indult el Budapestről, hogy pap lehessen. Richard Vervacke kanonok atya segítségével, anyagi támogatásával végezte el tanulmányait. Felszenteléséig, 1943. március 28-ig tíz év telik el. Erről az útról szólt a könyv, és a papi életútja kezdetéről. A hazatéréséről. Arról, hogy az oly sok háborús szenvedés közepette és a harcok befejezése után is, látva a sok árva elhagyatott gyermeket, hogyan karolta fel az elesetteket, hogyan épített otthont nekik. A gyermekekkel kezdődött el az élet a „békében”, és mindeközben talált rá a személyesen neki szóló „Jöjj, kövess engem!”-útjára a fiatal atya.

Bár akkor még nem sejtettem, hogy kik és milyen emberek a magyarok, azt meg legkevésbé sem tudtam, hogy felszentelése napja a nándorfehérvári hős, Kapisztrán Szent János ünnepe, de tisztelni kezdtem a magyarokat. Példakép lett számomra Regőczy István atya. Rajta keresztül már akkor csodáltam ezt a nemzetet. Azután, mikor már középiskolás voltam, bekövetkezett 1956-ban a magyar forradalom és szabadságharc. Izgalomban voltunk osztálytársaimmal, hallgattuk a rádiót, a Vatikáni Rádiót is. Figyel-

tünk XII. Piusz pápára, és imádkoztunk, amikor imádságra kérte a magyarokért a világegyházat. Hittük, hogy imáinkkal segíteni tudunk.

Nem gondoltam, hogy az én utam is egyszer itt folytatódik. A kelet-európai rabnemzetek közül, az ezeréves két szakrális nemzetállam, a lengyel és magyar közül, a magyart fogom segíteni.

A gondviselés útjai, mondják, kifürkészhetetlenek. Ez így is van. Azonban csak visszafelé nézve életünkre tudunk különlegesen is rácsodálkozni arra, hogy az isteni tervben milyen pontosan előre elkészített minden.

A Krisztus Ügye Lelki Család (Familia Spiritualis Opus, FSO) alapítója Julia Verhaeghe anya. Isten remekbe szabott sorozatos véletlenjeinek egyike az, hogy az anya és Stefaan már a brügge-i papi szemináriumi évei alatt találkoztak. Egy szünidőben Julia anya szülővárosában, Geluwében, ahol seminaristatársánál töltötte a nyarat, akinek az édesapja karnagy és organista volt, egy szentmise után eljátszotta a magyar Himnusz. A nemzeti Himnusz dallamára, abból fakadóan jött össze a bemutatkozás. Julia anya megígérte, imádkozni fog azért, hogy jó pappá legyen.

Sok év telt el. 1969 októberében jött Julia anya egy nővértársammal és velem Bécsből Budapestre. Azt a feladatot szánta nekem, hogy segítsen a hite és szeretete miatt már hosszú börtönéveket viselt és újra perbe fogott atyát. „Nem hallgathatunk!” – és nemcsak, hogy nem hallgatott, de ezt kapta címmül az újabb, Belgiumban megjelenő könyve.

Élete és a szabadsága veszélyben, de rácsodálkozik a 200 éve történt csodára. 1753-ban egy kisgyermek lóról leesve belezuhant a kútba. Mikor végre rátaláltak, és kihúzták, teljesen száraz volt, és mosolyogva mesélte, hogy egy szép

hölgy tartotta a víz fölött. A szülők már abban az évben hálaemléket állítottak ott Szűz Mária tiszteletére. A helyre előbb csak páran mentek el, de a XIX. században már elég sokan zárandokoltak oda. Mikor a hét templomot építtető István atya rátalált, már csak egy romos kis kápolna volt, nagy gaz közepén. De azt hiszem, lelki szemével azonnal meglátta benne azt: „Bár minden időt és az egész világot Isten »templomának« tekintetjük, vannak azonban idők és helyek, melyeket Isten kiválaszt, hogy ott és akkor az emberek különös módon is megtapasztalják jelenlétét és kegyelmét. A hit érzékével vezérelt emberek pedig felkeresik ezeket a helyeket, mert biztosak abban, hogy valóban Isten elé állnak, aki ott jelen van” – ahogyan ezt Szent II. János Pál fogalmazta meg homíliájában Łagiewnikiben, amikor felszentelte 2002. augusztus 17-én az isteni irgalmasság tiszteletére az új templomot.

Ha a mai zárandok térdre borul itt, a valahai kiskápolna fölé épült „magyarok engesztelő kápolnájában”, látva, hogy mi lett a kicsiny magból, érzi, hogy különleges helyen imádkozik, melyet az Isten kiválasztott magának, hogy a Szentséges Szűz, a Magyarok Nagyasszonya által kiáraszsa itt a kegyelmét.

Azzal kezdtem, hogyan lett 13 éves koromban példaképem a magyar pap. De azt akkor igazán nem álmodtam, hogy mi leszünk 1969-ben Julia anyával a Kútvölgyi kápolna „első zárandokai”. Azt meg főként nem, hogy a segítsége, munkatársa leszek az atyának abban, hogy felépüljön itt a szentségimádás, az ima, az engesztelés helye. Az ő áldozatos munkáját 1988-ban már szerette a nyugati világban, főként Belgiumban ismerték, anyagiakkal támogatták, bizony hazájában állandó mellőzésnek, üldözésnek volt még akkor is kitéve. Nagy, szinte kivihetetlen vállalkozásnak tűnt, de hát, melyik vállalkozása nem volt az, mikor belekezdett életrajzi könyvének megírásába.

Példáján át hadd legyen felismerhető a gondviselés, amely sohasem késik, legfeljebb egy negyedórát, hogy próbára tegye hitünket, türelmünket. Remélte, mert olyan kiadó akkoriban nem volt, amely ezt vállalta volna, hogy legalább magánkiadásban megjelenhet a könyve. Dobos Marianne szerkesztette és rendezte sajtó alá, és sikerült neki a Kiadói Főigazgatóság engedélyét is megszereznie. 1988 karácsonyára még Szent

II. János Pál pápának is ki tudta vinni a kötetet. Aki egy latin nyelvű köszönőlevélben adta áldását az „Isten vándora” áldozatos papi életére.

Az évek során, a rendszerváltás után, már a Szent István Társulat Könyvkiadó is több kiadásban megjelentette, körülbelül nyolcvanezer példánya vált sok fiatal lelki olvasmányává, és az olvasók közül többen választották a papi szerzetesi hivatást.

Katakomba kereszténység, mint az ősegházban, a földalatti egyház sorsa.

Akkor már közel negyedszázada ismertem Dobos Marianne-t, amikor mint kurátor meghívott Miskolcra, egy konferenciára, melyet Isten Szolgája Kelemen Didák minorita atya (1683–1744) tiszteletére szerveztek. A török kiűzése után (1686), a szatmári béke (1711) után, mit tudott tenni a hazájáért, a rábízottakért egy „kovászember” egy „szentember”.

„A szenteket nem szabad a sírjukban hagyni, de lábat kell nekik adnunk, és akkor majd teszik a dolgukat a mi korunkban is” – Julia anya egy gondolatával bíztattam én is a munka továbbfolytatására. Az azóta eltelt utóbbi évtizedben keletkezett írásaiban a két nép, a lengyel és magyar szakrális összetartozásának szolgálatát vállalta, tette kutatásának tárgyává.

A magyarok és a lengyelek nagy szenteket adtak a világnak, és vannak közös szentjeik is. Népek Krisztusa Magyarország! Népek Krisztusa Lengyelország!

És amikor a két nép közül az egyiket a történelme során az életveszély fenyegette, a másik önzetlenül a segítségére sietett.

Hitler hatalomra jutott, tart a II. világháború, és hogy milyen keservesen nehéz a feladata XII. Piusznak, arról az alább tőle idézett mondat tanúskodik:

„Mikor a pápa hangosan kiáltani szeretne, néha sajnos a kiváló hallgatás ajánlatosabb számára; mikor szeretne segíteni, türelmesen várakoznia kell.”

A történészek folyamatos vitában állnak egyházpolitikáját illetően. Szentté avatása el-elakad. Ezért is örültem, mikor láttam, hogy a szerző, ha érintőlegesen is, hiszen nem erről szól a kötet, de felhívja a figyelmet arra, hogy a Történelem Urának titka, hogy az embereken, adott esetben Szent Péter apostol utódán keresztül csendben cselekszik.

Módom volt ismerni, sőt sokszor vittem autóval is Madre Pascalínát. Gyakran, mikor Rómában éltem, közösségünkbe vittem a vesperásra. Vagy a Vatikánba jártunk, ahonnan sok ráhagyott tárgyi emlékét hozta el XII. Piusznak, és ajándékozta azután nekünk, a Krisztus Ügye Lelki Családnak. Kis múzeum is lett ezekből.

Most, ahogy az ajánló soraimnak ehhez a részéhez értem, nyugati szemmel nézve körül, látom, milyen nagy kegyelmet kaptam, mikor nagy idők nagy tanúit, közöttük Pascalina (Pasqualina) Lehnert megismerhettem. Elő akarom venni, személyes emlékeim mellé, a német nyelvű életrajzi kötetét, nyúlok a helyre, és nincs ott, mert kölcsönadtam.

Ekkor döbbsentem rá, vissza kell kérnem, és közreműködnöm abban, hogy a magyar és a lengyel fiatalok ne Rolf Hochhuth A helytartó c. drámája alapján ismerjék meg.

Nagyon fontos mindez. Itt és most. A XX. század két világháború és keresztény üldözések korszaka volt. A magyar nemzet számára különösen is nehéz egy mesterségesen kialakított (Trianon 1920. június 4.) Európában.

Napjainkban pedig még nagyobb és sajnos egyre közelebbi a veszély. Amikor a kereszténységellenes erők hadat üzentek a civilizációnak és különösen is Európának. Most, amikor – mint az elmúlt évezredben – Kelet-Európának ismét az a feladata, hogy védőbástya legyen.

Háztetők

A hitben fakadt párbeszéd képei

Id. Bertha Zoltán művészetéről

Nagy várakozással tekintett Bertha Zoltán (2014. június 28-án rendezett) centenáriumi emlékkiállítására Sárospatak, a kollégiumi öregdiákság (az egykori tanítványok) és a család egyaránt. Az Újbástya Rendezvénycentrum Urbán György Kiállítótermében fölragyogott szinte a teljes életmű. A gondosan berendezett tárlókban gazdag dokumentumanyag kísérte a képeket, a kisteremben pedig a családi vonatkozású festmények kerültek egymás mellé.

A kiállítás címadása a kaland és rend (a régi és az új apollinaire-i „modern pörpatvara”) klaszszikus eszméjét emelte a középpontba. A „*Hagyomány és modernség*” címkéje azonban a Bertha Zoltán-életműben nem két világ, két életfelfogás összeütközésére utalt, hanem az egymás mellett élő két alkotói attitűd szerves kapcsolatára, a hagyomány és modernség szintézisére vagy éppen a hit és a reáliák egymáshoz tapadására. S mindenekelőtt az eleven létre, a műalkotások által sugárzott (Bertha Zoltán-i) szellemiség felkavaró aktualitására, ami annak is köszönhető, hogy a jelentések folyamatos mozgásban vannak.

A centenáriumi kiállítás előtt több mint két évvel írtam először Bertha Zoltán képeiről, majd tavasszal folytattam a szemlét a család birtokában lévő művek áttekintésével (*Néző • Pont*, 2012/február; 2012/április–május). A református teológiát végzett s lelkészként is szolgált magyar–angol–latin szakos tanár festményeivel egyébként már korábban is találkoztam, a protestáns képszemlélet, az istenhitre alapozott önreprezentáció és a lelkészi-képzőművészeti identitáskifejezések közötti kapcsolatokat kutatva. (Ekkor viszont a szintén református pap festő

Szúdy Nándor világáról írtam. Tudniillik, Szúdy figurális képei konkrét bibliai témák apokaliptikusan modern parafrázisai voltak, míg Bertha Zoltán figurális festményein nem található meg ennek az örökségnek a direkt reprezentációja. A pataki művész nonfiguratív képei inkább egy archaikus gyökerű szerves kulturális identitást, a magyarságszemlélet komplexitását és annak hitbe ágyazottságát fejezik ki. Bertha szimbólumrendszerében nem feltétlenül a bibliai jó és gonosz hadakozása tűnik föl, hanem egyrészt a megmaradáshit egyetemessége, majd a közösségi erkölcs és a diktatúra egymásnak feszülése van jelen.)

A kiállítás megnyitására készülve, Bertha Zoltán műveinek más és más jelentései nyíltak meg előttem, attól is függően, hogy a képet például biográfiai adatként, a lokális identitás dokumentumaként, illetve egy művészet- és művelődéstörténeti vonatkozású emlékezőfolyamat részeként, a népi-organikus látásmód példaként vagy egzisztenciális filozófiai absztrakcióként, a szakrális létezőmód artefaktumaként néztem-e. Ez a folyamatos jelentésárnyalódás mindazonáltal arra is utalt, hogy a hagyomány és modernség kapcsolata máig termékeny tudott maradni a Bertha-életműben. S ha a modernség természetes sajátja a mozgás, az is kiderült, hogy a tradíció (a rend) szintén mozgásba lendül. Ez a tradíció eleven mivoltát mutatja, és azt a tanulságot hordozza, hogy egy lezárt életmű ugyanúgy mozgásba lendülhet, és elindítja az érvényes képolvasatok párbeszédét.

Itt jegyezzük meg, hogy a *Hagyomány és modernség* című emléktárlat meghívóképe az *Életfa* volt (az 1981-ben készült festmény *Szán-*

dék és megvalósulás címmel szintén ismert). A választás azt is üzeni egyebek mellett, hogy bármilyen diskurzusból csak úgy lesz termékeny élet, ha az hitből fakad, és reménységgel áldott. A létezés teljességét is kifejezi ugyanakkor a kép. Jól lehet érezni a művész gondolatának mélységét, szellemi kiterjedését, azt a fegyelmező belső lírai rendet, amely a lombok apró kozmoszát összekapcsolja a csillagrezdüléssel, az enteriőr intim hangulatát a történelmi sorssal. Az idézett kép is fölerősíti az üzenetet, hogy a kilátástalan helyzetekben megfogalmazott küldetés is mindig a reménnyel emelkedik a hét-köznapok feladatai fölé.

A festményről kiváló elemzést készített Bertha Csilla *Szimbolikus vagy fantasztikus* című, először angol nyelven (a *Journal of the Fantastic in the Arts* folyóiratban) megjelent tanulmányában – alább ebből idézünk. „Az Életfa a folytonosságot jelképezi, s egyben közvetít a világmindenség különböző szintjei között: a legegyszerűbb képzetek szerint az alvilág, az emberi-természeti élet szintje és a magasabb, szellemi szféra között. *Bertha Zoltán Szándék és megvalósulás* (1981) c. képén például ez az életfa-motívum az ideális rendet, harmóniát sugallja hármassá, hierarchikus tagoltságával: A szervetlen, kristály alakú formákkal jelzett, az életfa gyökerei körüli alvilág, a fa ágain a közepső, földi élet által lakott szint, s a Nap, Hold, csillagok által szimbolizált felső, szellemi szféra adja az alapstruktúrát, amely további felbontásban az élet különböző formáit jelzi. A fa ágain legalul a növényvilág, középen az állatvilág, legfelül az emberi tartomány lakozik. Már maguk a motívumok is (tulipán, szarvas, galamb) az eredeti hímzésekben, fadaragásokon [...] találhatóak a továbbgondolt, egyéni változatai, de ezek elrendezése még inkább a művész sajátos formában megfogalmazott problematikáját fejezi ki. A szimmetrikus, tökéletes formák a háttérben csak ellenpontul szolgálnak az előtérben elhelyezett, a gyarló realitásra, a szép, az igaz, a művészi tervek és álmok tökéletes megvalósítására utaló eltorzult, lekonyult, elsötétült színű, hervadt, csonkult életfa képéhez. A magyar népművészeti anyanyelv birtokában mindez szinte szó szerint leolvasható [...], s egyszerre utal a művész egyéni elégedetlenségére saját

művészetével kapcsolatban, a művészet örök problémájára, s a magyar és – továbbblépve – az egész emberi kultúra hanyatlására.”

Az értelmezés során a kívülálló helyzet fokozatosan változik meg, s noha a műnek eleve több szintje van, az értelmezés tovább gyarapítja a lehetséges szinteket. A kívülálló belültre tekint. A kép ablakán keresztül olykor csak a térben kutat távolabb (az ismerős város ismeretlen dimenzióit, máskor az emberformáló tájat nézve). De az időben is visszalapozhatja gyermekkorra vagy elődei emlékeit. Megérezheti egy nemzetlélek sóhajtásait, földidézheti irodalmunk, zenénk disszonanciákkal teli harmóniáját.

Adyra gondolva faragott fejfapiramisok csúcsán győz a halál fölött az élet. *A Halott szeretők tánca* – mivel a tánc magának a léleknek is a megtestesítője – egyszerre a lelkek szerteszugárzó vágya s varjúárnyéknehéz emléke. *Kodály emlékére* tulipánharmattal szomjukat oltó madarak szállnak a napba. De *Madách* világát körbejárva is rájöhet az ember, egyensúlyozva a hideg űr szélén, hogy minden kaland ihletője és végcélja is a rend. Az angyali noszogatót is megérezni némely kép előtt (például az évszázkos allegóriákat, az egymással ellentétes minőségek s mégis a szerves egymáshoz tartozások jelképerdejét vagy az őselemek konkrét látványt absztraháló megjelenítését átremegve), hogy álljunk végre szóba a Mindenhatóval.

Minden tudatos vagy véletlen egymás mellé helyezés egyúttal értelmezés – a művek értelmezésének új lehetőségét kínálja minden új sorrend. Ebben a több mint félszáz kép által megalkotott kiállítási rendben számos szellemi, lelki és festői kaland útja bontakozik ki. A sokrétűség, a változatosság kalandja a témák, szemléletek és stílusváltozatok között. Az idő kalandja fél évszázad festői termését áttekintve. Vagy az identitás és az önfelmutatás kalandja, az egyenes út, a tisztesség és a tisztaság kalandja. A centenáriumi válogatás dokumentum a festőpályáról és emberi életútról, általa referenciális viszonyba lép a festő és az utókor jelen ideje – kétfajta jelen időben kell megszólalniuk tehát a képeknek. Ezért is lendült mozgásba a tárlatanyag. Nemcsak a válogatás egésze referál az életműre és az idősíkokra, de a kiállításon egymás mellé került, a képek ritmusjátékába illesz-

kedő művek is sajátos magyarázatok bölcsői. A tárlókba emelt dokumentumok tovább árnyalják ismereteinket, eligazítva a reprodukciók, újság-cikkek, albumok, címlapképek segítségével egy reménységalapú és örömszavú, az istenkövető és emberhez méltó festői világban.

Tél derekán egy csokor digitális képreprodukciót postázott elektronikus levelében a művész fia. Ebben a kontextusban az általam már korábban is jól ismert Bertha Zoltán-képek újabb jelentésárnyalatot kaptak. Érzékelhető a lírai geometrizmus, finom zenei hangzásokkal a téli háztetők ritmusában. Különös atmoszférájú a téli impresszió a Kollégiummal. A váralja fényei és árnyékai, felhői és a hó alól kikacsintó fű- és levélcsomói a megpihenést, a derűt, illetve a lassúságot, vele együtt az emlékezést erősítik föl. Izgalmasak a Bodrog-parti fák absztrakciós színjátékai; katarzis felé vezet az akvarell gesztusokból összerakódó lírai indulattömeg. Érzékeny alkotói attitűdről tanúskodik a táncos mozdulatú bokrok és épületek, a víz és a kő, az ember formájú fa és a fény játékos és fegyelmezett (az élettel játszó, halált fegyelmező) kompozíciója...

S folytatni lehet ezt a reflexiósort a kisteremben szépen berendezett családi képek bensőségességével, a szétsugárzó és mindent átható derűvel – úgy tűnik, mintha magából a megfestett alakból, egy szerető tekintetből, az önfeledt tevékenységből érkezne a képre a fény, legyen az a tevékenység a cipőfűzés vagy a gyakran visszatérő szituációs motívum, az olvasás. A lélek erejét edző, a szellemet is világosító megmaradáshit azonban nem csak az arcokat vonja szelíd, ám annál tartósabb sugárba. A hajnali jegenyék tánca vagy a *Tavaszi növekedése, Egy lélek tájai*, a *Kötődések* ugyanúgy felélednek ebben a sugárban, mint ahogy a *Távoli fény* is elérhetővé válik, vagy a *Tétova remény* kék madara mégis otthonra lel a befogadó szívben.

Főntebb szoltunk az életfa egyetemes, illetve Bertha Zoltánnál saját jelentéssel fölruházott motívumáról. Ehhez – egy másik értelmezési helyzetben – hozzátehetjük, hogy az életfa és a kereszt ugyanazt a transzcendens létállapotot fejezi ki: zöldellő ágak és pompázó virágok fogannak újra a kereszt szálkatestéből. A Születés üzenete a Kereszt felől értelmezhető. A virágvasárnapi bevonulás, a keresztthalál és feltá-

madás sem régmúlt időbe merülő emlék, hanem élő, mozgásban lévő közeg, folyamatos jelenlét, maga a jövő. A festő által követett-alakított szerves műveltségen belül domináns a magyar népművészeti formakincs, de a művész a tradíciót képes átemelni egy metafizikai jelentésközegebe az érzéki, immanens mezőből. A már említett *Életfa*, az *Örtálló* (s akár a *Növekedés* is) az eszünkbe juttathatják nemcsak a karácsonyi és húsvéti jelképmezőket, de a művészet szakrális feladataira is figyelmeztetnek. Például arra, hogy a maradandó műalkotás mindig Isten és a teremtés örök dicsőségét hirdeti, evangéliumi jelentést hordoz, reménységet ad, szeretetre szólít. Mikor a keresztből életfa lesz – a keresztre utalva –, mindig a fölfelé nyitott életekre mutat.

Bertha Zoltán az 1940-es évektől festett figurális és tájkompozíciókat. Fő ihletője a család és a szűkebb környezet volt, de az enteriörökbe zárt intim hangulatvillanások is hamar túlléptek a rögzítés pusztá szándékán. A festés a nyugdíjas évekre lett a fő hivatása. A személyes élettér átlépte a földrajzi és időhatárokat, a rögzített lét (immanencia) folyton kereste visszhangjait a transzcendensben. Bertha Zoltán is átérezte, amit írt: „Nem elég a látható szépséget tükrözni, nem elég gyönyörködtetni. A láthatatlant, az elvontat, az érzést, a gondolatot is láthatóvá kell tenni.”

A művészet valójában szakrális tevékenység (a katolikus pap festő, Prokop Péter szavaival): „a Szép eszközeivel bemutatott áldozat”, és csakis e mozzanat révén lehet a hivatás „a Szépségen átcsillantott isteni szolgálat”. Ha nincs ott az alkotás mögött a szolgálat és az áldozat (a zöld ág és kereszt), a „szentségtől megfosztott vizualitás ördögivé, önköltővé és meddővé válik” – írja Somogyi Győző, a kortárs szakrális festészet egyik jeles képviselője. A valódi művészet soha nem is távolodott el szakrális gyökereitől. Az igaz művészet egy fajta szakralizáló aktust végez. Szélesíti az Istenhez tartozás körét, fölismerhetővé teszi a megváltottság élményét. Ma is a „szent másik” felismerése s annak szolgálata lehet a művész egyik építő, növekedést segítő tiltakozása. Ez történik például a szent és profán visszatükrözésében; a megváltás-allegória lokalizációjában vagy az archaikus-rituális és kozmikus távlatokat nyitó szerves-szimbolikus komponálásban.

A művészet érzékelteti ugyanakkor, hogy a megváltásfolyamat atmoszférájában nem a szenvedés, hanem a megszabadulás a lényegi momentum. A szenvedést fölváltja a megszabadult lélek fölemelkedő szépsége. A képzőművészet nagy kihívása, hogy ne a test szenvedését mutassa be, hanem a lélekét; és ennek szükséges részeként: ne fizikai kontextusban ábrázolja az apotetikus tartalmakat, hanem a lelki felemelkedést fejezze ki. Éreztesse az erkölcsi hovatartozást, vagy fölismertesse annak szükséges voltát. Ez ad katarzist és ünnepélyességet a műnek és embernek.

A lelki felemelkedést szolgálta Bertha Zoltán művészete is. Minél több veszély leselkedik, a reménység annál erősebb. Életfamtívuma őt áll a belső és felső szépségeknél, és a virágot fölfaló gonosz valóságos fenyegetés, mikor a virágot a kisebbségben élők metaforájaként nevezi meg. A korpuszt ugyanis a művész nemzettestként is értelmezte. Miként a természet belső és Isten felső törvényei nem választhatók egymástól külön, akképp a határokon belüli és határokon túli magyarság sorsa is egy.

1998-ban így vallott: „Az egyéni gondok, családi örömök, a dolgok lényegének és az emberi természetnek a titkai, a kudarcok fájdalma, a nemzetünk sorsáért, a kisebbségben élő véreinkért való aggódás és reménykedés, az életünk értelmének keresése, képességeink és lehetőségeink határa: igencsak közös problémánk.” Ezért is illette őt Éles Csaba „az erdélyi magyarság sorsféltésnek festője” titulussal, és a népművészeti motívumok jelképi alkalmazása éppen a remény hangjai miatt emelkednek át a „hattyúdalból” a katartikus reményelvbe. Ugyanakkor a világmindenség megélésének akár békés, akár sürgető vágya szükségszerűen vezet a hiányérzés fokozódásához, a (jósággal és igazsággal karöltve megvalósuló) szépség mindig visszatérő drámájához.

S mi határozta meg végül is Bertha Zoltán jellemét és festészetét? A Pataktól ráhagyományozott demokratikus-protestáló igazságérzet, a nemzeti identitás, a morális-vallási hit, a hivatásvállalás. A növekedést ügyelte, és tudta, hogy amikor a keresztből életfa lesz, akkor folyamatosan jelen idővé válik a jövő.

Bertha Zoltán 1914. február 26-án született Poroszlón, hatgyermekes tanító fiaként, anyai ágon református lelkészcsaládban. Emeljünk ki az életrajz néhány meghatározó állomását. Mezőtúr – református gimnázium; Sárospatak – Református Teológiai Akadémia; amerikai tanulmányok és segédlelkészi szolgálat 1936–38 között; magyar–angol–latin szak a Pázmány Péter Tudományegyetemen; doktori fokozat magyar irodalomtörténetből 1941-ben. Tanár lett a pataki református kollégium gimnáziumában, 1952-ben, a Teológia bezárása és az iskola államosítása után „pap tanárként” őt is áthelyezték Sátoraljaújhelybe. Az újhelyi állami gimnáziumban is a tudás, a hit és tiszta erkölcs jegyében, a gyökeres és távlatos eszményekhez való hűséggel tanított. Nemzedékek sorát nevelte az irodalom, a nyelvek, a művészetek és tanulmányok szeretetére, valódi nemzeti tudatra és önbecsülésre, a szellemi kultúra, műveltség és művelődés értékeire.

A *Pataki tanáraink* (1931–1952) című portrékötet az egykori diák, Magyar Miklós cikkéből idézi, hogy: a tanítás és nevelés Patakra jellemző összekapcsolásával „vezetett gazdag szellemi és tárgyi tudásra, emberségre és magyarságtudatra, igazi nemzeti identitásra és vallásos hitre, hivatástudatra”. Később egyszerre foglalkozott tehetséggondozással és hagyományápolással, közben a lelkészből és tudóstanárból neves művésztanár és festőművész lett. Munkái alapján már az '50-es években meghívták a Művészeti Alapba, elismerve művei professzionális színvonalát. Egyéni és csoportos kiállításokat egyre gyakrabban s egyre több helyen rendezett, grafikáit és műreprodukcióit napilapok és folyóiratok publikálták.

A hagyományos témavilág mellett a '70-es évektől a szimbolikus kifejezéshez fordult. A korábbi tájak és életképek, a portrék és csendéletek a lírai realista tradíciókat őrizték, de egyre markánsabban tűnt föl az expresszív alkotásra, az archaikus és indulati kifejezésre irányuló hajlam. Mind szorosabban tartozott hozzá Bertha Zoltán autentikus lelki formákat kereső eszköztárához a magyar népművészet formakincsének és motívumainak az alkalmazása. Közben a személyes és közösségi, a nemzeti és egyete-

mes, az emberi, etikai és sorskérdéseket faggatta. Művészetét bemutató albuma *Életfa – Bertha Zoltán festői világa* (szerk. Dobrik István, Turi Gábor, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1998) címmel jelent meg – s ennek bevezető méltatásában Pap Gábor MMA-életműdíjas művészettörténész azt írta, hogy „Bertha Zoltán képei mernek szépen szólni hozzánk, ma, az ezredvég eszeveszett metál-zsivájában, amikor a szép magyar szónak minden megelőző korszakot alulmúlóan alacsony az árfolyama nálunk”.

Bertha Csilla említett tanulmányában olvasuk, hogy noha Bertha Zoltán művei sokszor konkrét történelmi eseményhez, politikai helyzet-hez kapcsolódtak, mégsem váltak didaktikussá. „Az áttetsző metaforizmus [...] a klasszikus avantgárd tiltakozó, kiáltás-típusú expresszivitásra történő utalásokkal is bővült, másrészt [...] a népi szimbólumvilág eleve magában hordott sokrétűségével, szavakra lefordíthatón túli sugárzásával is feltöltődik.” Az értékvesztő és hamis értékekkel teli világban az értékvesztő gyökértelenség, „a szervesetlen kultúra uralma ellen is protestál a valódi, szerves kultúra értékőrző erejével, amely szellemi energia fegyver lehet az egyéni, kulturális és nemzeti identitást létében fenyegető, de rejtettebben működő diktatúrák, a globalizációs, uniformizáló erőkkkel szemben”.

Absztrakciós-szimbolikus művein meghatározó a magyarságélmény és a hit, noha annak ugyanúgy része az ősi hitvilág emléke, mint a keresztény hitvallás mindennapi gyakorlata. S nem archaizálásról vagy folklorizálásról van szó, hanem egy olyan szerves szemlélet reprezentációjáról, amelyben nemcsak az őselemek ereje mozgatja a hétköznapi gesztusokat, nemcsak a földi mikrokozmoszokban (emberekben és emberi közösségekben) tükröződik vissza a mindenség, hanem a felelősség mellé a féltés, a hit mellé a szeretet társul, szabályozott rend szerint, a szív ritmusára.

Szükségszerűen, mondhatni, hiszen azt a harmóniát, amelyet a tájban – vagy a pataki házak ritmusában – megsejtett, most egy mindenre kiterjedő szemléleti késztetesként használta ah-

hoz is, hogy védelmezze az emberi autonómiát. A szépségkifejezés így vált Bertha Zoltán festészetében segélykiáltássá – „ébreszteni az ébren-alvókat”: miként azt a *virágevők* metaforájában látjuk. De ugyanez a motívumot jeleníti meg az Erdélyt stilizáltan formázó, szívében három virágot nyitó *Kisebbségben* című festményen. A művész fia felidézte, hogy a pártállami Győrben nem engedték kiállítani ezt a képet. Nem mintha a helyi kultúrapolitikus megértette volna a sötét száj és az éles fogak szimbolikáját. Veszélyes volt maga a cím, a hitből fakadó felelős gondolkodás, amely szinte egyenlő a tiltakozással.

Bertha Zoltán lelkész és tanár, a doktorált tudós művész 2003. december 1-jén hunyt el, gyászjelentésén ez állt: „*Akkor az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnék örökön-örökké, miként a csillagok.*” (Dán 12.3)

Vitéz Ferenc versei:

Örtálló

Bertha Zoltán festménye alá

Növekszem a négy égtáj felé,
ereim lázas patakok.
Egy régi kert titkos közepén
világot termő fa vagyok.

Vajúdó vágyat kötök össze
búza-meleg ragyogással.
Tulipánszárnyú szív körözne
bíbor csillagkoronával;

csőrében sóhaj tünde égen:
gyökérmoccanások árja.
Törzsemre font anyaölelésed
kék rügym magába zárja.
(2012)

Tulipán szívemből...
Bertha Zoltán képeihez (2015)

Bodrog-part

A Bodrog-parton magányos
 csikó legelészik,
 holdfehér szőréen villannak
 kackiás fények.

Elfekszem a dombok alján,
 mint lassú páva rét,
 arany szeplőim csillagok
 fényével égneek.

Szabad vagyok, de szomorú,
 tusakodó tündér leszek, míg élek.
 Májusi rózsafakoronám
 megrabolt fészek.

Fehér ház

Vakítottak az izzadt lombú fák
 mögül a fehérre meszelt falak.
 Belekiáltottak
 a napfényes májusi csöndbe.
 A gégém rekedt,
 bennszakadtak a szavak.
 Szivárványt nevetett homlokomra
 ez a köldökig csöppenő tavasz,
 míg zsoltáros cimbalomfutamként
 pergett reánk
 az emlékek pipiske gyöngye.

Életfa

Tulipán szívemből nyílik az ég.
 Ágaim egymást ölelő madarak.
 Holtak itatják szép gyökerem.
 Egyszer rigófütyty leszek a kert alatt.

Virágzó gyümölcsfák

Anyánknak göröngyös volt az arca,
 imádkozó kezéből nőttünk.
 Kendője szélén madarak csőre
 csipkefelhőt lenget előttünk.

Kajszi és a szilva pelyhe rózsá
 álomból ébreszt föl méheket;
 cseresznyeszirmok permeteznek
 andalgó sóhajhoz fényeket.

Isten pompáján gyönyörködünk, s még
 muzsikás lombunk rügybe zárva.
 Azúrködöt lebbent ránk az alkony,
 e lányszínekbe áradt óceánra.

Leltár

(Bertha Zoltán néhány motívumára)

Liliomkehelyből fényes harmatot.
 Tulipáncsuporból forró ölelést.
 Rózsakoszorúból holdat és napot.
 Ibolyareményből áldott csöndet.
 Lángoló kardvirággal hímzett keszkenőt.
 Rontás ellen rozsmaringos kalapot.
 Körtevirág bíbor bibéje közt az őszt.
 Hajnali csalogánykacagásból verseket.
 Akácot, kamillát, zsenge hangaillatot.
 Kopjafa homlokán virító napból
 halott szeretők táncába kéklő lelkeket.

Jegenyék dala

(Bertha Zoltán festményéhez)

Szilárdan feszülnek, mint a hit,
dombok ölébe, partok homlokára.
Századokon menetelünk,
s jegenyék leszünk mi is nemsokára.
Magasra nőünk, messze látunk,
ágaink hegyeznek tüske reményt.
Hajnalonként orgonaszín csöndben
eltáncoljuk e költeményt.

Karcsú tekenőkbe fekszünk,
összeöleljük a földdel az eget –
mint a templomok húsvét vasárnapon.
Virágzó csípőnkől vér csepeg,
s gyantaszínű édes sóhajunkra
fekszenek rá a gyöngye méhek;
a vállunkról pattanó szőke szikrák
lusta bodzafelhőkbe égnek.

Őrségbe állva szomorú parton,
gyanakodva nézzük az időt,
elámulunk a szemközti várfalon,
s hogy az éjjel fehér haja nőtt
a csöndnek. Virágzik deres hajnal,
egymáshoz szuszognak a lombok;
gyönyörű szívünk még reszket,
s visszabólintanak a tornyok.

A Bodrog fölött violaköd úszik,
ágaink hegyén pacsirta ébred,
túlhallik tán a vár fokán is,
túl hegyen s az óperencián is
ez a gótikus jegenyeének.

„Kapaszkodjon belénk, ki fél,
nem szaggatja azt meg a szél,
támaszkodhat ránk az ég is,
elbírja azt egy falevél.”

Strandon

E számunk szerzői

Apró István	író, médiakutató, Gomba
Bertha Zoltán	író, irodalomtörténész, Debrecen
Csapó Endre	közíró, Sydney
Diószegi György Antal	művelődéskutató, Budapest
Domonkos László	író, Budapest
Gubás Jenő	közíró, Szabadka
Gyémánt Richárd	demográfus, jogász, Szeged
Hódi Sándor	író, pszichológus, Ada
Iancu Laura	költő, néprajzkutató, Velence
Juhász György	
Julesz János	költő, belgyógyász, endokrinológus, Szeged
Kabdebó Lóránt	író, irodalomtörténész, Budapest
Mérey Katalin	író, Szeged
Mirnic Károly	demográfus, Szeged
Molnár Pál	újságíró, szerkesztő, Budapest
Radnai István	költő, író, Budapest
Raffay Endre	művészettörténész, Pécs
Sági Zoltán	pszichiáter, Szabadka
Sr. Beatrix Van den Borre FSO	szerzetes, szociológus, pszichológus, Budapest
Stanyó Tóth Gizella	közíró, újságíró, Újvidék
Tary Orsolya	író, irodalomtörténész, Budapest
Tóth Bálint	
Tráser László	író, rádiós újságíró, Szeged
Vitéz Ferenc	író, lapszerkesztő, Debrecen

Melléklet

Virágevők I.

Virágevők II.

Életfa II.

Őrtálló

Szivárvány égen és földön

Metamorfózis

Kozmikus villámlás

Megbillent kereszt

Tétova remény

Kisebbségben

Csendélet

Csendélet

Hommage à Ady III.

Adyra gondolva I.

Madács emlékére

Kodály emlékére

Tavaszi II.

Nyár

Ősz

Tél I.

Jegenyék

Naplemente

Bodrog-parti fák

Zempléni táj

Kilátás az iskolaablakból

Lila vár

Elemek – Víz

Elemek – Föld

Elemek – Tűz

Elemek – Levegő

Válás

Tüskés kapcsolat

Egy lélek tájai

A nagy kérdőjel

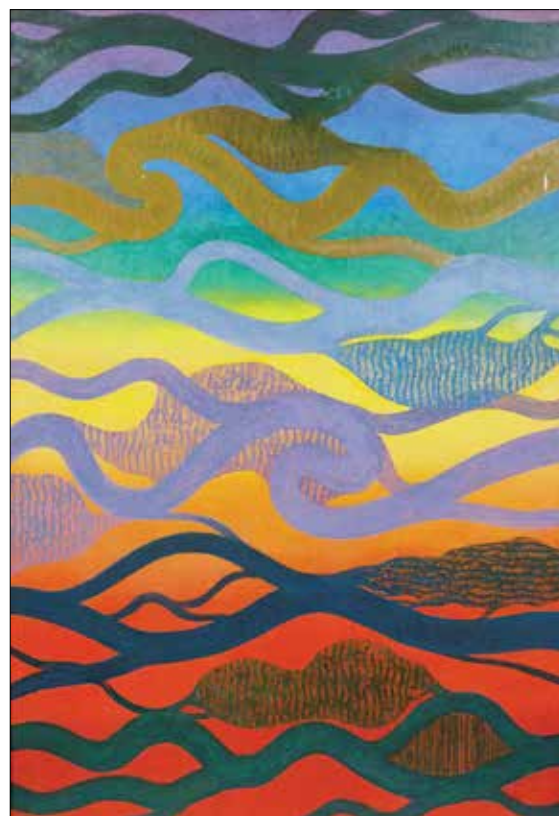
Távoli fény

Növekedés

Skizofrénia

Folyó-álmok

Sárga házak

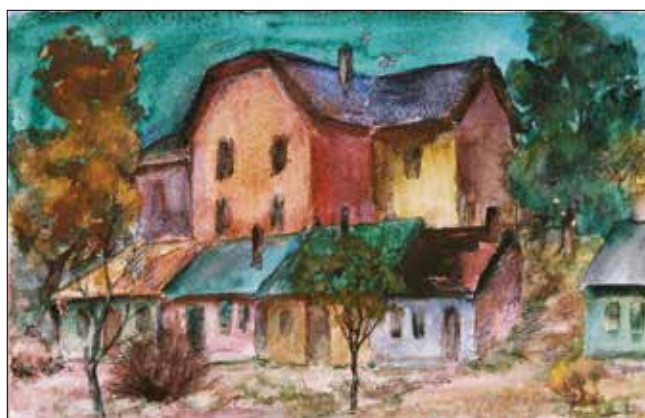
Patak

Fehér háztetők

A Kollégium télen

Pataki házak